శ్రీ గణేశాయ నమః॥ శుభమస్తు॥ శ్రీశంకరాచార్యనవావతారం విశ్వేశ్వరం విశ్వగురుం ప్రణమ్య వేదాంతశాస్త్రశ్రవణాలసానాం బోధాయ కుర్వే
మపి ప్రయత్నం॥ ఇహ ఖలు సాక్షాత్కారవదయోగ్యానవాన్ [illegible] వానేన ముద్ధిర్ దుష్కర్ దుర్గవాన్ శ్రీశంకరాచార్య [illegible] వివేకేన ఆత్మానం నిత్యశుద్ధబు
ద్ధముక్తస్వభావం సంక్షేపేణ బోధయితుం దశశ్లోకీం ప్రణినాయ యానేన విదంకారాస్పదేభ్యో అనాత్మభ్యో వివేకేన అహంకారాస్పదం ఆత్మానం సర్వలోకో
ప్యహమస్మీతి ప్రత్యేతి దుఃఖం వానుభవతి తేన జ్ఞాతజ్ఞాపకత్వాత్ ప్రయోజనతాప్యత్ర ఆత్మతత్త్వప్రతిపాదనం వ్యర్థమితి చేన్న చిజ్జానవృత్త్యేన లక్షణేన ఇ
దంకారాస్పదానామపి దేహేంద్రియప్రాణమనసాం ప్రతిజ్ఞాన తేన అహంకారాస్పదత్వేన తదవివేకాత్ తేన చ శుద్ధై వ్యావృత్తేన దుర్జ్ఞాతావద్వయోర్ మహాత్
శాస్త్రవాక్యేనైవ బ్రహ్మాత్మైకత్వజ్ఞానేనైవ సమూలస్య తస్య [illegible] నివృత్తేః తస్మాదజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వాచ్ఛాస్త్రస్య ప్రయోజనవత్త్వాచ్చ ఆత్మతత్త్వప్రతిపాదనం న వ్యర్థం తస్య చ ఆ
త్మతత్త్వస్య తత్త్వమస్యహం బ్రహ్మాస్మీత్యాది వేదాంతమహావాక్యమేవ ప్రమాణం ప్రకరణం వాక్యం చ పదార్థజ్ఞానద్వారేణైవ బోధకమితి తత్త్వంపదార్థయోః ప్రకృ
తవాక్యార్థానుకూలయోః శోధితయోరసిద్ధత్వాత్ తావపి శాస్త్రేణైవ ప్రమాతవ్యౌ యథా హాపనేయ్యాది పదార్థవత్ తత్త్వయోస్తయోర్వా ఇమాని భూతాని ఖా
యంత ఇత్యాది సృష్ట్యాది శ్రుతయః తత్పదవాచ్యార్థస్యోపస్థాపకాః సత్యం జ్ఞానమనంతమిత్యాదయస్తు లక్ష్యార్థస్యైవం తద్వదహం మమేత్యభి
మానే సంచరతి ప్రాణస్థైవాపరం చ ఇత్యాదయః జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాది శ్రుతయస్త్వం పదవాచ్యార్థస్యోపస్థాపకాః యోయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృ
ద్యంతర్జ్యోతిః పురుషః న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేరిత్యాదయస్తు లక్ష్యస్యేతి ప్రథమం అవాంతరవాక్యేభ్యో అనుభూతయోస్తయోర్ఐక్యం బ్రహ్మణో
స్తత్త్వమస్యాది వాక్యేభ్యో బోధ్యానేన యోగానుపపత్త్యా లక్షణయా పరమాత్మోపపత్తేః సుషుప్తౌ నిర్వికల్పకసాక్షిచైతన్యానుభవాంగీకారాచ్చ అద్వితీయబ్రహ్మ
స్వాత్మజ్ఞాపకత్వశయా ప్రవృత్తానాం తజ్జ్ఞానాదిపదానాం ఉపాధివిశిష్టచైతన్యశక్తత్వాపి చైతన్యమాత్రే తాత్పర్యేణ తదంశే సంస్కారే శ్లోకాః ఇష్యంతే పూర్వకా

ర్వికల్ప

స్వరూ
శాది పదార్థవినిర్వికల్పకం స్మరణం తాత్పర్యార్థిన తాదృశ వృత్తేరేతేన ప్రమితి ప్రమాణత్వం పునః పదవాక్యార్థబోధం ద్విధాన ముపాస్యం అసంప్రజ్ఞాత సమాధేః వృత్తి స్వరూపేతి సి
ద్ధ తాదృశ్య ఇతి పాతంజలే సద్భాతి యోగ్యతాపన్నాయాం న తత్త్వం పదార్థానాం యథావాద వకల్పత కల్పత్వతాం వాక్యార్థ న్ని బోధకత్వాన్నాతంత్ర న వాన రుక్తత్వం లక్ష్యార్థ సప్తమ్యైక తాత్పర్యాదేవం
పదార్థ తాత్పర్యదఖండవిషయత్వం స్మరణాత్ నిర్వికల్పక వాక్యార్థానుకూల స్య నిర్వికల్పకత్వం అనుభవపదవిషయ అవిరుద్ధం। సవికల్పక వాక్యార్థబోధం బసవికల్పక పదార్థో
పస్థితేః శంకాం ప్రకృతే చ నిర్వికల్పకో వాక్యార్థబోధః తస్యైవ ప్రమాత్వేన అజ్ఞాననివృత్తిస్సామర్థ్యాత్ అతో న లక్షణావృత్త్యా వస్తు దర్శనం తత్ర శబ్దేన లక్షణానుపపత్తిః ప్రకృ
త వాక్యార్థానుకూల పదార్థోపస్థితే రేవ శక్త్యా లక్షణాయాం దృత్తాపత్తౌ న తత్పరేణ వేదాంత వాక్యేభ్య ఏవ పదార్థోపస్థితేః వాక్యార్థబోధ బసత తత్స్వా
స్వత ఏవ ప్రామాణ్యం తేన అజ్ఞాన స్కారణస్య నివృత్త్యుపపత్తేః విషయే నేతి చ తస్య త్వం పదార్థానాం యద్యపి స్వతః ప్రామాణ్యం నిర్వికల్పకం ఆత్మసాక్షాత్కారం జనయంతి
తథాపి స్వరూపసిద్ధ బుద్ధ్యాదివాదివిప్రతిపత్తి నివృత్త సంశయ ప్రతిబంధేన అజ్ఞాననాశకత్వాత్ తన్నివర్త్య ద్విధాంతరేణ తత్సంశయ నివృత్త్యా నిరపవాదం అజ్ఞానాదినివృ
త్తిరితి సంశయ బాధా భావతదాదివిప్రతిపత్తి నిరాకరణార్థం విచారః ఆరభ్యతే తత్ర త్వం పదార్థే ప్రథమం విప్రతిపత్తయః ప్రదర్శ్యంతే తత్పదార్థస్య వ్యాఖ్యాతత్వాత్
తద్విషయత్వం అభ్యర్హితత్వాపి త్వం పదార్థస్య శాస్త్రే సర్వమోక్షఫలత్వాదితి యతో తతో వ్యాఖ్యాయితత్వాత్ తత్ర దేహాకారపరిణామానాత్మతాబుద్ధ్యా తత్త్వవత్త్వం
పదార్థే ఇతి చార్వాకాః చక్షురాదీని ప్రత్యేకమిత్యపరే మిళితానీత్యన్యే మనఇత్యేకే ప్రాణ ఇతి తదన్యే క్షణిక విజ్ఞానమితి సౌగతాః శూన్యమితి మాధ్యమికాః దేహేంద్రి
యాతిరిక్తో దేహపరిమాణ ఇతి దిగంబరాః కర్తా భోక్తా జడబోధాత్మక ఇతి భాట్టాః భోక్తైవ కేవలబో
ధాత్మక ఇతి సాంఖ్యాః॥ పాతంజలాశ్చ అవిద్యయా కర్తృత్వాది ధర్మకః పరమాత్మతో భిన్నః ఏవం మృత్యుః పరమాణుః దభాండ ఏవ తార్కికానష్టాదాః ఏవం సామాన్యతో అహం
ప్రత్యయసిద్ధే చిదాత్మని వాదివిప్రతిపత్తిభిన్నం దిశ్య అహం ప్రత్యయస్య ఆలంబన విశేషణిర్ణయాయ ఆహ నాహం నాహమయాః॥ నభూమి నన తోయం నతేజో నవా
యుః నఖం నేంద్రియం వా నతేషాం సమూహః। అనైకాంతికత్వాత్ సుషుప్త్యేక సిద్ధః తదేకోవశిష్టః శివః కేవలోహం॥౧॥ అస్యార్థః అహం అహం ప్రత్యయాలంబనం ఏకో

అద్వితీయస్య విశిష్టః సర్వద్వైతబాధేప్యబాధితత్త్వాత్ పరమానందబోధస్వైవ వపుః నశ్వరూపత్వాత్ తైః వలాని ర్దిశ్యతే తేన అద్వితీయస్య స్వరూపమానందబో
2 ధమోధ ఏవ అహంప్రత్యయాలంబనమిత్యుపనిషదపత్తే ఏవత్రయాణి తద్దర్శనః ఏతదుపపాదనాయ ఉత్తర [redacted] మ తత్త్రైరాకరిష్యన్ ప్రథమం దేహాత్మవాదః
తి నిత్యం మిశ్రతోయం నతేకోనవానయుక్తమితి అత్రాహమితి సర్వత్ర ప్రత్యక్షం సమాసంబంధ్యతే యం ఘ్నం మిః స్వాహం స్వాహామియోహం సో
హవతీతి వాపరస్పరతారంబాత్త్యాభ్యా ప్రోద్ర్ష్టవ్యః యద్యపి వాదినాం ప్రత్యక్షం ఘటం మన్యాదీనాం త్మత్వం నాభ్యుపయతే సంఘాతస్యైవ తదభ్యుపగమాత్ తథాపి
యద్వ్యక్తి స్కారాత్ పంచమ తతాభ్యుపగమప్రసంగే నసమసంయోగాదిసంబంధ అభ్యుపగమాత్ సంహతుర్శి భావాన్న సంఘాతోనోపపద్యత
త్యప్రత్యక్షం ఘటం తనిరాకరణాయ జ్ఞాతిక్ దేహాత్మవాదోనిరాకృతః యద్యపి ఘటం తచతుష్టయం తత్త్వవాదినో మతే ఆవరణాభావత్వేన అభిమత
అనతః ఆకాశస్యదేహానుపాదానత్వం తథాపి సిద్ధాంతే తస్యభావత్వేన దేహోపాదానత్వాద్యం స్కారాత్ తత్త్రాంపంచ్యత్త్వప్రసక్త్యా తన్నిరాకృతం అ
యురిత్యంతమేవ దేహాత్మవాదస్య నిరాకరణం నఖమితి శూన్యవాదస్య ఖశ్వ స్వశూన్యవాచకత్వాత్ నేంద్రియమితి ప్రత్యక్షమింద్రియాణాం ఆ
సః నతేషాం సమూహం జ్ఞాతిమిళితానాం ఘటం తానాం దేహవయవ వ్యాప్తకారేణ పరిణతానామింద్రియాణాం మిళితానాం నిరాసః పూర్వం
అనభ్యుపగమప్రత్యక్షం ఘటం తాని నిరాకృతాని అధునాతుసంఘాతమభ్యుపగమ్యాపి నిరాకృతానితి భేదః ఘటం తనిరాకరణేన జ్ఞాతిక్ యోః
నసోనిరాసః మనసో నిరాకరణేన చ మనసోవృత్తేః నారిక విజ్ఞానస్యదేహాతిరిక్తస్యక్షణికత్వాత్ బుద్ధి విశిష్టస్య నిరాసః నిద్రా
జ్ఞా సుఖదుఃఖాదీనామత్త్రక్షరణాత్ తాభ్యుపగమాత్ స్కారా మనసంకల్పాదిస్ఫురత్తేత్తత్సర్వం మన ఏవేతి శ్రుతేః తేన దేహం మూర్ఛస్య వళ భోక్తృప్యం తానాం
తత్త్వదాభ్యుపగతానాం అనాత్మత్వం ప్రతిజ్ఞాతం భవతి తత్రహేతుమాహ అనైకాంతికత్వాదితి వ్యభిచారితత్వాత్ వినాశిత్వాదితి యావత్ ఆత్మనోద

శకావాపత్తిజ్ఞం స్వతాపాత్ తత్పూర్వజ్ఞంగజ్ఞా ం సుషుప్తాదివత్ అనాత్మతాపాత్ ధ్వంసప్రాగభావయోః స్వగ్రహే తు మశక్యత్వాత్ అనాత్మనాం జడత్వాత్ స్వాభింస్వస్య చ ఆ
త్మత్వాపత్తే రాత్మన ఏకత్వేపి సుఖదుఃఖాద్యవస్థాయా నానాత్వం తత్కర్తౄణాం భేదాభ్యుపగమాత్ వ్యవస్థోపపత్తేః స్వస్యైవ స్వాభావగ్రహణాద్విరో
ధాత్ గ్రాహ్యత్వే గ్రాహకానవస్థాపాత్ గ్రాహకస్య తదేవ గ్రాహ్యభావాత్ కేవలస్యానన్యత్వే తాత్పర్యగమ్యప్రసంగాచ్చ న తస్య ధ్వంసప్రాగభావౌ సద్రూపస్య ఆత్మనః
సర్వత్రానుగమాన్న తత్ప్రాగభావసంభవః ద్వైతస్య మిథ్యాత్వేన శుక్తిరజతాదివత్ అధిష్ఠానస్య అధిష్ఠానజ్ఞానాత్ నివృత్తాః తత్త్వాపత్తేః శుక్తిరజతాదివత్
అధిష్ఠానత్వేన సిద్ధత్వాత్ తత్త్వాభావానుపపత్తేః తేన ఆత్మానాభావప్రతియోగి అభావప్రతియోగి నత్వే దేశకాలవస్తు ... తేనామీ న ఆత్మానః కింతు
స్వప్రకాశబోధరూపో ... ఆత్మన ద్వైతేపి అనిర్వచనీయస్య ... అవిద్యాకల్పితా అనిర్వచనీయా ... సిద్ధాంత ... బోధరూప ఆత్మేతి తత్వాభావ
పగమాత్ సుషుప్తావపి బోధాభావాత్ సాధకాభావే ... సంకల్పాదివేది ... మితి సుప్తోత్థితస్య పరామర్శాత్ ... అవస్థాయాం తస్యత్వాత్ ... శ్వాసం
సుప్తేత్సిద్ధే ... అయమర్థః ఆత్మనః సుషుప్తిసాక్షిత్వాత్ న తత్ర తదభావః అన్యథా ... పరామర్శానుపపత్తేః ... మితి వేదయా
నాం వ్యభిచారిత్వేపి తద్భావాభావసాక్షిణః ... వ్యభిచారాత్ నః ప్రమాతృత్వ ... ప్రమాతా స ఏవ ... ప్రదీపవత్ స్వపరసాధార
ణః సర్వజ్ఞానసాక్షిత్వేన ఘటాదివత్ సాక్షిసాపేక్షత్వే ... విశారిత్వేన స్వవికారసాక్షితానుపపత్తేః దృశ్యస్య ద్రష్టృతాభావాత్ సుఖాదిరూపోపి నాత
స్య ప్రమాతుర్జ్ఞప్తిమిత్వేన దృశ్యత్వాత్ ఏకస్యైకదా ... సర్వసాక్షిత్వాత్ ఏకః ... ద్రష్టృత్వేకః సాక్షి నాన్యోస్తి ... అప్రామాణికత్వాది
తి చేన్న తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః అదృష్టో ద్రష్టా ... ద్రష్టృత్వాదివదతా వేదాంత
ప్రమాణాకాంక్షేన తస్యైవ సర్వసాక్షిత్వేన అధిష్ఠితత్వాత్ ... మహాదేవ ... ప్రమాతృ ... ప్రమాతృయోమేవ ప్ర
మాణారాజః సర్వసాక్షిణాం ... తత్తి బాధమింద్రజాలవద్వైతత్ స్వప్నవదవిద్యావిలసితత్వాత్ తథాపి దృశ్యస్య ఘటాదివత్ జడత్వేన కథం ప్రమాతృయోగ్యత్వమితి

చెక్ష దర్పణాదివత్ స్వచ్ఛత్వాభావేఽపి బింబగ్రాహకత్వాభావాత్ నైతస్యతాదాత్మ్యాభావాన్నిరూపస్యైవ రూపవస్య ఆత్మనః కథం ప్రతిబింబ ఇతి చేత్ క్వచిత్ర్ ఉపపత్తి విభ్రమ
హేతూనాం విచిత్రత్వాత్ ఘటాకాశస్య అరూపవస్య నిరూపస్యారవయవస్యాపి స్ఫటికాదౌ ప్రతిబింబదర్శనాత్ శబ్దస్యాపి ప్రతిశబ్దాఖ్య ప్రతిబింబోపలంభాత్ తదా
స్యం ప్రతిపంక్తి ప్రతిబింబవైలక్షణ్యాత్ అనిరూపణాత్ తథా ఇంద్రియగ్రాహ్యస్యైవ ప్రతిబింబ ఇతి చేన్న వ్యభిచారాత్ అనింద్రియగ్రాహ్యస్యాప్యాకాశస్య ప్రత్యక్షేణై
వ్యాకాశస్య జలాదౌ ప్రతిబింబోపలంభాత్ అనవధారణాన్నిమాత్రే జలదర్శే అతిగంభీరప్రతీతిర్నస్యాత్ తత్ప్రత్యక్షస్య ప్రతిబింబప్రతీతిః స్యాత్
న చాంబరతలాకాశప్రతిబింబస్యానిత్యత్వాభావాత్ పృథివీస్థానే గ్రహణార్థం చక్షుషో అపేక్షణాదితి నన్వేవం తాదృశ పటోపచక్షు అనవయవ వ్యతిరేకా
వ్యభిచారాత్ తత్రత్యాలోకేనాకాశస్య అధిష్ఠానత్వాభావాత్ తత్సన్నికర్షే ఘటప్రతిబింబమేవ రూపసాపేక్షం నాన్యత్ తత్త్వ తథాప్యాత్మనః ప్రతిబింబ
కథం నామేతి చేత్ శృణు రూపం రూపం ప్రతిరూపో బభూవ తదస్య రూపం ప్రతిచక్షణాయ ఏకధా బహుధా చైవ దృశ్యతే జలచంద్రవత్ మాయా
భాసేన జీవేశావకరోతి ఇత్యాదిశ్రుతిః స ఏవ ఇహ ప్రవిష్టః స ఏతమేవ సీమానం విదార్య తయా ద్వారా ప్రాపద్యత తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యాది ప్రవేశశ్రుత్యన్య
థానుపపత్తేః ఆభాస ఏవ చ అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివదిత్యాది పారమర్షసూత్రాణి చ తత్ర మానాని తస్య చ ప్రతిబింబస్య సత్యత్వమేవేతి ప్రతిబింబవాదినః
మిథ్యాత్వమేవేత్యాభాసవాదినః స్వరూపేతు న వివాద ఇత్యన్యదేతత్ అచేతనవిలక్షణాత్మత్వం తు తస్య శ్రుతిసిద్ధం ప్రత్యక్షసిద్ధం చ తస్మాద్బుద్ధ్యంతఃకరణం అతిరిక్తస్య
ప్రతిబింబాధ్యాసద్వారా ప్రమాతృత్వం సద్వ్యభిమానం ఉపపద్యతే తథాపి ఆత్మని వా నాత్మా అధ్యస్యతే అనాత్మని వా ఆత్మా నాధ్యస్యతే అనుమానవిశేషత్వేనస్య
దాభాసమానత్వే సాదృశ్యాదిరహితత్వేన అధిష్ఠానతా సంభవాత్ నాపి ద్వితీయః తస్య మిథ్యాత్వాదభ్యుపగమాత్ మిథ్యావస్తునో అధిష్ఠానత్వే శూన్యవాద
ప్రసంగాత్ తస్య సత్యత్వే తదనివృత్తేరనిర్మోక్షప్రసంగాచ్చ న చ ... త్వం నిరవ త్వన్నివృత్త్యభావం మాతి ... శ్రుతిశ్చ భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశ

యోః క్షేయయోస్తేనాన్యకర్తృణి తస్మిన్నప్రాప్తే పరాపరేత్యేవ విదితావిదితప్రవృత్త్యర్థమేవేతి నాన్యః పంథా విద్యతే ఽయనాయేతి తత్ర తస్యాత్మనః విదితావిదితాద్యాః జ్ఞానాత్మత్వనా
నివృత్తిర్దర్శనీయం తస్యైవ మిథ్యాత్వం నామాధ్యస్తత్వమేవ ద్వితీయమతోఽన్యదాత్మనోఽహంకారాద్యనాత్మాఽథాతత్ర దర్శనే తనేతి త్యాద్యాదిశ్రుతయః సర్వదానదమిథ్యా
త్వం ప్రతిపాదయంతి దృశ్యత్వాచ్ఛుక్తిరజతాదివదిత్యనుమానాచ్చ ఆత్మాధ్యస్త తథైవ అనాత్మని సిద్ధే తత్ర ఆత్మాధ్యాసః అనాత్మాధ్యాసేన ఆత్మనో మోక్షనిరా
దృశ్యాదిసంభవాత్తత్ర నాత్మాధ్యాసయుక్తాధ్యాసయోర్వ్యత్యయమాశ్రయోపప్రసంగాచ్చ ఏతేన ఆత్మాఽనాత్మాధ్యాసస్య అవిద్యాత్మకత్వాత్ తద్భేదనివర్తకజ్ఞానత్వ
సుప్రకాశాత్మనివేదయామ్యయం ప్రసన్నత్వే తథాహం సోపాధ్యస్తో వా తత్ర ఆద్యే ఖంగాత్మాశ్రయోఽయం వ్యక్తమమోషప్రసంగః అంతే వేత్తు సర్వస్యాపాదనరూపే
ప్రసంగః సర్వస్య అధ్యాసమూలత్వే ప్రమాప్రమాదివ్యవస్థా న స్యాదితి చైవ ఆత్మనః ప్రమాణాప్రమేయప్రమితిప్రమాతృరూపతాయా విరుద్ధా అవిరోధాభ్యుపగమే
చాసౌ గతమతాపత్తిరితి అత్రోచ్యతే అహం మనుష్యః కర్తా భోక్తేత్యాదిప్రతీతత్వాత్ సర్వస్య సప్రసిద్ధా సాంఖ్యస్మృతిః అపరోక్షావభాసతయా సిద్ధాస్త
హంపూర్వకత్వాత్ప్రమాణప్రమాతృత్వయుక్తాధిగతత్వాత్ తథాచ శ్రుతయః సోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః పురుష ఇత్యాత్మాత్వం హ్య
సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మేత్యాత్మాదపరోక్షాద్బ్రహ్మయోర్వియోగమాత్రాస్మృతర అయమాత్మా బ్రహ్మ నేహ నానాస్తి కించన మోహం బ్రహ్మ
వదుత్తర్యామ్యాత్మేతి నయత్ తత్ర కించిత్ పశ్యత్యనాగతస్తే నభవత్యసంగో హ్యయం పురుష ఇత్యాద్యాః అకర్తృభోక్తృపరమానందబ్రహ్మరూపతామాత్మనో
దర్శయంతి యుక్తయశ్చ వికారిణాం పరిచ్ఛిన్నత్వేన అనాత్మతాపత్తేః స్వస్మిన్ స్వస్యగ్రహణాశక్తేః కర్తృకర్మవిరోధాత్ దృగ్దృశ్యసంబంధానుపపత్తేః భేదేన అభేదేన వా
ధర్మధర్మిభావానుపపత్తేశ్చ జ్ఞానానిత్యత్వాపత్తేః స్వప్రకాశే చైతన్యప్రాగభావసమవాయ జ్ఞానత్వాత్ తద్వ్యతిరిక్తాకారవాదే తాదృశ్యానుపపత్తేర్ఘటా
ఘటవాత్ ఘటజ్ఞానం నఘటజ్ఞానమిత్యుపాధిభేదపురస్కారేణైవ జ్ఞానభేదప్రతీతేః స్వతస్తు జ్ఞానమేకమేవానుగమాత్ తదుత్పత్తివినాశప్రతీతేర్వ్యక్త్యవచ్ఛిన్న
విషయసంబంధవిషయతయా ఉపపత్తేః ఉపాధిపరామర్శనం తదేవ స ఏవ ఘటాంతరాత్ ఘటాంతరస్యభేదప్రతీతేస్తత్ర ప్రతిద్వంద్వి గ్రహసంభవాదాకా

ప్రశ్న

త్రి

శ్రీ

శ్రీ

య ఆత్మా అపహతపాప్మా

తత్వేన

శక్యాం దిత్యామపి నానాతాపపత్తేశ్చ స్వతస్తాపాదేవాన్యస్య పత్వాదనిత్యాత్మప్రసంగాత్ స్వప్రకాశ స్వరూపగమేవ ఘగదాం ద్వప్రసంగాత్ వశమప్రమాణ స్ఫురత్వేనచ తస్యాః
సందర్శనం పతాపత్ నిత్యత్వేన నిత్యస్వప్రకాశస్వభావాత్మక ఏవ ఆత్మా తాదృశో యస్త్వన్యత్ పరిశేషాత్ ప్రాంతిరిలాలి మితి ప్రతీతే తత్కారణమపి యోగ్యం కేంచిత్ కల్పనీయం స్యాత
ఘటస్యాంగంచ తద్వ్యక్త్యా స్వస్యస్త తద్యైవ కృత్తిస్తాహాక రూనైన సద్వృత్తే నజానామితి సాక్షిప్రతీతి సద్ధమనివానవ్యవస్థాన తత్తస్య దమస్థావరూపం జ్ఞానస్యనిత్యత్వ
నతద ఆ వాసపపత్తేరుక్త తాపాత్ దర్శి ప్రతియోగి జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం చ వ్యాప్యాం తాపత్తేః నాపి క్రమసంశయయ తత్సంస్కారపరం పరారూపమపరోక్ష తాప
దతేతాగతక్రమసంశయయ తత్సంస్కారాణాంచ పరోక్షత్వేన జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్ పాదావరణత్వక తాపాత్ క్రమాదుపాదాన తాపన్న ఆత్మనోనిర్వికారతాపాదం తః క
రణోదేశ తజ్జ స్వతాపాత్ దవాత్మశక్తిస్తస్య నాశైన గుణానామితి గుణానాం వస్తుస్వతెస్వ మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాత్ ఇంద్రియమాయాభిః పురురూప ఈయతే అస
తే హి ప్రతీత్యాద్యానిపాఠానా ప్రాపృతాః భూయశ్చాంతే విశ్వమాయానివృత్తిరితాద్యాదిశ్రుతిస్వస్వమాయా విద్యాదినామాన్యంచ అనుతం తత్వాజ్ఞాన నివృత్త్యంచ
అజ్ఞానమేవనవపరాధ్యాసకారణం నచ ఆత్మాశ్రయాది దోషప్రసంగః అనాదిత్వేన తంత్రిరాసాదనాదిత్వేనోత్పత్త్యభావాత్ స్వప్రకాశాత్మన ఏవ తద్వ్యాప్తిరూ
పతాపాత్ తేనాజ్ఞానాధ్యాస విశిష్టస్యైతస్య అహంకారాధ్యాసః తద్విశిష్టస్య కామసంకల్పాదీనాం మహంకారధర్మాణామధ్యాసః తద్విశిష్టే ఇంద్రియధర్మా
ణాంచ కాణత్వబధిరత్వాదీనామధ్యాసః ఇంద్రియాణాంతు పరోక్షతాపాత్ నాపరోక్షధర్మాధ్యాస ఇతి సిద్ధాంతః తద్విశిష్టస్య స్థూలదేహధర్మాధ్యాసోధర్మ
పురస్కారేణైవ అహంమనుష్యఇత్యాద్యాకారః స్థూలరూపతస్తునాహంవహుఇత్యధ్యాసః తథాప్రతీత్యభావాత్ తద్విశిష్టస్య [illegible] దాదీనాందేహధర్మాణా
మధ్యాసః తద్విశిష్టేబాహ్యానాం పుత్రభార్యాదీనాం సాకల్యవైకల్యాదిధర్మాధ్యాసః ఏవంసైత స్వసాధ్యస్య హంకారాది ష్వహంప్రత్యయంతేషుఅధ్యాసః సంసర్గ
తఅధ్యాసవ్యవహారతారతమ్యాచ్చప్రమతారతమ్యంతదుక్తం వాతిస్కాపృతే విత్తాత్పుత్రంప్రియః పుత్రాత్ పిండఃపిండాత్ తథేంద్రియంఇంద్రియేభ్యఃప్రియోః ప్రా
ణోః ప్రాణాదాత్మాప్రియః పరఇతి పిండస్థూలశరీరంప్రాణోంతః కరణంచేహాపేక్ష యాచేంద్రియాణామపిప్రియత్వం శ్రోత్రవద్ధాద్యాదిభావాతాపాంతే చక్షుషానిమా

[illegible]

౧ దంతర్యామిసంక్షిప్తజగత్కారణమితి [illegible] తత్రాదాత్మ్యసంసృష్టచిదాభాసావివేకాజ్జీవః

జీవః అజ్ఞానానుపహితం తు బింబచైతన్యం శుద్ధమితి వివరణానుసారిణః అజ్ఞానబింబచైతన్యమీశ్వరః బుద్ధిప్రతిబింబచైతన్యం జీవః అజ్ఞానానుపహితం తు బింబ
చైతన్యం శుద్ధమితి సంక్షేపశారీరకానుసారిణః అనయోః పక్షయోః జీవనానాత్వం [redacted] ప్రతిబింబస్య ప్రాకారమాధ్యక్షతావత్ జ్ఞానాదవైకల్య న్యాయైవాత్ తత్త్వము
సర్వాదిపదేషు ఇమమేవ ప్రతిబింబవాదమాచక్షతే అజ్ఞానవిషయీభూతం చైతన్యమీశ్వరః అజ్ఞానాశ్రయీభూతం చ జీవ ఇతి వాచస్పతిమిశ్రాః అస్మిన్
పక్షే అజ్ఞాననానాత్వాత్ జీవనానాత్వం ప్రతిజీవం చ ప్రపంచభేదః జీవస్యైవ స్వాజ్ఞానోపహితతయా జగదుపాదానత్వాత్ ప్రత్యభిజ్ఞా చ అతిసా
దృశ్యాదీశ్వరస్య చ ప్రపంచే కారణత్వోపచారాదితి ఇదమేవ చ అవచ్ఛేదవాదః అజ్ఞానోపహితం బింబచైతన్యమీ
శ్వరః అజ్ఞానప్రతిబింబితం చైతన్యం జీవ ఇతి వా అజ్ఞానానుపహితం శుద్ధచైతన్యమీశ్వరః అజ్ఞానోపహితం చ జీవ ఇతి వా ముఖ్యో వేదాంతసిద్ధాం
త ఏకజీవవాదాఖ్యః ఇమమేవ దృష్టిసృష్టివాదమాచక్షతే అస్మిన్ పక్షే జీవ ఏవ స్వాజ్ఞానవశాత్ జగదుపాదానం నిమిత్తం చ దృశ్యం చ సర్వం ప్రాతీ
తికం దేహభేదాత్ జీవభేదభ్రాంతిః ఏకస్యైవ స్వకల్పితగురుశాస్త్రాద్యుపబృంహితశ్రవణమననాదిదార్ఢ్యాత్ [redacted] ఆత్మసాక్షాత్కారే సతి మోక్షః శుకాదీనాం
మోక్షశ్రవణం చ అర్థవాదః ఏవం మహావాక్యస్య తత్పదమనంతసత్యాదిపదవదజ్ఞానానుపహితచైతన్యలక్ష్యమేవ పర్యాప్తమిత్యాద్యవాం
ఆం తత్ర వాదాంతరాణి యాని నను వస్తుని వికల్పాసంభవాత్ కథం పరస్పరవిరుద్ధమతప్రామాణ్యం తస్మాత్ కమత్ర హేయం కిముపాదేయమితి నే
ష్యేవమూహం వస్తుని వికల్పాసంభవేతి స్థాణుర్వా పురుషో వా ఇత్యాదివికల్పస్య వస్తున్యపి దర్శనాత్ నను తాత్త్వికో వికల్పో నా
పురుషబుద్ధిమాత్రప్రభవానాం యేషాం తు శాస్త్రీయాణాం జీవేశ్వరవిభాగాదివ్యవస్థేతి చేత్ నాయమితి మేధావిన్యానదివాతే యుక్తత్వం హి ప్రధానం ఫలవ
తావదజ్ఞాతతత్త్వస్య ప్రమేయం చ శాస్త్రస్య జీవేశ్వరవిభాగాదికల్పనాస్తు పురుషబుద్ధిమాత్రప్రభవా అపి శాస్త్రేణానూద్యంతే। తత్త్వజ్ఞానోపయో
గం తత్ తత్త్వజ్ఞానోపయోగి తావత్ ఫలవత్త్వం హి ప్రావృఫలం తదంగమితి న్యాయాత్ తద్విషయస్యాపి శ్రుతత్వేనానువాదసంభవాదితి ద్వైతజ్ఞానే అద్వైతజ్ఞాన

నవ్యాంశ్యాం నశ్యన్తః పుష్పాదిద్వైతజ్ఞానస్యాపి అజ్ఞాతే సన్ధాత్రా॰శ్చే అద్వైతప్రామాణ్యేన భిల్యపగమాన్న జ్ఞానేన జ్ఞానయోః సమానత్వియం విషయత్వాద్యయం వాంలాం
డేవ ప్రవ[illegible]ప్రయోజనాభావేనాజ్ఞానానంగీకారాత్ తదవచ్ఛిన్నస్య చైతన్యాజ్ఞానాదేవ తత్రాపవ్యజ్ఞానవ్యవహారోపపత్తేః సర్వప్రమాణానాం చాజ్ఞా
తజ్ఞాపకత్వేన ప్రామాణ్యేవత్ ప్రామాణ్యస్యాజ్ఞాతజ్ఞాపకరూపతావత్ త్రస్యాప్యస్తితే రమతబాపత్తేరితి। ఏవం వేదాంతేషు సత్యత్వం విధివిరోధే అయ
మేవ పరిహారః తదా హుః వార్త్తికకారపాదాః యయాయం యయాయం నైవ తద్వెత్తుం నాం విత్వత్రిస్తు త్వగాత్రనిసాంన్యైవ ప్రత్రియాంత్రే యయాస్యొ ద్వనాంచావప్యవస్థితే
తి శ్రుతితాత్పర్యవిషయీభూతార్థ విరుద్ధం త్వపహియయమేవేతి శతశ అద్వైతప్రమితి మహస్సాధ్యిః తస్మాన్నకిం యదేతత్ తదేవప్రత్యక్షాది ప్రమాణాదినా అఖిల
తత్త్వాపత్తిసంసారోపలక్షిః పరమేశ్వరస్య తటస్థోపాధివశీతాపత్ సర్వజ్ఞతాపదేశమితి స్వపక్షసపద వృత్తే వ్యవస్థానస్య భవత్యవిద్యావశాత్ జీవేశ్వర
విభాగవ్యవస్థామాన మేయాది ప్రతికర్మవ్యవస్థాతు కర్మమితి వాదినావృతే ద్రుశ్యత్వాదేవాం తత్త్వస్య పరిచ్ఛిన్నత్వప్రవిద్యాలనివర్త్యనియోత్పన్న జరత్వ,
విహారాన్ సమేశ్వరానాం విక్షేపశక్తి ద్వయాదత్త సర్వగతం చిదాత్మానం ఆవృణోతి అంగుళిరివనయన పురస్థిత సూర్యమండలం తత్ర అక్షిష్వవద
వరణే అస్య రప్యమాన ప్రసంగాత్ అదృష్టానావరణం మంతరేణ [illegible]క్షేపాంగువపత్తే క్ష్మతత్వ సింహ కప్యూ కప్పసంస్కారా జీవక్రత్స్న యుక్తాసత్వ
ఖిలఖిలగదాంకాతేనం వతిం వేంతే సాంఖ్యగతవిదాభానదవ్యాకవిత్రదాత్త్వవన్త్రైతి తత్త్వార్థవపి సర్వమాభాసదాఖ్యాకాశిదస్సుప్తవేవత
థాంవచైతన్యావిదపవతానాసంభక్షసర్వప్రాణ సతీపత్ జాగదుపాంచాన చైతన్యం ప్రమాణ్యప్రజ్ఞాం మంతత్రి కాల వసరవాం సర్వంభాన యత్ర్వస్య
శ్వస్థం భవతి తేన నతత్ర మానమేయాది వ్యవస్థాకింతు జీవితనవ్యాప్తవచ్ఛిన్నస్య తత్వేః పరిచ్ఛిన్నత్వాపత్తేనాఙ్ఖవృత్తే యయాన్య యయేనాంతః
కరణేన యదా యత్కుంభాద్యం భవతి తదైవ తదాతదవచ్ఛిన్న చైతన్యాకారవాన్ భవతీతి నసాంకర్యప్రసంగః। ఏవమత్ర ప్రక్రియాశ్రరరవ ద్విత్వం తతః సర్వత్ర
వ్యాపక॰। సత్త్వాప్రాప్యాన్యస్యాసూక్ష్మపంచభూతార[illegible]తః కరణోపాధ్యా[illegible]విద్యావిపత్తాద పర్ణాది వదతి స్వప్నాంతేత్రాదిద్వారా నిర్గత్య
ఖ్యాం

సిద్ధాంత॥

వ్యాప్య [illegible] శుద్ధి

[illegible] ఘటాది విషయాన్ [illegible] తత్తదాకారో భవతి [illegible] తథా [illegible] తేజస [illegible] తైజస [illegible] ప్రవృత్తే [illegible] పరిణామ [illegible]
[illegible] తత్ర [illegible] తత [illegible] అంతఃకరణ [illegible] వృత్తి [illegible]
౬ [illegible] వృత్తి [illegible] ఉచ్యతే। విషయ [illegible] విషయ [illegible] అంతఃకరణ [illegible] వృత్తి [illegible]
[illegible] ఉచ్యతే। తత్ర [illegible] అంతఃకరణ [illegible] తదా [illegible] తత్ర [illegible] అంతఃకరణ [illegible]
[illegible] ప్రమాతా [illegible] ప్రమాణం [illegible] విషయగత [illegible] ప్రమితి [illegible]॥
[illegible] విషయగతం [illegible] తత [illegible] తత్ఫల [illegible] తతః అంతఃకరణ [illegible] విద్యాపతి [illegible]
[illegible] ప్రమాతృ [illegible] విషయగత [illegible] తతః అంతఃకరణవృత్తిః [illegible]
[illegible] వృత్తి [illegible] ఇతి వివేకః। [illegible] వృత్తి [illegible] అంతఃకరణ [illegible] ప్ర
[illegible] వృత్తి [illegible] తత్తదాకార [illegible]
౬ [illegible] తదా [illegible] వృత్తి [illegible] ప్రమాణ [illegible] వృత్తి [illegible] తదాకార [illegible]
వ్య [illegible] వృత్తి [illegible] తదాకార [illegible] అంతఃకరణ [illegible] ప్రసంగః॥ [illegible]
[illegible] అంతఃకరణ [illegible] విషయ [illegible] ఇతి వ్య
[illegible] వృత్తిః। [illegible] అంతఃకరణ [illegible]
ఘ [illegible] ప్రసంగః [illegible] ఇత్యత ఆహ [illegible]
[illegible] ప్రమాణ [illegible] తతః అంతఃకరణ వృత్తి [illegible] ప్రతి [illegible]

రణా[illegible]నువర్తతే వృత్త్యా జాతాయాం తద్విదద్వయం మపి విద్యమానమపి నేతి నస్వాకార్యస్య మర్థమజ్ఞానం। తేనాజ్ఞాతమితి వ్యవహ్రియతే నైవం సతి బ్రహ్మ
జ్ఞానేనాపి విద్యాయా అనివృత్తేరనిర్మోక్షప్రసంగః॥ ౪॥ తత్త్వమస్యాది వాక్యార్థజ్ఞానాదవిద్యానివృత్తిర్యుక్తైవ ప్రమాణాత్। స్వవిషయప్రమాత్వేనైవావిద్యా
నివృత్తికత్వాత్। తత్ పరం వాక్యార్థజ్ఞానస్యైవాబాధితవిషయతయా ప్రమాణత్వాత్। ప్రత్యక్షాదీనాం తు బాధితవిషయతయా భ్రమత్వేపి వ్యవహారసా
మర్థ్యేన ప్రామాణ్యాభ్యుపగమాత్। అజ్ఞాన దశాయాం నివృత్తేరదర్శనం [illegible] తస్య [illegible] అవస్థితత్వాత్। అంగీకారానుపపత్తేస్తు సర్వత్రాభిలపతత్వాత్। తదు
క్తమంగీకారానుపపత్తిర్హి దోషస్తు ప్రసాధకానాం నష్టో భ్రష్టో వైషమ్యం స్వపరపక్షయోరతికేతి। [illegible] వాక్యార్థజ్ఞానస్యైవావిద్యాజ్ఞాననాశకత్వాదివిషయావరణ
నిరాకరణ [illegible] ప్రాగభావవదజ్ఞానస్య [illegible] తావదజ్ఞానాదినాశనాదినివృత్తేర్వా [illegible] బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య [illegible]
యాంశాదినాం నివృత్తిప్రసంగః। అభ్యాసేనాజ్ఞానాంశానాం [illegible] నివృత్తౌ నివృత్తేః [illegible] జ్ఞానేన బ్రహ్మణ్యవిద్యానివృత్తేః సాక్షాత్కార
కార్యం శ్రవణాదినాప్యపేక్షితం నస్యాత్ ద్వితీయవ్యవహారోపి వ్యవహారోన స్యాత్ ప్రతిబంధకస్య విద్యమానత్వాత్ అనువృత్తే। ద్వివిధమావరణం మేకం అస
త్త్వాపాదకం। అంతఃకరణావచ్ఛిన్నసాక్షిణి [illegible] దనానాపాదకం విషయావచ్ఛిన్నం బ్రహ్మచైతన్యనిష్ఠం స్ఫుటమపం [illegible] మిథ్యాభవావచ్ఛిన్నం [illegible]
యతాకారాజ్ఞానయోరనుభవాత్ [illegible] అవచ్ఛేదానుభవాత్ తత్రాద్యం పరోక్షాపరోక్షసాధారణం ప్రమాణజ్ఞానమాత్రేణాపి వర్తతే
నమితి పివచ్ఛేదో నాస్తీతి ప్రతీత్యనుదయాత్। ద్వితీయం తు సాక్షాత్కారేణైవ నివర్తతే యదాశ్రయం యద్విషయజ్ఞానం తదాశ్రయం తదాకారమజ్ఞానం నాశయతీతి నియ
మాత్। పరోక్షజ్ఞానస్య విషయాంశసంస్కారాంశే [illegible] వేదాంతఃకరణమాత్రాశ్రయత్వాత్। అపరోక్షజ్ఞానస్యైవ విషయాంశసంస్కారావచ్ఛిన్నాశ్రయస
త్వేన విషయాంతఃకరణాభ్యుత్పత్త్యా తదాభయావిష్టత్వాత్ తదుక్తం పరోక్షజ్ఞానతో నశ్యదసత్తావృత్తిహేతుతా। అపరోక్షధియానశ్యేదభానావృత్తిహేతుతా।
ఇతి తేన అనుమానాదౌ అసత్తావరణ[illegible] వ్యవహారః। అభానావరణనివృత్త్యభావాత్ సాక్షాత్కారప్రమాణవృత్తిరితి తస్యా బ్రహ్మాకారత్వాత్
[illegible] త్వంపదార్థస్య [illegible] నస్యాన్నేనైవ [illegible] తాదృశాం తదవస్థేతి వర్ణనాన్నానుపపత్తిః॥ నిర్గుణవాదః ౧౮

యోం అవిద్యాకృతః శరణాం తాదాత్మ్యాధ్యాసాత్ । తద్ధర్మాధ్యాస ఉపపద్యతే । [illegible]

[illegible]

హ్యాం నాస్తి తదర్థః। వర్ణాశ్రమాది వ్యవహారస్య మిథ్యాత్వాభిధానస్య మంత్రమూలత్వేన మిథ్యాత్వం ద్రఢయితుం తద్వ్యావృత్తిరేవ సుషుప్తే దర్శితేత్యాహ। సమానం తాపి
తాంవాన్ దేవాన్ లోకాన్ వేదాన్ యచ్ఛాస్త్రార్థం బ్రువంతి। సుషుప్తావత్రేతి శ్రుత్యా నాస్త్యత్వేన తాపాత్ తద్దేహేంద్రియసంఘాతః శివః సత్త్వేవ లాభం। మాతా జనకః త్రిపం
తాభ్యాం జనకః పుమాన్ దేవాశ్చ యజ్ఞాదయః ఆరాధ్యాః లోకాశ్చ దానాది సఫలాని సర్గాణి వేదాశ్చ ప్రత్యక్షప్రమాణం ప్రత్యక్షం హితాహిత సాధకతా
ప్రతిపాదకాని బ్రహ్మప్రతిపాదకాని చ పాపపురుషస్య ప్రమాణం వాక్యాని యజ్ఞాదిః స్వర్గాది సాధకః భ్రూణహత్యాదిః దుఃఖాదికం తదర్థం
యజ్ఞాదిసాధకే హ్యంతఃకరణే తత్ర విదేశః। ఏవం పాపాదికం సాధనాంతరమపి ఉపలక్షణం అస్య ఏకం వ్యాప్త తద్విద్యా అవిద్యా కార్యం సం
బంధకస్య దేహాభిమానస్య మూలత్వాత్ తదభావే సర్వత్ర స్వం స్వం ఆత్మాత్ అవిద్యమానత్వే తదర్థః। తదాహ సుషుప్తిం ప్రకృత్య శ్రుతిః। అత్ర
పితాఽపితా భవతి మాతాఽమాతా లోకా అలోకా దేవా అదేవా వేదా అవేదాః అత్ర స్తేనోఽస్తేనో భవతి భ్రూణహాఽభ్రూణహా చాండాలోఽచాండాలః పౌల్కసోఽపౌల్కసః శ్రమణోఽశ్రమణః తాపసోఽతాపసః అనన్వాగతః పుణ్యేనానన్వాగతః పాపేన తీర్ణో
హి తదా సర్వాన్ శోకాన్ హృదయస్య భవతి ఇత్యాదిః సర్వవ్యవహారాభావం వదంతి। నను సర్వవ్యవహారాభావే సుషు
ప్తేరేవ నిత్యత్వాత్ తద్వ్యాప్తి శ్రుత్యా నాస్త్యత్వే తాపాదిత్యత్ర స్తుతి శ్రుత్యా నాస్త్యత్వం యత్ర తదా ద్రష్టృత్వం హేతుతయా స్వప్రకాశం అత్ర ద్రష్ట
త్వం హేతుత్వేనాహ యత్ర ద్రష్టా నాద్వితీయః తస్య సుషుప్తి సాధకతాపత్తౌ స్వరూపజ్ఞానాద్వ్యాపత్తౌ జ్ఞానస్య స్వరూపత్వాత్ అనస్తి
త్వ ప్రమాణం తదా సంసారధర్మవ్యావృత్తౌ యద్వైతం న పశ్యతి పశ్యన్ వై తన్న పశ్యతి న హి ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపో విద్యతే అవినాశిత్వాత్ న తు
తద్ద్వితీయమస్తి తతోఽన్యద్విభక్తం। యత్తత్పశ్యేదిత్యాది శ్రుతిః। ఆత్మస్వరూపే సర్వవ్యవహారాభావం వదతి తదర్థః। నాశంకనీయమిత్యత ఆహ। ప్రకృతమపి స్వా

ణాం ఋతసత్యరూపేణ సత్యత్వేన యత్తేజో [illegible] మద్విత్తం [illegible] మితి సూనృతం [illegible] తదాత్మకత్వాత్ । తథాచ శ్రుతిః । యశ్చాయం పురుషస్సూచి
తినామ [illegible] సంపన్నో భవతి తదుపాసీత [illegible] సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతరమేవమేవాయం పురుషః ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం
కించన వేద నాంతరమితి తేన జగత్కారణత్వం తస్య సర్వజ్ఞ సర్వశక్తి పరిపూర్ణత్వం చ బోధయతా [illegible] బ్రహ్మణో [illegible] సంసారిత్వ [illegible] ఇతి సిద్ధం । ఏతావతా త్రిధా
[illegible] వాదివిప్రతిపత్తిః [illegible] పూర్వకం త్వం పదార్థో నిరూపితః సంప్రతి తత్పదార్థః తద్విప్రతిపత్తిః [illegible] తత్ర నిరాకార [illegible] విప్రతిపత్తయో [illegible] ప్ర
[illegible] బ్రహ్మణో [illegible] జీవస్యైవ [illegible] ప్రతిపద్యతే తదా హి [illegible] వాచ్యం జగత్కారణం బ్రహ్మ [illegible] ఆనందితత్వాదివాక్యైః ప్రతిపాదితం । జగత్కా
రణం చ ప్రధానమచేతనమితి సాంఖ్యాః । పశుపతిరేవ జగత్కారణం [illegible] ఏవేతి పాశుపతాః । [illegible] సుదేవో [illegible] జ
గత్కారణం [illegible] ఉత్పద్యతే సంకర్షణో [illegible] తస్మాత్ ప్రద్యుమ్నస్తతో అనిరుద్ధః [illegible] బ్రహ్మణో [illegible] వాసు
దేవస్యాపి [illegible] ఇతి పాంచరాత్రికాః । పరిణామి [illegible] సర్వ [illegible] ఇతి [illegible] సర్వజ్ఞ [illegible] తం
బ్రహ్మ [illegible] తత్ర [illegible] సర్వజ్ఞ [illegible] జగత్కారణం పరమాణ [illegible]
తి మీమాంసకాః । [illegible] సర్వజ్ఞః । పృథివ్యాదికార్యలింగానుమితః [illegible] ఇతి తార్కికాః । [illegible] సర్వజ్ఞ ఇతి [illegible] గతాః క్లేశ
కర్మవిపాకాశయైః అపరామృష్టః పురుషవిశేషః [illegible] ప్రధానా [illegible] సర్వజ్ఞ [illegible] పురుషవిలక్షణ ఏవ ఈశ్వరః ఇతి పా
తంజలాః । అద్వితీయపరమానంద ఏవ బ్రహ్మ [illegible] సర్వజ్ఞ [illegible] మిత్యౌపనిషదాః । ఏ
వం వాదివిప్రతిపత్తిభిః సందిగ్ధే తత్పదార్థే [illegible] మీమాంసా [illegible]
తే వా । [illegible] సంగ్రహః [illegible]

ఎనాత్.　　　　[illegible]

[illegible]తత్త్వజ్ఞానపూర్వకసృష్టిః శ్రవణాత్ అనేనైవ ఆత్మనా అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి జీవాత్మ[illegible]త్వవ్యపదేశాత్ యస్మిన్ విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం
భవతి [illegible] అశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి చైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతి[illegible]నాత్ ప్రధానజ్ఞానేన తద[illegible]ప్రకృతిత్వేనాం పురుషాణాం [illegible] జ్ఞాతు
మశక్యత్వాత్ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి [illegible] జీవస్య బ్రహ్మత్వోపదేశాత్ తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మనః ఆకాశస్సంభూత ఇతి శ్రుత్యా
తస్మాత్ అచేతనస్య జగదుపాదానత్వమిత్యుపపత్తేః ప్రధానమపాదానమిత్యప్రామాణికత్వాత్ సాంఖ్యమతం సాధు ఏవం పాశుపతం పాంచరాత్రికం
[illegible]మతం చ శ్రుతియుక్తిబాధితత్వాదయుక్తం న చ విధిశేషత్వా[illegible]త్ తద్బ్రహ్మప్రతిపాదయ[illegible] మీమాంసకమతం యుక్తం సిద్ధత్వాత్ [illegible]విధిశేషత్వ
స్య నార్థవాదాధికరణన్యాయేన [illegible]శేషత్వం వైయర్థ్యాత్ స్వతః ప్రయోజనవదర్థ[illegible]ప్రతిపాదకానాం వాక్యానాం వైయర్థ్యే [illegible] దేవతైవ [illegible]
ద్రాసు　నాం సాపేక్షాణాం విధిగ్రహణా[illegible]పపత్త్యప్రయోజనవదర్థపరత్వకల్పనే [illegible] జ్ఞానావైతర్క[illegible]తానాం [illegible] సమ్యగ్విద్భిః సంప్రదాయభూతవే
దాన్తవిస్తరవ్యాఖ్యానం [illegible]తాపాత్ న [illegible] తదు[illegible]వాక్యతే [illegible]వాదాధికరణే [illegible]తం వేదాన్తవాక్యానాం
జ్ఞానాత్ సాక్షాదేవ పరమానందప్రాప్తిః [illegible]పురుషార్థ[illegible]భవతీతి [illegible]తావత్ [illegible]ప్రత్యక్షాదిభిరేవ అంతఃకరణ　[illegible]
శుద్ధివ్యాపారాత్ [illegible] ఇతి తస్మాత్ప్రయోజనవదబాధితా[illegible]జ్ఞాతజ్ఞాపకత్వేన వేదాన్తానాం స్వత ఏవ ప్రామాణ్యసిద్ధేర్బ్రహ్మేతి న మీమాంసకమతమ
పి [illegible] వేదాన్తినామతం [illegible] సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాదిశ్రుతిబాధితం ఏకమేవా[illegible]ద్వితీయం [illegible]　ఏవం
[illegible]త్యాదిశ్రుతిబాధితం [illegible]కత్వం [illegible]క్షణికత్వం [illegible] ఇత్యాదిశ్రుతిబాధితం॥ అత్ర సర్వేషాం మతస్య [illegible] ప్రతిజ్ఞాతేవి
శుద్ధాత్మకత్వాదితి హేతుః॥ [illegible] ఇతి యస్యాత్ర [illegible] తాదితర్థః। అత్ర హేతువిశేషణ [illegible] విశేషణ [illegible]

[illegible]

వ్యావృత్తానాం తత్వమస్యాదివాక్యజన్యాఖండానుభూతత్వమేతదర్థః। తేన సర్వవ్యాపకమద్వితీయమపరమానందరూపం బ్రహ్మేతి సిద్ధం। నను నైవమితి అ
ణిమాద్యనేకానామయోగ్యత్వాత్ బ్రహ్మణో అనుత్పన్నత్వాత్। అంగుష్ఠమాత్రః పురుషః ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోపి దృష్ట ఇత్యాది శ్రుతిప్రతిపాదితా
అణుత్వాదిగుణవిశిష్టత్వం కథం బ్రహ్మణః సర్వవ్యాపకత్వమిత్యాశంక్య బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాత్ బ్రహ్మ పశ్చాత్ బ్రహ్మ దక్షిణతశ్చోత్తరేణ
అధశ్చోర్ధ్వం చ ప్రసృతం బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం వరిష్ఠం తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్యమిత్యాదిశ్రుతయో నిర్విశేషబ్రహ్మప్రతిపా
దయంతి తేన పూర్వోక్తమేవ దృఢయన్నాహ॥ నైవాణుర్న స్థూలో నాంతర్న బాహ్యో న మధ్యో న త్రివృద్ధో న పూర్వాపరాభ్యాం వియదపి వ్యాపకత్వా
దఖండైకరూపం పరశివోహం శివః కేవలోహం॥ వియదపి వ్యాపకత్వాత్ వియద్వద్బ్రహ్మ వ్యాపకత్వాత్। ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య ఇతి శ్రుతేః
వియతో వ్యాపకత్వమదితి వా జ్యాయానాకాశాత్ మహతో మహీయానితి శ్రుతేః। ఏవం సత్యపి సకలదేహం వ్యాప్య స్థితో వ్యాపకత్వాము
హంత్వేవ వపుర్ధి దర్శయన్ ఆరాగ్రమాత్రత్వ[illegible]దానాంత బుద్ధేర్గుణేనాత్మగుణేన చైవ ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోపి దృష్ట ఇతి శ్రుతేః। బ్రం
హ్మణో ఉపాధిసూక్ష్మత్వాత్ తత్ప్రతియోగిత్వాదణుత్వవదితి అణుత్వాత్ నైష మతిరూపం త్వర్థేనాపి తత్ బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వాత్ ఉపాదా
నోపాదేయయోరభేదాత్ అద్వితీయత్వాత్ జగద్వ్యాప్తం బ్రహ్మణో బుద్ధ్యాదివత్॥ తదభిన్నత్వేన పరమపురుషో వ్యాప్తి
రిత్యాశంక్య బ్రహ్మణః స్వప్రకాశపరమానందరూపత్వాన్నిఖిలజగద్వ్యాపకత్వేన కారణత్వాదుపాదానత్వేన సమనంతరం జాతత్వాత్
న తత్ర అర్థోపాధిత్వాత్॥ న శుక్లం న కృష్ణం న రక్తం న పీతం న కుబ్జం న పీనం న హ్రస్వం న దీర్ఘం అరూపం తథా జ్యోతిరాకారకత్వాత్ తదేకో
ఽవశిష్టః శివః కేవలోహం॥ శుక్లమనుపీనమహంత్వేన అణుమహద్దీర్ఘహ్రస్వమితి వస్తువిగ్రహ విశేషాణాం సిద్ధాంత ప్రవృత్త్య

నిషేధః రూపవత్త్వమితి రూపం ప్రమేయం నప్రమేయమరూపం తేన న వేదాన్తైకవేద్యత్వం సాధ్యవైకల్యం విపక్షాద్వ్యావృత్తత్వం తత్త్వదార్ష్టాన్తికేష్వప్యుపగతానాం ని

షేధః తథాచ శ్రుతిః అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయమిత్యాద్యా అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథారసం నిత్యమగంధవచ్చ

యదిత్యాద్యాద్యుక్తన [illegible] పరమాత్మస్వరూపం ప్రతిపాదయంతి శ్రౌతస్యాపి [illegible] హేతువచనం

[illegible] నిరాకారత్త్వాదితి స్వప్రకాశత్వాన్న రూపవత్త్వే ప్రమేయత్వాత్ ప్రమేయత్వోపపాదితస్య [illegible] ఏతదప్రమేయం ధ్రువమి

తి శ్రుతేశ్చైతదర్థః [illegible] బ్రహ్మజ్ఞానవదుపదిశ్యతే బ్రహ్మణో అబ్రహ్మణో వా [illegible] ఉపదేశా

నర్థక్యాత్ బ్రహ్మజ్ఞానవదస్య [illegible] బ్రహ్మజ్ఞానేపి అవిద్యావ్యవధానం [illegible] అవిద్యా

[illegible] బ్రహ్మణో అసిద్ధిప్రసంగాత్ తదుక్తం [illegible] వస్తు బ్రహ్మేతి [illegible]

తేషు [illegible] అత్ర కింపరమార్థతః ఫలజ్ఞానవ

[illegible] ప్రపంచః

స్వరూపావబోధే [illegible] ఉపదేశకర్తా [illegible] ఉపదేశకర్తా

[illegible] ఉపదేశ [illegible] అహం వక్తా అయం [illegible] పరమార్థతో నా

స్తి [illegible] అవిద్యా [illegible] నిరూపయి

తుం [illegible] సర్వదేవతో [illegible]

హిష్టత్వాత్ జీవాశ్రిష్ట అనుపపన్నం నైవ తత్రాన శ్రుతిః న కేనాద్యోం నయోత్పత్తి సంబంధోం న వక్షోర్థకః న యు యుక్తః నేవయుక్తి రితి తెల్పు వరణం
ర్థ తాం బ్రహ్మ వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదాత్మా నమేవ అవేదహం బ్రహ్మాస్మీతి తస్మాత్ సర్వమభవదితి తాదాత్మ్యం ఉపమపి బ్రహ్మ బ్రహ్మ
రూపస్యైవ సర్వసర్వజ్ఞాతా బ్రహ్మ జ్ఞానం దర్శయతి సర్వాత్మకత్వం వాచయతి న చాత్మనః స్వప్రకాశత్వే సర్వరూపత్వే సర్వదా జ్ఞాన
మానే శాస్త్ర ముముక్షుషు ప్రవృత్తి వ్యవస్థా కథం నను జ్ఞానం తైర్వివ్యవస్థేతి వాచ్యం తత్ర అసత్ సర్వస్యైవ స్వప్రత్యక్షవత్త్వ రితి నైతల్లక్షణం తః స్త్ర
యాణామపి స్వప్రకత్వేపి ప్రతిభాసత ఆవిద్యక విశేషసంబంధా దిల్లక్షత్వేన విశేషతాయామ్యవస్థాపపత్తేః పరమార్థతస్తు న
కాపి వ్యవస్థేత్యాహ ॥ న చాగ్రం నమే స్వప్నం వా సుషుప్తిః న విశ్వో వాపి తైజసః ప్రాజ్ఞో వా అవిద్యాత్మకత్వాత్ త్రయాణాం
రివాయః ద్రష్టారం విశిష్టః శివః కేవలాహం ॥ అత్ర లయాఖ్యామేనాం పౌరాణపరిణామదర్శః తత్రాహం వ్యస్త ఏతే పదార్థాః ద్విప్ర
ధః దృక్ దృశ్యశ్చ అన్యానాదిపరికల్పితానామపి పదార్థానాం మన్త్రైవ అంతర్భావాత్ తత్ర దృక్ పదార్థ ఆత్మా పారమార్థికః
క స్వరూపకరూపో ద్వివిధః ఈశ్వరో జీవసాక్షీతి తత్ర కారణోపాధ్యంతర్యామీ పారమేశ్వరః అంతఃక
రణో తత్సంస్కారాపన్నం సాక్షీ హితో జీవః ప్రపంచితం తత్ర తద్ధర్మాత్ అవిద్యా ప్రతిబింబో జీవః పక్షే బింబ ఏవ
బింబేశ్వరపక్షే బింబప్రతిబింబ మధ్యస్థ సన్నోపమివ జీవేశ్వరానుగతత్వాన్ని సంబంధాత్ తస్మిన్ సర్వం సాక్షి త్వమపి తే వా
ర్తికకారమతే జీవేశ్వర ఏవ సాక్షిత్వేనాధ్యమేవ జీవేశ్వరాభ్యాం భేదః ॥ తత్ర జీవోపి త్రివిధః సోపాధికో తదవిద్యాగుణాంతఃకరణాదిప
ష్ఠబ్రహ్మరుద్రాత్మకాః తత్కారణశరీరాంతస్థతత్ప్రాజ్ఞః తేజసః విష్ణుః పాలయితా కారణశరీరాంతస్థ జీవో బ్రహ్మ సృష్టి కర్తా

౨౦ హేతోః పుత్రః సంతానపవంస్వైక సైవ చతుర్ణాం జతుర్ముఖ వం:
అనేషు మహత్త్వః సూత్రాత్మాదయో అనంతావతారాః తల్లోకాతి విశ్వవంతః త్రివిధయోంశ్చ
ఖైదేశ విశ్వత్తైజస ప్రాజ్ఞాఖ్యాదాత్ । తత్ర అవిద్యాంతః కరణ స్థూల శరీరాభిమానం స్థూల ఖాస్వ దవస్థాఖ్యాయం వైశ్వానర ఏవ స్థూల శరీరాభిమానం తైజస ఇహ
తః ఉపాధిద్వయోపహితః స్వప్నాఖ్యాయాం తైజసః శరీరాంతః కరణ [illegible] పాధిద్వయావచ్ఛిన్నోంతఃకరణ సంస్కారాభిమానం అవిద్యామాత్రోపహి
తః సుషుప్త్యవస్థాయాం ప్రాజ్ఞః ఏతేషాం స్వతంత్రోపాధిఖేదాభావే స్వతంత్ర ఖేదాభావే వ్యవాంతర రూపోపాధిఖేదాదేకత్వే వ్యవాంతర ఖే
దాం వ్యవహా[illegible]స్యైతే సాక్షీ తు సర్వానుగతః తురీయాఖ్యాయ ఏకవిధ ఏవ తత్ర ఉపాధిఖేదేనాపి ఏకస్యాపి ద్విధః తదుపాధేరేకరూపత్వాత్ అవిద్యా
తదావృత్తత్వాత్ కార్యత్వేన ప్రపంచో దృశ్యపదార్థః తస్య అపారమార్థికత్వేపి వ్యావహారికత్వాత్ ప్రతిభాసిక పదార్థస్య రూపేణాం
వ్యర్థముపాసనా[illegible] ఉపయోగనాదితి సోపి త్రివిధః అవ్యాకృత అమూర్త మూర్తభేదాత్ తత్ర సాంఖ్యానాం అవిద్యామయూర్తా మయూర్త ప్రపంచ
బీజశక్తిరూపాంతర అనీశ్వరత్వేప తంత్రివృత్తా నవతమాంతత్వే తదవ్యక్త[illegible]తైతస్య తత్త్వం బంధజీవేశ్వర విభాగనిదానాస్య సమా అనాదిత్వాద
వ్యాకృతమిత్యుచ్యతే సాంఖ్యం ఖాపి అజడేనవిదాభావేనైవ జీవతితా పూర్వపూర్వ సంస్కారజీవకర్మప్రయుక్తా సత్ శబ్ద స్పర్శ రూప రస గం
ధాత్మకాన్యాకాశ వాయు తేజో జల పృథివ్యాఖ్యాని పంచ మహాభూతాని జనయతి తత్ర తత్ర పూర్వపూర్వ భూతభావోపంన్యాయాః అవిద్యాయాః ఉత్తరోత్త
రం ప్రతికారణంతాత్ పూర్వపూర్వ భూతగుణానాముత్తరోత్తర భూతేషు అనుప్రవేశః ఏవం అవిద్యాత[illegible]ంధకారోపి భావరూప ఏవ అవరణత్వా[illegible]

ఏవా

ప[illegible] పకారోసు

౧౧ ...న విలీనం ధ్యాలోకనాస్య ... మహా విదుర్యదాది పదావిర్భవతి తథా తి... భవతి ... దితి సిద్ధాంతః సంసారభ్రాంతు మోక్షానుపా
దానత్వాన్న [illegible] తిషు స్థితిప్రవృత్తి యోరుపాదానత్వాయ [illegible] త్వ విలీనత్వః దిక్కాలౌ త్వేవారు పాణామిక త్వాన్నోన్యక్తౌ ఆకాశస్యైవ దిక్వ్యవహా
రజనకత్వాత్ దిశః శ్రోత్రమితి శ్రుతేః కాలస్యాపి ద్వైవత సాంఖ్య సర్వాధారత్వాదితి। అపి మహాభూతప్రకృతపదార్థ [illegible] మోహాద్యః
తాని సమస్తాన్యపంచీకృతాని పంచమహాభూతాని అముంతార్యాని కార[illegible] కార్యత్వత్తరజస్త[illegible] గుణాత్మకాని సత్వాం
శప్రధానాని జ్ఞానశక్తియాశక్త్యాత్మక మేకం ద్రవ్యం [illegible] పమితి పమిళిత్వాజనయంతి తస్య జ్ఞానశక్తిప్రధానాంశాంతః క
రణం తస్య బుద్ధి మనశ్చయతి ద్విధైవ భవతి క్రియాశక్తిప్ర[illegible] నాంశః ప్రాణాః స పంచధా। ప్రాణాపానవ్యాన ఉదా
నసమానా ఇతి ఏవం తైస్తైః భూతై[illegible] జ్ఞానక్రియాశక్తి [illegible] త్ప్రత్యేకం [illegible] మింద్రియద్వయం జాయతే ఆకాశా
చ్ఛ్రోత్రవాక్ వాయోస్త్వక్ [illegible] త్తేజసశ్చక్షుః పాదౌ అద్భ్యో రసనపాయూ పృథివ్యా ఘ్రాణోపస్థౌ అత్ర తేజో
[illegible]యింపాని తిశ్రుతేస్తు [illegible] పాదస్య స్థాసఇతి తైత్తిరీయ శబ్దవిషయిత్వేంద్రియత్వేన శ్రోత్రవదాద్యాని సాంఖ్యస్థాం
పాదయోశ్చక్షుషోశ్చ స్వావస్థా [illegible] నాస్పష్టత్వాదసాంఖ్యపిత్తైజస త్వమితి యుక్త [illegible] త్రశ్చాపఃతేజోపయుక్త్వాతి
స్త్రమనసః పంచభూతకార్యసాంఖ్య [illegible] త్త్వశ్రుతిరివత దుపకారత్వత యాపాఖ్యాయావనసః పంచభూతత్వ

ణాం సాత్త్వికత్వేన తద్వృత్త్వనిష్ఠయాంత్వం చ భూతాత్మకత్వమిత్యర్థః ఏతేషామధిష్ఠాతారో దేవా అపి జ్ఞానక్రియా
శక్తిప్రధానాః దిగ్వాతేంద్రా ఆదిత్యవిష్ణువరుణాశ్విమిత్రా అగ్నిప్రజాపతి ఇతి తత్ర జ్ఞానశక్తేః సమష్టిరంతఃక
రణం క్రియాశక్తేః సమష్టిః ప్రాణాః శబ్దస్పర్శరూపరసగంధగ్రాహకాణి శ్రోత్రత్వక్చక్షూరసనఘ్రాణా
ఖ్యాని పంచ జ్ఞానేంద్రియాణి త్వక్చక్షుషీ స్వగ్రాహ్యగుణాశ్రయం ద్రవ్యమపి స్పృశతః వచనాదానవిస
ర్గానందజనకాని వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాఖ్యాని పంచకర్మేంద్రియాణి ఏతత్సర్వం మిళిత్వా స
ప్తదశకం లింగం జ్ఞానశక్తిప్రధానేన హిరణ్యగర్భ ఇతి క్రియాశక్తిప్రధానేన సూత్రాత్మేతి చోచ్యతే। అ
యమమూర్తపదార్థః కారణతాపద్వ్యష్టిసమష్టిజీవోపాధిః తాని చ తథాభూతాని భోగాయత
నం శరీరం భోగ్యం చ విషయం తల్లీనాం భోగం చ జనయితుమశక్నువంతి చేదపంచీకృతప్రయుక్తా అపి తే సాల్లా
యపంచీకృతాని భవంతి తత్ర ప్రత్యేకం పంచభూతాని ద్విధా విభజ్యంతే తత్రైకైకం భాగం చతుర్ధా విభజ్య
తే తద్భాగచతుష్టయం స్వభాగం విహాయేతరభూతచతుష్టయే అర్ధభాగే విశతీతి స్వసార్ధభాగేనేతరేషాం

మహత్తమభూతేన పంచీకరణాన్నైవ నైపాలధికారాదాకాశాదిశబ్దప్రయోగః తత్ర త్రివృతం త్రివృతమేకైకం కరవాణీతి శ్రు
తేః త్రివృత్కృతపంచీకరణాదిత్యసూత్రాత్ త్రయాణాం త్రివృతమేకైకమిత్యప్రతిపత్తిః త్రివృత్కరణమేవ శ్రుతిర్దర్శయంతి తేన వియదాదిపంచీక
రణానాం వియదాదినైవ నిరాకృతాః తథాహి తైత్తిరీయకే తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః ఆకాశాద్వాయురి
త్యాదిశ్రుతేః ఛాందోగ్యే తత్తేజోఽసృజత నాం త్రయాణాం సృష్టిశ్రవణాదపి వియద్వాయ్వోరనుపగమాత్ తేభ్యః ప్రాగపి వ్యపదేశాద్ధర్మ్యాపేక్షయా
ఆకాశవాయుపదార్థయోరపి తయోస్త్రివృత్కరణం నామైవ భూతానాం మహాభూతానాం తేజోవాదబన్నానాం త్రివృత్కరణం
త్రివృత్కృతైః త్రివృత్కృతానాం తేజోబన్నానాం పంచీకరణం సంజ్ఞాః సూత్రం తులసారాదరూపత్వాత్ సిద్ధం పంచీకరణం చాద్యతు
ముక్తానాం ప్రతీతిశ్చ శరీరాణాం నామరూపసమానైవైతత్ప్రాదుర్భావస్య ప్రతితానిపంచీకృతాని పంచమహాభూతానిమూలాన్యా
నిమానిత్వవిశేషం నాస్త్యయం ద్రియాణాం పంచీకృతానాం యతోవమవేదయంతి తదేవశరీరమితి స్మృతిః తత్రసత్త్వప్రధానం దేవశరీరం
రజఃప్రధానం మనుష్యశరీరం తమఃప్రధానం తిర్యగాదిస్థావరాంతశరీరం తస్య శరీరస్య ... చభూతానిపంచీకృతాని పంచీకృతాని
భావం భూతానాం విశ్వతే ఏవం అపంచీకృతేభ్యః భూతేభ్యః ఉద్భవతే ... యాద్వ్యష్టిసమష్ట్యోర్బానసనే

౨౪

సత్త్వరజస్తమోలక్షణాః । ఏతత్సర్వం విరాడితి మూర్తమిత్యుచ్యతే । అయమేవోపనిషదః సృష్టిక్రమః । ఏతద్విపరీతో లయక్రమః । మూర్తామూర్తం
పంచీకృతపంచమహాభూతాత్మకం తత్త్వత్రయం విరాడాఖ్యం మూర్తం । అపంచీకృతపంచమహాభూతాత్మకం హిరణ్యగర్భాఖ్యమమూర్తం । తయోరుపాదానకారణం తదుభయమపి
నైమిత్తికప్రళయః । అమూర్తం చావ్యాకృతమిత్యుచ్యతే । అవ్యాకృతకారణం చిత్ స్వరూపం బ్రహ్మ ప్రాకృతప్రళయః । స్వరూపానందేకరసం
మోక్షనం లయ ఇతి తల్లక్షణం । తదేవ ప్రాకృతప్రళయః । బ్రహ్మజ్ఞానాన్ముక్తిరప్యాత్యంతికః ప్రళయః । స చ కారణం కార్యం తత్కారణస్య
బ్రహ్మజ్ఞానాదేవ । సర్వం చ సృష్టిస్థితిప్రళయాదికం సర్వప్రళయపర్యంతం శాస్త్రదృష్ట్యా విహారరూపమపి మాయికత్వే
సతి బ్రహ్మప్రసంగః । యథా దృశ్యత్వాదాత్మదృశ్యమాత్రే । ఏవం చ శాస్త్రదృష్ట్యా ఇంద్రియార్థవృత్తికాలే తత్ర మిథ్యాత్వం చేతి ॥
తత్ర మూర్తామూర్తం విరాడాఖ్యం చాన్యత్ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగోచరం । సర్వమాయామాత్రం చ బ్రహ్మవిచారేణ । తస్య జ్ఞానాదేవ ముక్తిరితి హి శ్రుతయః
బ్రహ్మవిత్ బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిశ్రుతిః । ఏవం చ విశ్వస్య మిథ్యాత్వమితి స్థితం । అత్ర యద్యపి విశ్వం మూర్తామూర్తాత్మకం తథాపి
నామరూపాత్మకం తథాపి విశ్వం విహారకం సర్వం విశ్వం బ్రహ్మణ్యేవ అధిష్ఠితం నియమ్యతే । స్థూలశరీరం దృశ్యం సూక్ష్మమపి తథైవేతి సాక్షిత్వం
తత్ర వ్యాపకత్వం । సాక్షిత్వం తద్విజ్ఞానమాత్రం । తత్త్వతః సుఖదుఃఖాది సాక్షిభూతః । ఇంద్రియవ్యాపారాణాం సాక్షీ ఆత్మా పరమాత్మేతి

౧౨ సాక్షిత్వప్రతీయమానత్వాదుక్తే[illegible]వ। ఏవం శాస్త్రదృష్టానత్వాత్ శాస్త్రసిద్ధ ప్రత్యక్షప్రమాణస్య బాధకత్వేన యదుక్తం తన్న సాక్షివృత్తిత్వాత్ సుఖాదివిషయ
ప్రమాణమాత్రత్వే తత్ప్రత్యక్షస్య విషయత్వానుపపత్త్యా వ్యవహారవిషయత్వేన తద్విషయవిశేషవృత్తిత్వమిత్యాశ్రిత్య। తద్వ్యావర్త్యాంతఃకరణ
సంబంధితత్వాత్ సాక్షిసంవిద్వృత్తి ప్రత్యక్షత్వే తద్వ్యవహారసంబంధస్య తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్యవృత్తేరపి వృత్తిమత్త్వాత్। అవిద్యావృత్త్యా వ్యాప్య
యత్సంబంధిత్వేన। అవిద్యావృత్తిః స్వప్రకాశతత్త్వాదివిషయకస్వప్రకాశకత్వేన సంబంధిత్వేన తత్సంబంధ। తత్త్వయతో భావవిద్యావృత్త్యాత్మకత్వేన సాక్షిప్రత్యక్షత్వ ప్రయోగః। యత్తద్వ్యః।
అవిద్యాయా ఏవ సర్వజ్ఞత్వాత్ సర్వసాక్షాత్కారత్వాత్ సాక్షిత్వేన తత్తద్విషయ। సాక్షిత్వేన తద్వాసనానిమిత్తత్వేన తత్సంబంధాత్ స్ఫురణాత్ తద్వృత్తి
సంబంధేన తదా భవత్యేవ సాక్షిసాక్షాత్కారమాత్ర ప్రమాణ ప్రత్యక్షత్వసంబంధి। తత్రత్యవృత్తిః। సాక్షిత్వప్రసిద్ధిరితి చేత్। నాభిమానాత్ యత్ప్రత్య
యేన తదానీం మనసో నాశాత్ తదృత్తేర్భావాత్ కర్మ ప్రత్యక్ష రూపత్వేన యత్ప్రమాణస్య వృత్తికాంతఃకరణ వృత్తిత్వేన సాక్షిప్రత్యక్షప్రమాత్వేన య
మాణత్వాంతఃకరణస్య తత్ప్రమాత్రభావః। కిమధిష్ఠానం స్వప్రకాశత్వమేవ స్ఫురణం చేదధిష్ఠానమిత్యేతత్। మూలాజ్ఞానం ప్రమాణం బ్రహ్మచైతన్య
స్వమిత్యుక్తి। కింతు యః। మతభేదేన స్వాధ్యాయం విద్। తథాహి। అత్ర దృష్టాంతః స్వప్న భ్రమ నివృత్తి ప్రమాణం। అధిష్ఠానజ్ఞానాదేవ భ్రమనివ
ృత్తేః బ్రహ్మచైతన్యస్యాధిష్ఠానత్వేన సాక్షాత్కారం తన్మూలాజ్ఞానం। అత్ర వాక్యజన్యవృత్తేః। శాస్త్రదృష్టాంతస్వప్నే వృత్తిస్వరూపేణాపి

కల్పితత్వేన కల్పితేత్యర్థః । ఆకాశాదిప్రపంచస్య తత్సృష్టాకారణత్వాదత్రైవ మూలాజ్ఞానవిభ్రమం ప్రత్యగ్దైతన్యమధిష్ఠానం । నను । జీవస్యైత్రత్వాత్త్వాగా
శ్రితత్వే సర్వదా భాసమానతాపత్తేః భవదిష్టాంగత్వం । తత్రాపి స్వప్నాద్యవస్థాసు సాంసారికవ్యవహారికసంఘాతాభావే విశేషాద్యవస్థాజ్ఞానాభ్యుప
గమాత్ స్వప్నదశాయాం యాం తదహం మమేత్యభిమానికల్పితస్య సంఘాతాంతరభావాభ్యుపగమాత్ । [illegible] యాం స్వప్నమిత్యర్థః ।
[illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible] వ్యావహారికసంఘాతవ్యాస్వప్రమాణాభాసాత్ [illegible] వృత్తే
[illegible] । [illegible] సుషుప్తావపి స్వప్నావస్థాంతరం [illegible] । జాగరత్వాపత్తేరితి [illegible]
[illegible] । స్వప్నావస్థాజ్ఞానస్య [illegible] సహితస్య సుషుప్తిరూపతత్త్వ [illegible] తదావిధః । జాగరణేతరమిథ్యావస్థాభావిత్వ
[illegible] మితి [illegible] యథార్థత్వ [illegible] ప్రమాణాంతర [illegible] అనవబోధిత్వమ [illegible] ।
[illegible] తు [illegible] నివృత్తేరితి । [illegible] విద్యావిద్యా [illegible] ధమిన [illegible] హారికమాహ
సిద్ధిరితి [illegible] । యావంతి జ్ఞానాని తావంత్యజ్ఞానానీత్యభ్యుపగమాత్ । [illegible] నైవ వ్యావహారికసంఘాతజ్ఞాన [illegible]
[illegible] విపర్యయ [illegible] స్వప్నాజ్ఞానాంగపత్తిరితి [illegible] మిత్యపక్షే [illegible] । [illegible]
[illegible] నివృత్త్యభ్యుపగమః । తదా [illegible] [illegible] జ్ఞానాభావే [illegible]
[illegible]

సిద్ధాంతః

॥౨౦॥

౧౭ పి జాగ్రద్దృష్టమేన నానాస్వప్నజ్ఞానమత్రిశోధ్యానోపపత్తేః। బ్రహ్మాద్వైతస్యమేవ స్వప్నదృష్ట్యాన్సోపాదానమితి పక్షేపి స్వక్షిదోషః। ప్రతిజీవం స్వప్నసాధారణాన్యంతు మనో౽గ
తవాసనాకారాంతః సాధారణ్యాదేవ మనో౽వచ్ఛిన్నం బ్రహ్మాద్వైతస్యమోపాదిష్ఠానం। ఎతస్మిన్పక్షే అవస్థాజ్ఞానస్యైవ ఆవారకతాభంగ స్వాకారోల్లేఖా ప్ర
సుపపత్తేః। అతఏవ శాస్త్రేషు క్వచిత్ స్వప్నాత్ తత్రా తద్భావవ్యపదేశః। నను మనో౽వచ్ఛిన్నం జీవచైతన్యస్య అధిష్ఠానత్వే అహంగజ ఇత్యహంకారస్య మూలాధికరణన్యైవ ప్రతీతి
స్యాత్। ఇదం రజతమితి శుక్తిసామానాధికరణ్యేన రజతప్రతీతివత్ సత్వాదహం గజ ఇతి। బ్రహ్మాద్వైతస్య అధిష్ఠానత్వపక్షేపి గజ ఇత్యాదికమివ ప్రతీతి స్యాత్ సత్వాదహం గజ
ఇతి తత్రాప్యహంకారాస్ఫురణం తథా హ్యధ్యాసస్థానవన్యస్య మానతాపాదితి చేన్న ఆద్యపక్షే అహంకారస్య శుక్తివదజ్ఞానస్య ఇదమంశశుక్తిరితి జ్ఞానస్యైవ ప్రమావిశోధితత్వాత్
ఇదమంశస్య ప్రమావిశోధిన ఎవ తత్ర జ్ఞానాభ్యుపగమాత్ స్వప్నే తు గజ ఇత్యాకారవదమిత్యాకారో౽పి కల్పిత ఎవ అధ్యాసాకారభేదేప్యధిష్ఠానభానం తద్వైతస్యస్య
అభాసత్వాదనవాప్తప్రసంగః। జాగ్రద్దశాయామపి శుక్తిదంశాకలక్షణాధిష్ఠానే తత్కల్పితరజతే దంకారస్య భానాభ్యుపగమాత్ [illegible] అధ్యస్తమేవ హి పరిస్ఫుర
తి శ్రమే స్వనానైకత్వం చేతి నాద్యయోర్త శుక్తిదమంశభానపక్షేపి ఇదమంశస్య తద్వత్వం అధ్యాసప్రయోజకం శకం తదధిష్ఠానస్య తద్వత్వం అధిష్ఠానత్వం [illegible] తత్రాప్యస్తి
శుక్తిస్వరూపమేవ అత్రాపి సాక్షిచైతన్య [illegible] వృత ఎవ తద్వ్యపదేశం తస్యోత్కృష్టత్వమపి నకార్యానుపపత్తిః అత్ర చ సాక్షికపదార్థస్య [illegible] చైతన్యసత్త్వ [illegible] వృత్తేః। పిత్రాద్య
తేజః ప్రధానతాపకత్వాదిత్యాది [illegible] తంతరే నాపి జ్ఞానసకతాపాదితి వా ఏవం జాగ్రత్స్వప్నయోర్నిరూపితయోస్తదుభయాకారకార్యకారణాకర్తృత్వమపి సతి జ్ఞా
నశక్తివిశిష్టస్య సవాసనస్య అంతఃకరణస్య కారణాత్మనావస్థానే సతి విశ్రమస్థానం సుషుప్తవస్థా కారణమాత్రోపలంభః। సుషుప్తిః జాగ్రత్స్వప్నయో
స్యపదార్థజ్ఞానాభావే పి సాక్షాత్తత్కృతం సుఖాకారం అవస్థాజ్ఞానాకారంచ విషయీకుర్వత్తిత్రయమప్యవిద్యాయాం అహంకారాభావాద్వ్యక్తాకారా అవస్థా
వృత్తిః సుషుప్త్యభావప్రసంగాత్ వృత్తిరూపస్యోపలంభస్య భావాత్ నైప్రళయమితివ్యాప్తిః తత్ర తత్కల్పనాభిప్రాయాభావాత్। ఇహ సుఖమహమస్వాప్సం

కశ్చిదవేదిషమితి సుప్తోత్థితస్య పరామర్శాత్ అనుభవపరామర్శానుపపత్తేః। అంతఃకరణోపరాగకాలే అనుభవజన్యతాభావాచ్చ। శ్రుతత్వేనాలోచనా
స్యాదివిస్మరణానుపపత్తిః। స్మరణే తత్తేదంతాత్మకస్య ఉభయమాభావాచ్చ। జాగ్రద్దశాయాం అసాధారణమిత్యనుభవానుపపత్తిశ్చ। లింగాభావే ఆశ్రయం సిధ్యతి
అనుమానాసంభవాత్ అహంకారస్య తదా నాశే సముదాయ ఏవ అనుభూయేత సుషుప్తౌ అనుభవస్య తదానీం తస్మాత్ స్మరణానుపపత్తిః। ముఖప్రతిబింబాశ్ర
యస్య దర్పణస్యేవ పాంసునా మలినం తద్వ్యతిరిక్తం ముఖమితి ప్రతీతివత్ అహంకారాశ్రయస్య సాక్షిచైతన్యస్య స్మరణాశ్రయత్వాదహమస్వాప్సమి
తి సామానాధికరణ్యప్రతీతిః। సుషుప్తౌ అహంకారాభావేఽపి ఆశ్రయతయా స్మృతిసంభవాద్విషయతయా నాంతఃసాక్షిచైతన్యాశ్రయత్వాదహమిత్య
హంకారస్య ప్రమాణాభావజ్ఞానాశ్రయతాయాః ప్రమాతృత్వే న తత్కారణతా వక్తవ్యా అప్రామాణ్యాపాదకత్వే నా విద్యాయాం కారణతా ఏవ
అనాప్తవాక్యాదిజన్యపరోక్షవిభ్రమో విద్యావృత్తిరేవ తథా వేదాంతవిద్యాంతఃకరణవృత్తిజన్యసామగ్రీసంభవేఽపి ప్రమా
త్వాభావాత్ పరోక్షాంతఃకరణస్య అసాధారణ్యాత్ సాధ్యత్వేన ప్రత్యక్షస్య అజ్ఞానే తయోః భ్రమప్రమావిలక్షణా మనసో వృత్తిరేవ జ్ఞానమిత్యత
దుక్తం అత ఏవ మోదనాజన్యతాపత్తిః సిద్ధాంతజ్ఞానమిత్యేతే అంతఃకరణస్యాపి మనసో వృత్తిత్వం వ్యాప్యవ్యాపకత్వం వ్యాప్యతయా ప్రసంఖ్యానా
త్మకసంతాన్యానాదితయా భ్రమప్రమావిలక్షణత్వాదత ఏవ మననాదిధ్యానసహితే శ్రవణే వేదాంతవాక్యవిచారే శాంతదాంతత్వ
నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యాది ఏతదుపపద్యతే తస్య మతే విద్యానన్యాయవృత్తి రేకా వితర్కరూపతాపత్తేరనుభవాంతరవృత్తిరేకః దుష్టపరమప్రమాత్వ
దానన్యాయవృత్తిరేక ఇతి అనువృత్తాభావవృత్త్యాంతరవృత్తిరేకోఽపి పంచమః ఏతత్ప్రసంగోపాదానం వేదాంతానుకూలతర్కాణాం తుల్యత్వేన మీమాంసాప్రతిపా
దితానామనుపలక్షణమిత్యభియుక్తాః। విస్తరస్తు వేదాంతకల్పలతికాయాం అనుసంధేయః। తదేవం సుషుప్త్యవస్థాయాం అస్త్యానందయోగః। తద్యోగ్యోనుశ్చా సు

సుషుప్త్యభిమానీ ప్రాజ్ఞాభిధస్తద్వ్యావృత్తే ప్రత్యక్షే స్వరూపే జ్ఞాతాపాంతరాణాం విశేషాణాం విశేషాభావేన ప్రత్యక్షస్ఫూర్తిః తస్మాత్ తదిదానీం మంతఃకరణాన్యలయాత్ తత్త్వం స్మారేణ
౪ భవతి దాతనిత్వేవాభావప్రత్యసంగేనావాసనయా జ్ఞాతత్వాపత్తేః అజ్ఞానాభావప్రతిపాదనం చ శరీరేంద్రియాదభ్యాసమానత్వరహితత్వేనాపహారాత్ సంస్కారసహిత
నిమిత్తకారణత్వేన సాక్షాద్వ్యవహితకార్యోత్పాదనే శక్తిరూపప్రవేశాత్ తస్య వృద్ధిరేవ సాక్షిభేదః అంతరేత్వంతఃకరణసర్వప్రమాతౄణాం ప్రత్యక్షరూపత్వేన
ఙ్కే సత్త్వోపాధిప్రవేశాత్ తద్విదేవ ప్రమాత్రభేద ఏవ। సాక్షిణామేవ చాధ్యక్షేణోపాధివిశిష్టస్య ప్రమాతృత్వాత్ తత్ప్రతిసంధానానుపపత్తిరితి మాత్[illegible]మాన
ప్రత్యభేదేపి ప్రతిదేహం భిన్నవృత్తేః సాక్షిణాం పర్యాయవదవృత్తౌ తస్య తత్త్వే తద్వ్యావృత్తే తతః వ్యభిచారేణ మిథ్యాధ్యస్త[illegible]ప్రమాత్రాదేస్సాక్షికః। ననసాక్షిణః
సర్వప్రమాత్రాదధ్యాసాధారసాక్షిత్వేత భ్రాంత్యా[illegible]రితి వార్తికకారపాదైర్వ్యవహారదశాయామపి సాక్షిభేదస్య నిరాకృతత్వాత్ సుషు[illegible]తద్భేదకల్పనం కేషాంచిన్మతం
మామేవేత్యనుసంధేయం। ననుదుఃఖమహమస్వాప్సమితి కథంచిత్ పరామర్శాత్ సుషుప్తౌ దుఃఖానుభవోఽపి స్యాత్। న తదానీం దుఃఖసామగ్ర్యా విరహేణ
తదభావాత్ [illegible]సుఖస్వరూపత్వేన తత్ప్రతిపత్తేః శయనస్య దేశస్య మానవనేత్యేన దుఃఖమితి పరామర్శాత్ దుఃఖమహమస్వాప్సమితి ప్రత్యయోపపత్తిః।
అథవా అవస్థాత్రయస్యాప్యుత్పత్తివిధానం క్రమాత్ సుషుప్తావపి దుఃఖముపపద్యతే। తథాహి। ప్రమాణజ్ఞానం జాగ్రత్ జాగ్రత్సుక్తరణితాది విజ్ఞానం జా
గ్రత్స్వప్నః జాగ్రదానందికార్య జ్ఞానాభావో జాగ్రత్సుషుప్తిః ఏవం స్వప్నమంత్రాదిప్రాప్తిః స్వప్నజాగ్రత్ స్వప్నేపి స్వప్నో[illegible]మయాదృష్టమితి బుద్ధిః స్వప్న
స్వప్నః జాగ్రద్దశాయాం కథయితుం శక్యతే స్వప్నావస్థాయాం చాయుక్తిం విదధానా చేత్ తత్స్వప్నసుషుప్తిః। ఏవం సుషుప్త్యవస్థాయాం సా
త్త్వికాయా సుఖాకారవృత్తేః సత్త్వాత్ తదనంతరం సుఖమహమస్వాప్సమితి పరామర్శోపపత్తిః తత్రైవ తామసవృత్తేః సా సుషు
ప్తిస్వప్నః తదనంతరమేవ దుఃఖమహమస్వాప్సమితి పరామర్శోపపత్తిః ఏవం తామసవృత్తేః సుషుప్తిసుషుప్తిః తదనంతరం నాద్రేయమూఢోఽహం

మహావాక్యమితి పరామర్శః। యథా వైతత్తథా వాసిష్ఠవార్తికాదౌ వ్యుత్పాదితం స్పష్టం। ఏవమధ్యాత్మం విశ్వః అధిభూతం విరాట్ అధిదైవం విష్ణుః అధ్యాత్మం జాగ్రత్
అధిదైవం పాలనం అధిభూతం సత్త్వగుణః। ఏవమధ్యాత్మం తైజసః అధిభూతం హిరణ్యగర్భః అధిదైవం బ్రహ్మా అధ్యాత్మం స్వప్నః అధిదైవం సృష్టిః అ
ధిభూతం రజోగుణః। ఏవమధ్యాత్మం ప్రాజ్ఞః అధిభూతం అవ్యాకృతం అధిదైవం రుద్రః అధ్యాత్మం సుషుప్తిః అధిదైవం ప్రలయః అధిభూతం
తమోగుణః। విశ్వమధ్యాత్మాధిభూతాధిదైవానామేకత్వాత్ [illegible] నాశవదాధారవత్త్వాత్ సహితానామేతేషాముపాసనేన యథా హిరణ్యగర్భ
లోకప్రాప్తిః అంతఃకరణశుద్ధిద్వారా క్రమముక్తిర్వా॥ ఏతత్త్రయోపాధినా కారణేన సాక్షిచైతన్యమాత్రజ్ఞానేన తు సాక్షాదేవ మోక్ష ఇతి తదేవం
త్రయాణాం [illegible] సహితానాం విశ్వతైజసప్రాజ్ఞానామవిద్యాత్మకత్వాత్ దృశ్యత్వేన మిథ్యాత్వాత్ అనుపహితః కేవలసాక్షీ తురీయో [illegible]
౧౭౦ హమస్మీత్యర్థః। వ్యవహారే తస్య వర్ణవ్యవస్థాపపత్తేః పరమార్థతః కస్యాపి వ్యవస్థా యథా అభావాత్ [illegible] ప్రవృత్తి ఉపపత్తిః। విస్తరేణాద్వైత [illegible]
జితం కల్పితానాం తు వ్యవహారమృతే। న తు జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థా సహితానాం తథా నామ [illegible] తదభిమానినాం మిథ్యాత్వాత్ తత్సాక్షిణో
పి మిథ్యాత్వం స్యాత్ అవిశేషాదితి వాచ్యం। వివిశేషాధిష్ఠానేన సాక్షిణః సత్యత్వమూహం। అపి వ్యాపకత్వాద్ధి తత్ప్రయోగాత్మవతః సిద్ధ్యాభావా
దనాత్మత్వాత్ జగత్సత్యమేతత్సమస్తం తదనవ [illegible] కేవలం వశిష్టస్య వః కేవలోహం। నదృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేదితి సాక్షిణః ప్రకాశత్వ అతో నవ
దాంతమితి శ్రుతేః సాక్షిణో అనవత్వాత్ సత్యం జగత్ జగత్త్వం న తు సాక్షి బాధావధిత్వాత్ జ్ఞానమధిష్ఠానతయా జ్ఞాతత్వాచ్చ। తద్బాధక
గ్రాహకాభావాచ్చైతన్యాదేర్నిత్యత్వ సమ్యగ్యథా తేషాం నిష్కలః। అథవా దల్పం తత్సత్యమితి శ్రుతేః। పరిచ్ఛిన్నత్వతు నతత్వం తథా స్వమవ్యా
ప్తత్వాత్ పరిచ్ఛిన్నత్వాద్వా తాదృశనిత్యత్వాద్వృత్తిరితాయహం। వ్యాపకత్వాదితి। సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి సర్వాత్మోపదేశనదేశకాలాపరిచ్ఛిం

౦౮॥

క్షణాదీనాం కాలాదీనాం దేశకాలపరిచ్ఛిన్నత్వేప్యపేక్షితమహత్త్వేన మహత్త్వేనాపకాశాత్ అనేకసత్త్వవ్యాపకత్వాత్ । తదుత్పత్తేర్భావనస్వరూ
ప ఆత్మాజ్ఞానదుఃఖాని వృత్తిరూపాణి నాపి సుఖరూపః సుఖస్యాపి తస్యాత్మనః తాదృక్షరూపతాద్యనుపపత్తేః । తథాచ ఆత్మస్వరూపస్య మోక్ష
పురుషార్థ ఏవ తాదృశలక్షణే తాదృశం । హితత్వస్య లోకాదితి । హితతమపురుషార్థత్వం తత్త్రయః వృత్తాత్రయో వ్యతిరేకో అనవస్థా
వంతరతరం నిరతిశయమాత్రైతి యో వైశిష్ట్యాత్ తత్సుఖం ఏష ఏవ పరమానందః విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మేత్యాది శ్రుతిభిః తస్య పరమానంద
త్వోపపాదనాత్ తస్యానిత్యత్వేపి ద్వైతభానస్య తత్త్వదంతఃకరణవృత్తివ్యంగ్యతయా తదుత్పత్తివినాశయోరుపచారః । అజ్ఞానవ్యవహితస్యా
జ్ఞానమాత్రాదవిద్యానివృత్త్యాప్రాప్తం భవతీతి తదుద్దేశేన ముముక్షుప్రవృత్త్యుపపత్తేః అపాస్తసర్వప్రపంచస్య దుఃఖరూపస్యాత్మనస్తాదృక్
భావ ఇతి । దుఃఖాభావ ఇతి దుఃఖాభావరూపత్వేనాపి తస్య పురుషార్థతానుమేయం సుఖం సంవేద్యతే నాన్యథా । తదానీం దేహా
ద్యభావేన తద్వ్యంగ్యాకారాభావాత్ వ్యంగ్యాకారాభావేపి తత్సంవేదనాభావే సంసారదశాయామపి తథాప్రసంగాత్ । నదివాతి యోగ్యః । అపురు
తాపత్తేః జ్ఞానమాత్రైకవిశ్రాంతస్య పురుషార్థతాభాత్ అత ఏవ శంకరాచార్యైః వైష్ణవం మహాత్మా ముక్త ఇతి నైతత్ తాదృశం । సు
ప్రత్యక్షాధ్యాసాదితి స్వప్రకాశజ్ఞానరూపతాభావాత్ తదర్థః । యద్యపి సంసారదశాయాం అవిద్యాయా అనివృత్తతాప్యపరమానందరూపతయా
నప్రకాశతే తథాపి తన్నివృత్త్యా అవిద్యానివృత్త్యా స్వయమేవ పరమానందరూపేణ ప్రకాశత ఇతి న వ్యంగ్యాపేక్షా నను సుఖస్య స్వప్రకాశరూప
జ్ఞానత్వేపి నాత్మరూపతా జ్ఞానస్య క్షణికత్వేనాత్మనః నిత్యత్వాత్ తావతా జ్ఞానానామింతి ప్రతీతేః జ్ఞానమహం మమ స్వాత్మప్రతీతే
శ్చ తథాచ కథమద్వైతవాద ఇత్యాశంక్యైవ తాదృశం । అనన్యాశ్రయత్వాదితి యత్ర తాదృశపరోక్షప్రయోగః అజ్ఞానరహితస్య జ్ఞానమనం

తమితి శ్రుతేః స్వప్రకాశజ్ఞానానందస్వరూప ఏవ ఆత్మా నంతఃకరణానాం తాదాత్మ్యాధ్యాసేన చ తద్ధర్మా జ్ఞానాధ్యాసాత్ జ్ఞానానామీ ... తద్వాత్త్రయం తత్ప్రతీతేః ధ్యా
ష్యత్వం ఉత్పత్తివినాశిత్వం చ అంతఃకరణవృత్తేరేవ ఇతి జ్ఞప్తిరూపసుఖజ్ఞానస్య స్వప్రకాశత్వేన అనాద్యత్వం తాభ్యాం వాంతరేణ ద్వైతశ్రుతిః । తేన జ్ఞా
నసుఖాత్మకః ఆత్మా నిత్యః తద్భిన్నం సర్వం జగత్తుచ్ఛమితి సిద్ధం । నను సర్వస్య జగతః తుచ్ఛత్వే తద్ద్వైతే ఆత్మనః ప్రతీతిః న స్యాత్ సత్యత్వే హి సర్వవిషయాణాం
సిద్ధ్యేత్ ... మితి ... ద్వితీయత్వమితి న్యాయేన ... తద్ద్వైతే ... జగతస్తుచ్ఛత్వమితి చేన్న ఇత్యాహ ।। నన్వేకం తదేవ ద్వితీయం శ్రుత
సాపేక్షం వా కేవలత్వం న వా కేవలత్వం । నత్వాం నత్వం న వాత్వం న ... మద్వైతకతాపత్తిరేకోవశిష్టః శివః కేవలో హం ।। ఏకత్వసంఖ్యాయోగేన ఏకం తదద్విత్య
బుద్ధిః ... ద్వితీయత్వ ... ద్వితీయం తతః ఏకాకా వై ద్వితీయం ... తతః స్యాత్ ద్వితీయ ... తు ... [illegible] ... ఉపలక్షణం ... వాక్
మే వా ద్వితీయమితి శ్రుత్యా ఏకత్వం ప్రతిపాద్యత ఇతి చేత్ ఆహ । న వా కేవలత్వం తస్యాపి ద్వ్యాత్మకతాపత్తేః ... ఏకత్వం శ్రుత్యా న ప్ర
తిపాద్యతే తర్హి ... ప్రత్యక్షాది ... అనేకత్వమేవ స్యాదితి చేత్ ఆహ । న వా కేవలత్వమితి అనేకత్వం చేన్నాస్తి కింతు ఏకమేవాద్వితీయం
అక్షాత ... తదైవ ... శ్రుత్యాః ... ప్రతిపాద్యతే ... మేవ స్యాదితి చేత్ ఆహ । న శూన్యమితి ... అస్త్రం ... తి వేదనాత్
అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద ... తతో విదురితి ... బ్రహ్మైవ ... అసదితి ... తవాత్మానమిదం సర్వం తత్సత్యం
స ఆత్మా తత్త్వమసి ... శ్రుతిభిః ... ప్రతిపాదనాత్ ... ఆత్మ ... అపి ... తత్త్వజ్ఞానాత్ ...
... సాక్షాత్ ... మితి ఏకమద్వితీయమితి ... ప్రత్యక్షాది ... ప్రతిపాదనా ... ప్రత్యక్షాది ...
... అద్వైతకతాపాదితి ... అద్వైతం ... [illegible] ... తమిత్యాహ ... తస్మాదద్వైత ...
... అద్వైతం ... అద్వైతమితి ... అద్వైతమితి శ్రుతేః ప్రతియోగి ...

అభావబుద్ధ్యాకారేణ తాద్భవతద్వ్యతిరిక్తస్యాపవర్గయోగ్యతాంగాకారేణ ప్రత్యక్షాదివేద్యత్వాత్ తద్విషయపదవత్తిరిత్యర్థః కింపునస్తాదృశ ఆత్మాంగస్య నివేశే ప్రతిపాద్యత్వామిత్యాహ అభావ
మాత్రార్థం బ్రహ్మేతి శ్రుత్యర్థే అద్వైతతత్త్వాగావిషయత్వాత్ అపనీతే వైరాగ్యవానిష్ఠతాంగవాచోయవర్తంతే అప్రాప్యమనసాసహేత్యవిజ్ఞాతే విజ్ఞాతారం విజా
నీయాదిత్యాదిశ్రుతిభిః వాఙ్మనసావిషయత్వేన శ్రుత్యంతరాణాం ప్రామాణ్యమితి నేదవిషయత్వేనాప్యత్వేని తదాకారవృత్తిమాత్రేణ తదవిద్యానివర్తక
త్వాత్ తత్ప్రామాణ్యం సర్వవేదాంతసిద్ధమితి తథాచ శ్రుతిః యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేద సః అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాతమవిజానతాం యన్మనసా న
మనుతే యేనాహుర్మనో మతం తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసతే ఇత్యాదిరవిషయత్వం తత్ప్రాణదర్శయతి తదేవం వేదాంతవాక్యజన్యతదాకా
రాకారవృత్త్యా అవిద్యానివృత్తౌ తత్కల్పితసకలానర్థనివృత్తౌ పరమానందరూపస్య స్వస్వరూపస్య ప్రాప్తిరితి సిద్ధం ॥ నన్వేవమితం వాచ్యమశేషమర్థం నామ్ర
నాస్త్రైరపి లోకబంధః వినాపి తైః స్ఫుటగ్రథితాభిరాకారం వంశశంకారం మిసురేశ్వరేణ తం ॥ లఘురపి బహుబోధగర్వహంతా మనోరివ జాతినిబంధేయం। మధు
సూదనముని నావిహితో గుణినాం వినోదాయ ॥ యదత్ర సౌష్ఠవం కించిత్ తద్గురోరేవ మే న హి। యదత్రాసౌష్ఠవం కించిత్ తన్మమైవ గురోర్న హి ॥ బహుయాచ
కలాభాయ మయాయమల్పో బలభద్రస్య కృతే కృతో నిబంధః। అల్పజ్ఞమివ్యక్తం యస్య దుష్టం తదుదారాః సుధియో విచారయంతు ॥ ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజ
కాచార్య విశ్వేశ్వరసరస్వతీ శ్రీపాదశిష్య శ్రీమధుసూదనసరస్వతీ విరచితః సిద్ధాంతబిందుస్సమాప్తః ॥ శ్రీదక్షిణామూర్తయే నమః ॥

॥सूत्रवृ ॥श्रीदक्षिणामूर्तये नमः॥ नारायणाय नमः॥ नृसिंहाय नमः॥ ब्रह्मसूत्रवृत्तिं रचये सर्ववेदार्थसं
त्ति॥ यस्मिन्मायामयं जगत् नृसिंहाख्यं ब्रह्म तत्त्वमसि तत्त्वात्मकः॥ शंकरं तं च तस्माद् दिक्पं
॥१॥ तेजसं तिष्ठति सोऽव्यक्तं स्थानं यथा पिकलापि दृष्टान्तार्थे स्थिति स्थि वि धेः॥ परशिव वि त्रि वि निं श्री नु वसि
श्रसा कृपया रामानन्दस्यौ रघु कर्णौ ड पादस्त्योत्रं गो विंदशंकरौ कृ मराः॥ ॐ नमस्ती ब्रह्मविद्या
संप्रदायकर्तृन्नौमि सद्गुरून्॥ प्रबन्धांतीः पठित्वा गुरुवेदसारा शांगवाराामानुकृता॥ एवं वेदान्तरसवर्णा
संप्रदायः॥ तत्र वेदान्तशास्त्रं प्रस्थानत्रयात्मकं॥ श्रुतिप्रस्थानमुपनिषत्॥ स्मृतिप्रस्थानं गीता॥ तर्क
प्रस्थानं वेति॥ तत्रेदानीं जिज्ञासूनां सुखबोधाय सूत्रप्रस्थानसंग्रहः क्रियते॥ अथ अध्यायचतुष्टयात्मकस्य
शास्त्रस्य ब्रह्मविज्ञानो विषयः॥ अध्यायस्तु चतुर्णान्॥ सर्वेषां वेदान्तवाक्यानां ब्रह्मणि तात्पर्येण प

यवसानं प्रथमे प्रथमेनाध्यायेन प्रतिपाद्यते॥ द्वितीयेन विताविताविरोधः प्रतिपाद्यते॥ ततीयेन विद्या
साधनानां निर्णयः॥ चतुर्थेनाध्यायेन विद्याफलनिर्णय इत्येतेऽध्यायार्थाः॥ तदुक्तं॥ शास्त्रं ब्रह्मविचा
राख्यमध्यायाश्चतुर्विधाः। समन्वयाविरोधौ द्वौ साधनं च फलं तथेति॥ तत्रैकैकाध्यायस्य चत्वारः
पादाः १६ षोडश पादाः। तत्र प्रथमाध्यायस्य प्रथमपादे स्पष्टब्रह्मलिङ्गयुक्तं वाक्यजातं प्र
थमपादे चिं॰। अस्पष्टब्रह्मलिङ्गं द्वेसविउपास्यविषयकं वाक्यजातं द्वितीयपादे चिं॰। तृतीयपादे
ज्ञेयब्रह्मविषयं चिं॰। चतुर्थपादे तु अव्यक्ताजापदं चेति पदमात्रादि सन्दिग्धपदजातं चिं॰। अथ
द्वितीयाध्यायगततत्पराधिकं॰ प्रथमपादे साङ्ख्ययोगकाणादिस्मृतिविरोधो वेदान्तसमन्वय
स्य परिहृतः। द्वितीयपादे साङ्ख्यादिमतानां दुष्टत्वं प्रतिपादितं। तृतीयपादे पूर्वभागेन पञ्चमहा
भूतश्रुतीनां विरोधः परिहृतः। उत्तरभागेन जीवश्रुतीनां। चतुर्थपादे लिङ्गशरीरश्रुतीनां विरोधः

पतिरुक्तः इति तृतीयाध्यायगतपदार्थसंग्रहः। प्रथमपादे जीवस्य परलोकगमनागमने विरा
ग्यविचार्थं निरूपिते। द्वितीयपादे पूर्वभागेन त्वंपदार्थः शोधितः। उत्तरभागेन तत्पदार्थः शोधितः।
तृतीयपादे सगुणविद्यासगुणोपसंहारो निरूपितः। चतुर्थपादे निर्गुणस्य बहिरंगं तुतरामदमा
दिसाधनानि निरूपितानि। चतुर्थाध्यायगतपदार्थसंग्रहः। प्रथमपादे सगुणनिर्गुणोपासन
यासगुणं वासाक्षात्कृतजीवतः पापलेपविनाशनाशौ लकृणां क्रिरुत्तिर्दिता। द्वितीयपादे म्रिय
पकारो माणस्योत्क्रान्तिर्निरूपितः। तृतीयपादे मृतस्य सगुणब्रह्मविदः उत्तरमार्गो निरूपितः। चतुर्थपादे पूर्वभागेन निर्गु
णब्रह्मविदो विदेहकैवल्यप्राप्तिर्निरूपिता। उत्तरभागेन सगुणब्रह्मविदो ब्रह्मलोकस्थितिर्निरूपिता॥
पञ्चषोडशपदार्थसंग्रहः। अथ संगतिविचारः। शास्त्रसंगतिः अध्यायसंगतिः पादसंगतिरित्येति ति

विधा संगतिः। तथा धारदन्वाधिकरणे तदेतद्वेतीति वाक्यं प्रधानपरं ब्रह्मपरं वेति विचार्यते। तस्य विचारस्य

ब्रह्मसंबन्धित्वात् ब्रह्मविचारशास्त्रसंगतिः। वाक्यं ब्रह्मणि तात्पर्यवदिति निर्णयात् समन्वयाध्यायसंगतिः।

श्रुवद्रति। शब्दिना स्पष्टेन ब्रह्मणो ऽभिधानादेव न स्पष्टलिङ्गत्वात् प्रथमपादसंगतिः। एवं सर्वेष्वधिकरणेषु यथा

योग्यं संगतिर्वेदितव्या। अनुक्रमणीयं ग्रन्थान्तरसंगतिस्त्वनेकविधा। आक्षेपसंगतिर्दृष्टान्तसंगतिः प्रासङ्गि-

१८॥ कसंगतिरित्येवमादिः। सेयमवान्तरसंगतिरधिकरणेषु बुद्धिमद्भिरुक्तरीत्या ख्याता। तद्यथा प्रथमाधिकरणस्य ब्रह्मविचा-

रशास्त्रमारम्भणीयमिति सिद्धान्तः। तत्र युक्तिः। ब्रह्मणः संदिग्धत्वादिति। द्वितीयाधिकरणस्य जन्माद्य-

स्य ब्रह्मलक्षणत्वं नवेति पूर्वः पक्षः। तत्र युक्तिः। जन्मादेरन्यनिष्ठत्वादिति। उत्तरमवलोक्यतया

आक्षेपसंगतिं स्फुटयति। असंदिग्धत्वाद्ब्रह्म विचार्यमित्येतद्युक्तं जन्मादेरन्यनिष्ठत्वेन ब्रह्मलक्षणत्वा-

सति ब्रह्मणो वनाश्रिकृतः तस्य संदिग्धत्वे विचारार्थत्वं वेत्यादेः संगतिः। इत्याशंक्य संबन्धयादनगास्सूत्री
सर्वविसंगतेः पूर्वाधिकरणासिद्धान्तव तु उत्तराधिकरणपूर्वपक्षहेतु त्वसामस्यात्तराधिकरणसिद्धान्त
हेतु तुल्यत्वात् वैलक्षण्यस्य चेतनत्वात् किं त्वाक्ष्य वातुमाहे पादसंगतयो यथायोगमनुसंधेयाः। तत्र कृत्स्न
पूर्वेण्णायस्य सिद्धान्त। किं वीक्ष्य स्वयंभूनेनयं पूर्वपक्षो कृत। किं स्वतन्त्रा हेपादस्संगतयः क्रत्वर्थ इति प्रासंगिक
संगतिरेव प्रयत्नपूर्वाधिकरणं समन्वयवाक्यस्य ब्रह्म तु पवादुमां समन्वयं ब्रह्मणो मनुष्याद
प्रत्येकं मनुष्याधिकार तत्रागतस्य कृतं तत्र संगमेन देवाधिकार संगतिरिति। अस्मिन् सूत्रे एकैक मध्ये करणं पश्चा
द्रव्यं वैषम्यो विषयः संगतिः पूर्वपक्षः सिद्धान्तं तत्रैव वाक्यवाः रुद्रादानः समाप्तः॥ अथ देवानां सुखाधोनिमान स्यात्
संगच्छते ते तदास्त्र स्य प्रथमं सूत्रं। अथातो ब्रह्मजिज्ञासेति। आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्य
इत्यात्मदर्शनफलमुद्दिश्य तत्साधनत्वेन श्रवणं विधीयते। श्रवणं नाम वेदान्तवाक्यानां ब्रह्मणि तात्पर्यज्ञानानुकूलो व्या

यादिविचारः। तत्र तद्विचारविधायकं वाक्यं विषयः। ब्रह्मविचारात्मकन्यायनिर्णयात्मकं वेदान्तशास्त्रमनारंभणीयं वेति संशयः॥
[illegible] संशयबीजं दृष्टं तत्र वेदान्तशास्त्रमनारंभणीयमिति तावत्प्राप्तं। विषयप्रयोजनाभावात्तथाहि
संदिग्धं सप्रयोजनं च विचारस्य विषयो भवति। संदिग्धत्वेऽपि न्यायप्रवृत्तेस्तन्न्यायात्तु ब्रह्मणः संदिग्धत्वं तत्किं ब्रह्माकारेण संदिग्धमिति वाच्या
२११ कारेण वा नाद्यः। सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्मेत्यादिश्रुतिभिर्ब्रह्मस्वरूपस्य निश्चितत्वान्न द्वितीयः। अहंप्रत्ययेनात्माकारस्यापि निश्चया
त्। न च तत्त्वमस्यायमात्मा ब्रह्मेत्यादिवाक्यैरैक्यप्रतीतेरजातसंशयोऽहंप्रत्ययेन बाधे प्रतिभासमानत्वेऽपि इति वाच्यं। अबाधितेनाहंप्र
त्ययविरोधेनैकवाक्यतेनोपचरितार्थत्वादुपचारात् विषयत्वेन ज्ञातोऽहंप्रत्यय इति वाच्यं। स्वयंप्रकाशो ब्रह्मात्मैकत्वबोधस्या
सासंजनकत्वात्। तस्मान्न विषयः। संजनकतया नापि प्रयोजनं। पश्चात्तु संशयाद्भूतप्रकारेण ब्रह्मात्मैकत्वज्ञानेन ज्ञातेऽपि मुक्तेरदर्शनात्। तस्मात्
ब्रह्मविचारात्मकं शास्त्रमनारंभणीयमिति पूर्वपक्षः। सिद्धान्तस्तु वेदान्तशास्त्रमारंभणीयं विषयप्रयोजनसद्भावा
त्। अहंप्रत्यययोर्विरोधेन ब्रह्मणि संदेहात्। तेनोपचरितार्थत्वं तत्पक्षमादेतत्त्वमस्यादिवाक्यानाम
पचरितार्थस्य वक्तुमशक्यत्वात्। अहंप्रत्ययस्य तु मनुष्योऽहमित्यात्मानोपचरितमध्यासिकत्वात्। केवलात्मन्यसंशयेऽपि [illegible]

त्वमत्वमास्येपमिति नाध्यासानुपपत्तिः । नरस्वरूपं प्रकारो ब्रह्मणाध्यासासंभवादिति वाच्यं । ज्ञानाद्यविद्याद्वयोः स्व
रूपं स्वरूपं प्रकारोऽध्यासस्यानन्तदर्शितत्वात्स्वद्रूपद्रष्टानस्याविरोधकल्पनात् । तु द्रष्टान्तस्यापि वाक्कल्पनायाः॥
नदिदृक्षेनुपपन्नं नामानिश्चेवमविद्यानिवृत्त्यनुपपत्तावनिर्मोक्षप्रसंगः । श्रवणमनननिदिध्यासनादिक्रि
येणाब्रह्मसाक्षात्कारे सत्यविद्यानिवृत्तिसंभवात् । तथा च श्रुतिः । तरति शोकमात्मवित् । यो वेद निहितं गुहा
यां । सोऽविद्याग्रंथिं विकिरतीह सोम्येत्यादिश्रुतिस्स्वावितरेकानकेनाने नारामार्थितिकेम्नवो ब्रात्मानो ब्रतां
ज्ञानोत्तरमसंतः कः कनिष्ठतीत्यादि । तस्माद्विषयप्रयोजनसत्त्वाद्वेदान्तशास्त्रमारंभणीयमिति निरूढं ता
षां । भामतीनिबंधनानुसारेणोक्तं । तथाहि । युष्मदस्मत्प्रत्ययगोचरयोर्विषयविषयिणोस्तमःप्रकाशव
द्विरुद्धस्वभावयोरितरेतरभावानुपपत्तौ सिद्धायां तद्धर्माणामपि सुतरामितरेतरभावानुपपत्तिरित्य

॥सूत्र॥ तोस्मत्त्वत्प्रत्ययगोचरे विषयिणि चिदात्मके युष्मत्प्रत्ययगोचरस्य विषयस्य तद्धर्माणां चाध्यासस्तद्विप
र्ययेण विषयिणस्तद्धर्माणां च विषयेऽध्यासो मिथ्येति भवितुं युक्तं तथाप्यन्योन्यस्मिन्नन्योन्या
त्मकतामन्योन्यधर्मांश्चाध्यस्येतरेतराविवेकेनात्यन्तविविक्तयोर्धर्मधर्मिणोर्मिथ्याज्ञाननि
॥४॥ मित्तः सत्यानृते मिथुनीकृत्याहमिदं ममेदमिति नैसर्गिकोऽयं लोकव्यवहार इति तावत्॥ आह नन्व
वारस्यातिमिस्राः॥ अथ पदसंदिग्धमयोज्ञनं स्वनतत्वे ज्ञाव तत्र ति पिदृशा गोचरः॥ यथा समनस्के
न्द्रियसन्निकर्षः स्वीतालोकामथवतीपट्ः कनरदं तो वा तथावेदं बुद्धेति क्षापकविरुद्धोपलब्धिः॥
अस्याधिष्ठानकल्पनरूपः॥ जिज्ञास्य वस्य ज्ञापके संदेहप्रयोजने तद्विरुद्धे वा संदिग्ध व्यभि चारयो
जनवेत योरुपलब्धिः॥ ततस्य ज्ञापकाभावे ज्ञापक जिज्ञास्यत्वाभ्यामवरुतार्थः॥ अतवृयोगोऽम्भ हणाबस्म

नविचार्यं तं प्रत्यसं दिग्धबालवत्तथा वितथकृतं तद्वत् ॥ तथा प्रयोगः अनन्तवाक्यात्कदंतवत् ॥ इति ॥ इत्यादिनोपचरितार्थापत्तौ वा विद्
वदद्धितेः क्रमस्मारदासाद्यत्तं तेन प्रत्यं घेना संदिग्धबालनिष्प्रयोजनत्वे आरब्धं वनिदर्शनतो ॥ उप्पदस्य तत्र तत्त्वयमो
वनयो निति ॥ अतएव पादितादि सिद्धान्तवित् प्रक्रमे तत्र तः राष्ट्रम् घः ॥ तथा वीत्यादिः कविदानग्रघ इत्यादि
विद्वन्नो नाम तत्त्व द्रष्टुकः ॥ ननु स्ववाक्यं विधीयते हेतुरूपपक्षं अर्थीत स्वार्थं स्वार्थानायस्य विदित पदपदार्थस्य गतेः स्वतः ज्ञानम
नं तं ब्रह्म तत्वादिवाक्यैर्ब्रह्मणो विधिं विनैव ज्ञातत्वात् तेनापातप्रतिपन्नेः स्या ॥ अनवधारणात्मकं ज्ञानं तथापि न मातान्नाप्र
तेरिति चेन्न ॥ तस्याविद्यानिवर्त्तकत्वाभावेन विधानस्य लाभेन वाक्यविचारः सप्रयोजन इति विवक्षितं इति वाक्यं ॥ विधौ लकारा
पतेतिं विद्वत्ताः अनवगते पत्रः कामायपदेः प्रयोजनवतीत्यादिना आत्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवतीत्यन्ते नात्मनः पवनेन निरा
यस्य सत्रुपवेन पनमप नपाध्यक्ष्य आत्मानि विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञातं प्रताव दृते सर्वमतमितस्य पस्पन्दनाद्यात्मज्ञानमेवतत्वाद्युपाय
इति निर्दिश्यते ॥ तथा वेदान्तेषु आत्मज्ञानं उद्दिश्य तदनुगतस्वार्थनाकांक्षायां सोतकरत्वादिना स्वार्थने विधिनिर्तिनिस्वे तेरा ब्रू
ज्ञाने स्वार्थानापाकनापातयाविवानघ्वलकपायाविधेयो वगम्यते ॥ तं ब्रौपनिषदं पुरुषं पृच्छामि मनो वेद वितम्मन्तेतं ब्रूहन्तमि
त्यादिस्वरूपनिषन्नात वेदो ब्रह्मणो मानं तन्नाताकात् उद्दिश्य करत्वादरनिस्वार्थनाकांक्षायां वेदं तवाक्यमेवत स्वार्थनं तद्वावि

वारितं। न निस्स्यायानमिति मनननिदिध्यासनसहकृतं विरायति तदे शब्दवाक्यैमेव तत्त्वापनं आत्म
साक्षात्कारहेतुरित्ययमर्थः। संप्रयाते नवद्विधो लक्षणाक्षाफरसरवीविदासं। अर्थमं। तदेवयर्थं। वदिदे
॥श्रुतत्वा॥ दीक्षतदेरा विशेषलक्षणायाः। जातयलः। कुलके सोमीनाद्यथीतेक्षतवचो विशेषलक्षणायाः। या
वतोरवान्यतिगल्लीयाक्षणिकर्षलक्षणायाः। सोमेनयजेते क्षतमवधलक्षणायास्वबकलमपलबधेः।
॥भ॥ तस्माल्लक्षणाया विशेनविधेर्युक्तः। नच विशेषोपि विशार्थनिर्णयस्त्रे तद्वेन लोकासिद्धरूतिकंच। विधे
स्यरूतिरेवतास्मपूर्वविध्यसं। तदेव विनियमविधेनवकारणात्। तथाहिति स्वःसल विधेर्विधाः। अपू
र्वविधिर्नियमविधिः परिसंख्याविधिश्चेति। तत्र कालत्रयेपि मानान्तराप्राप्तस्य प्रापिकलको
अपूर्वविधिः। यथा व्रीहीन्प्रोक्षतीति। अत्र विधिकृतिनैकेणप्रोक्षणं केनापिप्रमाणेन नप्राप्तं। पद

घातस्याघं घाण्रा पतितुन्नप्रीलको नियमविधिः। यथा व्रीहीनवहन्तीति। अत्र विफलता वैतुषोव्यारभ्य कृते
न काणां तण्डुलनिष्पत्त्यर्थं पादेवावहननं प्राप्तमिति न नियमविधिः। किंत्वारोपानूस विदलनमपि प्राप्त
त्वादिति तदानीमवहननप्राप्त्यर्थः। द्वयोरेकत्र नित्यप्राप्ता वितरनिवृत्तिफलकः परिसंख्याविधिः॥
यथा इमामगृभ्णन्रशनामृतस्येत्यश्वाभिधानीमादत्त इति अत्र लिङ्गादेव मन्त्रो रशनाग्रहणे नित्यं
प्राप्तोऽतीतिनापूर्वनियमविधिः। किंतु लिङ्गाविशेषात् अश्वाभिधान्यामिव गर्दभाभिधान्यामपि मं
त्रः प्राप्नुयादिति तन्निवृत्त्यर्थः। पञ्च पञ्चनखा भक्ष्या इति वक्तव्ये तत्र नियमनो विधिः। नरकावकर्मतावः विज्ञा
नविशानस्य कावृत्त्यवात् नरमतस्य मोक्षसाधनत्वानेयासत्तावइति वाक्यं। द्वात्रयपादिर्बुरुन्नौंपी
देदितकारत्वादिवाक्यारापोतश्रुतिपत्तिदर्शायां तस्यापि प्राप्तिसंभवात् नरवस्तुतः साधनात्वर

श्रवणादेव नियमविधिः। अपूर्वीयव्रीहीन्नवहनस्याप्राप्ते नियमो नस्यात्। कथं वितण्डा
तावन्मात्रे तत्त्वात्मनिश्चये तत्त्वात्मज्ञानतेन तिन्नात्मविचार श्रवणात् द्वितीयात्मविचारे नियमविधि
॥सूत्र॥ रस्तु। इत्थं मतावादस्ये ३० सर्वं खल्विदं ब्रह्म। आत्मनि विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञातमित्यादि प्रकरणपर्यालोचना
यां द्वितीयात्मपरत्वात् असमन्वयस्तुवे। तत्र ब्रवीति। स तत्रात्मज्ञानविधिर्निराकृतो न तु ज्ञानो
॥०॥ द्देशेन विचारविधि निर्वितद्वितीयो पीति चेद्यत्। तस्माद्विचारविधौ न किं विरोधकमिति। १४० स्वितेस
वणविधेर्यो हितादिकानि विषयप्रयोजनानि ज्ञानसिकान्यपि न्यायेन निर्णीतमिदं सूत्रम्। अथातो ब्रह्म
जिज्ञासेति। अत्र सूत्रे अनुवादरूपविधायस्य यत्नस्त्वत्र बहुवतिसिद्धये एकतरतेति पदसम्पादनं क्वेचन।
जिज्ञासापदेन विचारोलक्षणीयः। अथ शब्देन साधनचतुष्टयानन्तर्यातिप्रायेन साधनचतुष्टयम्।

चानित्यानित्यवस्तुविवेकः इहामुत्रार्थफलभोगविरागः शमादिसंपत्तिः मुमुक्षुत्वं चेति । अथ प्रथम
मुक्तास्यान्नित्यानित्यविवेकाभावे वैराग्यं न विरक्तिः वस्तुतोपि विवेकादीनां समम् आत्मसाधनत्वे नोपयोगः । कर्तृत्वा
कृत्वाद्द्रष्टव्यत्वं मतः राद्धे नस्त्र स्नाते तेन ज्ञाने न बन्धनिवृत्तिलक्षणो मोक्षः सिध्यति । तथा च साध
नचतुष्टयसंपन्नेन यतो बन्धस्याध्यस्तत्वे ततो बन्धनिवृत्तये मोक्षसाधनब्रह्मज्ञानाय वेदान्तवाक्य
विचारः कर्तव्य इति सूत्रार्थः संपद्यते । अथाध्यासस्तु स्मृतिरूपः परत्र पूर्वदृष्टावभास इत्यनेन लक्षणं । स्मृ
तिरूप परत्र पूर्वदृष्टावभासः तथापि अवभासत्वेन अवभासो ऽन्यत्र तादृशः । तस्माद्योग्यमधिकरणं प्र
लपरार्थः । अधिकरणस्य योग्यत्व ज्ञानं पातञ्जलतावदवश्यं तथा ऽवैकावच्छेदेन संयोगः अभानेन स्नातत्वा
तावदधिकरणं व तादात्म्यमध्यस्तत्वमित्यर्थः । संयोगेति कालिकानामैकावच्छेदेनेति । संयोगेति स्प

खसंस्पृष्टानुमाने वृत्तेः स्वाकारं ता ताववृत्ता तावस्पष्टे पिस्वस्वाकं ता तावयोमुला श्रावच्छेदेन तेषामाविका सिः॥
।सूत्र॥ उवं स्व तावदा तिगुतने परस्वारानीतोऽव्हो तातीति भेदे ति कालि वारणाय स्वसंस्पृष्टमाने ति। अध्यासो वि
षे कानर्घातरं अध्यासस्य दुर्निरूपत्वमलंकारायेति विद्यारण्यपादा आहुः। अध्यासस्य मिथ्यात्वे मायामात्र
॥१२॥ सिद्धं तं जगन्नदेन दिव्यकुस्थाः। नीलाने गाथावृतारुका आः स्तुतयः। अज्ञानेनावृतं ज्ञानं मे कायाः स्मृत
यस्य। मद्वामनुतव स्व श्मशाणा। किं वा ध्यासस्य ज्ञान निवर्त्यत्वं स्तु तिसिद्धं स्तुतपस्य तसेवाव दिवोति
मृतमेति। कृतमविस्मामि कार्यः। तस्मात्तिध्यानाद्योक्ना तत्त्वातानु यस्यांते विश्वमाया निवृत्तिः। तत्र
कविद्यां वितता। अविद्यायाः परंपारं तारयसी सी कायाः। दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया।
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते। ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः। तेषामादित्य

वरज्ञानस्य प्रकाशयति तत्कारमिकादिस्कन्त्रिभववस्थिद्धं न स्तुतार्थप्रतिस्थाकीवस्य ब्रह्मज्ञानाद्ब्रह्मतावःस्वय
मागास्तत्त्वतिबंधकाज्ञाननिवृत्तिमंतरेणानोपपद्यत इति सत्कास्य बंधस्य प्रमाणसहस्रेणाप्यनिवर्त्य
त्वान्मिथ्यात्वं। ततरवादिदर्शनं तु व्यावहारिकार्थप्रतिपादकमेव न परमार्थप्रतिपादकमिति दिक्॥ यस्मात्ब्र
ज्ञानात्तो जिज्ञासा कर्तव्येत्यर्थः। तस्य किं लक्षणमित्याकांक्षायां तल्लक्षणार्थं सूत्रं जन्माद्यस्य यतः॥
यतो वा इमानि भूतानि जायंते। येन जातानि जीवंति। यत्प्रयंत्यभिसंविशंतीति तद्विजिज्ञासस्व तद्ब्र
ह्मेति। सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेति वाक्यद्वयं विषयः। तल्लक्षणप्रमाणं ब्रह्मलक्षणं न भवेद्भवेद्वेति सं
शयः। न भवेत् तथाहि। किं स्वरूपादिकं लक्षणं सत्यादिकं वा। नाद्यः। तस्य लक्षणत्वेन ब्रह्मसं
बंधाभावात्। न द्वितीयः। लोकप्रसिद्धसत्यज्ञानादिस्वीकारेति नार्थद्वारसंगत्ब्रह्मासिद्धेः। अप्रसिद्ध

स्य सकारे लक्षणा बाध्यत्वेस्य॥ तस्मात्तत्स्थले लक्षणं स्वरूपलक्षणं वा न भवेत् इति पूर्वः पक्षः। अतो
मते। सिद्धान्ते तु विनादिरसोऽपि तत्पुरुषः संज्ञानो बहुव्रीहिः। कर्मास्थिति तत्पुरुषः समासार्थः। पूर्वं सूत्र
॥सूत्र॥ ज्ञानपदमनुवर्तते। तस्य कारस्थो व्याख्यार्थः। तेनास्य पूर्वस्य च सः सकारादिकर्मादि तद्वितत्पुरुषो
॥८॥ तिसूत्रार्थः। पूर्व कृतं कर्मादि कं पूर्वं निरूपं कापि करणं वा न बहुव्रीहि लक्षणं तद्द्वारेण कर्मादेर
कालिके बुधित कारणं बहुव्रीहि कल्पितं तत्स्थले लक्षणं तद्विशेषता। कल्पितपूर्वं प्रतियोगिक
कारणस्य बहुव्रीहि कल्पितत्वेन बहुव्रीहिस्वरूपतात्पर्यात् स्वरूपतेन द्वेसति कार्यकर्तृकत्वं तत्स्य द्वं॥
योऽत्र कर्मणः साक्षात्‌ विबुध कर्मणः कर्मादि कारणं तद्बहुव्रीहि कल्पितेन लक्षणेनोपलक्षितं राज
वाद्यपर्यन्ति वाना कर्मादि कारणस्य पूर्वलोक मपि लक्षणं संतद्वितानि नरतावते वो पादान द्वलात्।
स्य

उक्तातिस्थित्रन्द णं क्वचिन्मि ति वाक्यं नु ता तिस्थि क्तो नन्न प वा थिद्धा ता स्या तु । कं तका न वृवु कं तो ता तो
नाके वना अस्थेम्मी ति स्मारां की नित्क ता ति स्थि ति त्रन्द णोन बुस्नो वा तिन्न नि मि तो पोदान मि तिद्वे ति पन चेत
उतयत्रन्द णा तु । मलक गर्कन्द न्मा दिको नणा स्रशु णं बुस्नो वा मस्पन्द गतो ना मनु पा मा ं वना कनस्पा नेक
क तृ तोकू सञ्च कृस्पस ति नियतदेरा काल नामित क्रिया वरिलास्य यस्प मनस्या पा विंता न न ना नु प स्प क्र
नम स्थि ति तं गं यतः सवेस्ना सवेरा कुः का न णा तव ति तु बुस्नो ति वा क्यनो षदृ ति तान्या तु । स्वनु पल न्त णं
तु स्वता न्ना न मनं तं बुस्नो ति वा स्येत्र ति पा दितं सता दिस्व नु प वं । ननु सता वाद्वे बुस्न णः सकाया ते दे
स्वनु पलन्त णं नस्या तु । अतदे स्मस्या धि सिद्धिः । ज णा त्र पान तावो प न्न प दा धिं सं स्व गौ कि स्व दृ विवा क्या धिः नवा
ते दे वन्नं तवदृ ति वैद्धाय तवे प दा धिः श्च मितस्वतस्य स्व पौ वा क्याधिः । यल प दा धि त्र मिति प नः प नसं र्त स्वतास ं ठ प व वाक्याधिः ॥
अधास्मिं क्तो ति स्फुले का स्यं ड दृ ति प स्नो न कृ सः प्रकारा स्वं दृ दृ स्व वाक्य मस्यं ठ वं ड स्वनु प त्र ति प ति प नं । नव त्र क

प्रकारो वैशिष्ट्यं वाक्यप्रमेयं मानान्तरानधिगतत्वान्नापि विरुद्धवैशिष्ट्यं प्रकृतया च व्यवच्छेदेन
तावतानवच्छेदकत्वाद्वा अवैशिष्ट्यं तस्यापि समवायत्वात् स्वरूपमात्रप्रयोज्यता तस्यापि अनागतविशेषत्वात् किं च लक्षणम्
।।स्व बा। वाक्येन पदार्थसंसर्गप्रतिपत्तिनियमः तथाहि कीदृशं वृक्षोऽतिवृक्षस्याप्यसत्त्वादिति स्वरूपतः पदार्थस्वरूप
प्रसक्तो व्यावर्तको नास्त्यतो नाधिकरणत्वात् । विशेषणविशेष्यरूपाणि तत्र वैयर्थ्यादिविवेचितत्वात् तथा
।।नौ।। नं वृक्षविशेषणं सकलदर्शनोपस्थापकं प्रतीतेरेव वृक्षव्यावर्तकं तानिवेकमेव वृक्षस्य व्यावर्तका व्याव
र्तिता वा स्वसजातीयविशेषणानि व्यावर्तकानीति प्रतीतेर्वा लक्षणस्वरूपविशेषणत्वेन व्यावर्तकसजातीयत्वात् सजा
तीयव्यावर्तमानत्वाद्व्यावर्तकं विशेषणं विजातीयव्यावर्तकं लक्षणमिति तयोर्विवेकः । तथा च सजातीय
परिच्छेदको व्यावृत्तये सजातीयदर्शनं तत्र विशेषणं लिङ्गस्थानं स्वरूपमेव प्रतिपत्तिः सजातीयव्यावर्तकाकारानुपमाकारा
मितो वास्मिन्नुक्तलक्षणे सजातीयस्य तास्तां तत्र सजातीयव्यावर्तकस्य तावेव विजातीयतानिवृत्त्यर्थं व्यावर्तकानि यथा

वर्तितव्यमित्याशङ्क्य कर्तृत्वादिनस्त्विव निवृत्तकामित्वस्सेतोयथा सर्वस्याधिष्ठानत्वात् न कृतः यस्य वृत्तिरितो
स्थितः तन्नत्वे योधान्वाऽप्यतीतः सर्वः तथा सर्वकर्मण्यपि ज्ञानतृप्तं ब्रह्मणः कार्यापि क्रियते ना तावात्मकर्म ज्ञा
नवाद्ध्वंसेन मुक्तौ क्रियते नित्यत्वात् कश्चन तथा ननु वाचारम्भणं विकारो नामधेयं क्रियते केवलकर्म
स्तुतेः ब्रह्मज्ञानं तदितरमर्दितानि कार्याणि तावानिज्ञानमिति कार्यात्क्वचन क्वचित् सर्वसत्तावेन सतिकार्या
कर्तृत्वं ब्रह्मनुपानिमार्धिक सत्कार्या विद्युपमिकातिव्याप्यः ब्रह्मपरिच्छिन्नं तदितरमर्दितिस्पष्टज्ञानवृत्तिका
राख्यानं तामितिकाव्यताज्ञायतेस्फुर्ये तेष्वहार्दिकमनेनेति क्रियते नार्थस्फुरणायोः संबन्धजनको वृत्ति
विशेषो लोके ज्ञानशब्दार्थः तस्मात्त्वं तस्य ज्ञानस्य परिच्छिन्नत्वं इदन्तया सिद्धमिति कृत्वात्
स्फुरणमेवोक्तः तस्य ब्रह्मत्वं परस्य स्फुरणस्यानं तत्त्वं तत्क्रमेण तदेतत्स्वकार्यादिशावैर्मिथ्यात्वं ज्ञातव्यम्
त्वेरेतोऽयद्ध्याविर्ति ततद्बुद्धेति वाक्यार्थः संपद्यते ननु विशिष्टवाक्यैः सत्यादिपदैः कथमखण्डबोधः इति

वेतुलत्वात् ॥ ऐतिह्यत्वात् ॥ ३ ॥ कुं वकलावतौ ॥ ३ ॥ वाक्यस्य वैदिकस्य मसंउ वच्छ श्रुतिपतौ तस्माविरोधात्स्वं रे ॥ वाक्य
तो ॥ लेकादिवाक्ये तु स्वकादिपरे वैदिकस्य मतेर्ह्य विरुद्ध स्वात्वाक्यत्वर्ति ॥ किं स्वस्वकादिपदानामनन्तादिका
॥सू ३॥ वक्तिसत्तावादपर्यायत्वं ॥ ३ ॥ कुं ज्ञवतिश मपर्याया नेकराकस्वकारितं ॥ कं वेदां तन्निर्णीता असंउ श्रुतिपे
दिरर्थं ॥ रिवविल्ल कारणत्वाद्द्वीस्वनकारणत्वादेनगताधिका रासद्मुलक्षपदा ॥ विस्वनस्य जाकनादवगतकाः ॥
॥५०॥ कशकारणत्वेन सर्वज्ञं ब्रह्मोक्तं पादित्रं तदेवदृढ यन्नादाभासाशास्त्रयोनित्वादिति ॥ ॥ कशकारणत्वेनोक्त
माधिकं सर्वज्ञत्वं दृढत्वं ॥ स सर्वज्ञ इति ॥ अस्य महतो भूतस्य निःश्वसितमेतद्यदृग्वेदो यजुर्वेदः साम
वेद इति वाक्यं विषयः ॥ ऋग्वेदादिकं तदेवस्य महतो भूतस्य निःश्वासिद्धस्येश्वरस्य निश्वासरूपत्वेन ज्ञान
निकार्यः ॥ ब्रह्म वेदजनकं नोति कं नोति वै ति संदेहः ॥ जनकं नो वीति पूर्वः पक्षः ॥ वेदस्यानित्यत्वानुपपत्तिविरुद्धनित्या
ये तस्मिन् सर्वं वेविरुपे ति देवतां संबोध्य नित्यया वाचा वृत्ते व्रश्ये ति श्रुत्या धर्मे विनित्यता वाच्छ्रे दसपवपाना

दिनिधना नित्या वागुत्सृष्टा स्वयंभुवा। आदौ वेदमयी दिव्या यतः सर्वाः प्रवृत्तय इति स्मृतेर्नित्यत्वात्। अतो ब्रह्म न वेद-
स्य कर्तृ। तस्मान्न सर्वज्ञत्वं ब्रह्मण इति प्राप्ते ब्रूमः। ब्रह्म वेदस्य कर्तृ इति वित्तु सद्धि। निश्वसितन्यायेन ब्रह्म-
णः सकाशादुत्पन्नेन वेदेनोक्तानि सर्वाणि। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत ऋचः सामानि जज्ञिरे इति श्रुतेः कल्पनात्सर्व-
ज्ञत्वं सर्वैर्यज्ञैरुपमानानां यस्य शब्दाद्वाक्यादीश्वरादर्थादीनि ज्ञातानीत्यर्थः। तस्माद्ब्रह्म वेदस्य कर्तृ नेयं
वेदस्य पौरुषेयत्वापत्तिः। पूर्वपूर्ववर्णानुपूर्वीसजातीयानुपूर्वीकत्वे वेदानामुच्चारणमात्रम्। अतएव नानादित्वादपौ-
रुषेयत्वाद्यथा पूर्वस्मिन् कल्पे तथा इति स्मृतेः पूर्वकल्पानुपूर्वीसजातीयानुपूर्वीकवेदानामुच्चारणमात्रम्।
अतएव सजातीयानादित्वात् प्रवाहरूपेण वेदानां नित्यता। शास्त्रयोनित्वं सिद्धेन अस्य सूत्रस्य द्वितीयं व्या-
ख्यानं। तत्वौपनिषदत्वात् न कस्यापि प्रमाणासिद्धाद्वैतस्य वेः। तस्मात्सर्वज्ञत्वव्यवस्थापकस्य वेदस्य कर्तृत्वाद्ब्रह्मणः
सर्वज्ञत्वं सिद्धेन अस्य सूत्रस्य द्वितीयं व्याख्यानं। तत्वौपनिषदं पुरुषं पृच्छामीति श्रुत्या कल्पान्तराध्ययब्रह्मणो नोक्ते

वाक्योपरब्रह्मपरब्रह्मणस्तु पस्य पस्योपनिषद्वेद्यत्वं प्रतीयते । तद्वाक्यं विषयः । तत्र ब्रह्मणः प्रत्यक्षादिप्रमाणान्
प्रमाणान्तरविषयत्वे सिद्धे न वेदविषयत्वं युक्तमिति संशयः । पूर्वपक्षस्तु जन्मादिसूत्रे अनुमानं तस्य किं कार्यत्वात् अनुमानं ब्रह्मणोऽधिक-
।।सू ३।। तत्त्वमिति प्राप्ते ब्रूमः । ब्रह्म मानान्तरवेद्यं न भवति । कुतः शास्त्रयोनित्वात् । शास्त्रं वेदः योनिः प्रमाणं यस्य तथाविध-
त्वात् । तत्र कार्यत्वेऽपि स्वर्गादिवत् प्रत्यक्षाद्यविषयत्वात् तस्य तत्त्वादि अनुमानाप्रतीतेः ।।
।।१ १।। नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम् इत्यादिश्रुतिभ्यः शास्त्रैकगम्यं ब्रह्म अनुमानं तु पक्षधर्मत्वाद्यभावान्न तत्र प्रवर्तते । कार्यत्वादि
हेतुस्तु कार्यमात्रसाधकः सर्वज्ञत्वसिद्धौ प्रमाणाभावात् । तत्र न प्रमाणं मानान्तरम् । सर्वज्ञं कर्तारमित्यनुमानं न सम्भवति
सुतरां वचनमिति ब्रह्मणो यस्य तदनुमानं वा । अनुमानादिप्रमाणान्तर-
कल्पनायामपि तद्विषयत्वं प्रमाणान्तरत्वं नैव । अतो वेदान्तवेद्यत्वमपि कथमिति चेत् वेदान्तवेद्यं
तद्ब्रह्म अपि विषयत्वेन शास्त्रयोनित्वं वेदान्तविषयत्वेनापि प्रमेयत्वमित्युक्तम् । तत्तु समन्वयात् ।।

उपश्रुते द्वितीयवर्णके शास्त्रप्रमाणकत्वसंकुन्तरत्वाद्धि धर्मस्याधीयते वेदान्तः किं कर्मशेषत्वेन कर्तृप्रति-
पादका उत निरपेक्षब्रह्मबोधपराः सीन ब्रह्मप्रतिपादका इति संशये जीवप्रतिपादकाः सर्वे कर्माङ्गकर्तृप्रतिपादनपराः
ब्रह्मप्रतिपादकास्य देवताप्रकाशनपराः स्वरूपप्रतिपादकाः साधनपरा इति। तथा सत्यात्मज्ञानोपयोगितया वेदान्ता-
नां स्वप्रयोजनत्वं तद्विज्ञानात् अन्यथा निष्प्रयोजनत्वं स्यादिति पूर्वः पक्षः। सिद्धान्तस्तु तत्तु समन्वयात्॥
तत्राद्यः पूर्वपक्षनिरासार्थः। तच्च येन वेदान्तेषु ब्रह्मैव प्राधान्येन प्रतिपाद्यत इति प्रतिपाद्यते। कुतः समन्वयात्॥
समन्वयः समन्वयः अन्वयस्य समाकृत्वा तात्पर्यवत्त्वं वेदान्तानां तदादिप्रतिपादकाः। तत्र प्रकरणाख्यत्वात्॥
नोपासनाविधिशेषाः। तत्र ब्रह्मसीताद्युपासनाविधिदितस्यैव ब्रह्मण उपलब्धेः। ब्रह्मात्मज्ञानानर्थनाशाय सर्वपर
तिवदनर्थनिवृत्तिप्रयोजनसत्त्वेन कथं विधिशेषकल्पनायोगात्। ज्ञानस्य कार्यपरत्वाल्लोके प्रमाणानां कृतान्तत्वा
कार्यपरत्वं कल्पनीयं ब्रह्मस्वभावरत्वाद्वा सिद्धे पि कृतार्थताविदर्शनात्। सदेव सौम्येदमग्र आसीत् एकमेवाद्वि

तीयं ब्रह्मेत्यादिषु वाक्येषु सिद्धब्रह्मप्रतिपादनपरेषु समन्वये षण्मतोऽसिद्धज्ञानस्याप्रतिपत्तेरितिशंका कर्मा
ऽविहितत्वादित्यादि उक्तमिति चेन्न विधिविकल्पानुपपत्तेः प्रयोजनेनावगम्यमानेऽर्थे परत्वकल्पनानौचित्यात्
॥सूत्र॥ कार्यशब्दकं लिङं वाक्यं तु वाच्यार्थे विहितं तत्प्रकृत्य सोपसंज्ञानात् तस्मात् सोऽनुवर्तितव्यलिंगं अर्थवादो प्रतीतलिं
गत्वात् कार्यनियमाय तु तस्मात् एवं सोम्येदमग्र आसीदित्युपक्रम्य ऐतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्यं स आत्मा तत्त्व
॥१७॥ मसीत्युपसंहारः तयोर्ब्रह्मविषयत्वेनैकरूपमेकं लिंगं तत्त्वमसीति न चक्षुषो तस्मात् सः मानान्तरा
मात्मसम्बन्धेन एकविज्ञानेन सर्वविज्ञानं प्रतिज्ञातं तत् सिद्धमिति लिङ्गश्रवणान्निगमनान्निर्वाच्यं वा यथा
यथा सोम्यैकेन मृत्पिण्डेन विज्ञातेन सर्वं मृन्मयं विज्ञातं स्यादित्यादिना दृष्टान्तेन प्रतिपादयतः एतैर्लिं
गैर्ब्रह्मपरत्वनिश्चयान्नाकस्मादित्थिरोषकल्पनं युक्तं न च सिद्धब्रह्मप्रतिपादने प्रयोजनाभावात्तत्परत्वाभावो
न नवक्तव्यः शेषत्वं वक्तव्यं न चाविद्यानिवृत्तिस्तत्प्रयोजनं स्यात् किं ब्रह्मात्मैकत्वज्ञानात् तन्नाशो सत्तामिथ्यात्व॥

नाद्यः। अद्वैततत्त्वज्ञानान्नाद्वितीयः। मोक्षस्य मिथ्यात्वेनानित्यत्वप्रसक्त्या पुनः संसारापत्तेः। न चरमः। ब्रह्मणो
नित्यसिद्धतया निवृत्त्यनुपपत्तेः। मुक्तिसंसारयोर्विरोधप्रसङ्गाच्च। ब्रह्मस्वरूपस्येदानीमपि विद्यमानत्वादिति चे
न्न। अविद्यानिवृत्तिर्ब्रह्मातिरिक्तैवानवाद्वैतहानिः। तावताद्वैतस्वीकारात्। निवर्तकप्रमाणाभावः। मोक्षप्रतिपादकवाक्य
स्यैव प्रमाणत्वात्। अनन्तेत्यविद्यावृत्तिनिवृत्तिरनिर्वचनीयैवानवानिर्वचनीयस्याविद्योपादानकत्वादविद्यानि
वृत्तौ संस्कारानुवृत्तिप्रसङ्ग इति वाच्यम्। अविद्यानिवृत्तौ प्रमाणाभावात्। स्यादविद्यायां ध्वंसकत्वीकृत्यौ स्मृतिरिति स्मृति
विरोधात्। आवरणनाशकत्वं चरमवृत्तेरेव मनसा तु ब्रह्मचैतन्यमपि वेदान्तजन्यब्रह्माद्यैव पर्यवसिताः। किं चाद्वितीयत्वेन ब्रह्मत
त्त्वप्रतिपादकश्रुतिस्मृतिविरुध्येत। तथा च सति तत्त्वप्रवृत्तिवाक्यावगाहनमुपपद्यते। किं च सत्कार्यवादिस
नां जगत्कारणं ब्रह्मैवेति मीमांसाद्यन्तःस्थितकारणं तत्त्वज्ञानात्मकं मननादिकं स्वप्रशमेव विधीयते।

तस्मात्प्रवृत्तेर्विज्ञानतो वेदनान्तरतिप्रसंगः॥ तराबाः पूर्वपक्षनिराकार्याः॥ तदृश्यैव सर्ववेदान्तैः प्राधान्येन प्रतिपा
द्यते नन्वेवं विधिपरैरिति वनिरूपात् तः समन्वयात् सिद्धब्रह्मनादेव वेदान्तानां विधिमन्तरेणापि समन्वयस्या
॥श्रु वा॥ दिकार्यः॥ अयं तावत् विधिं विनापि सिद्धब्रह्मज्ञानेनानर्थनिवृत्तेः॥ पुरुषार्थस्य प्रतिपादनाच्छास्त्रत्वं संगतमिति
न विधिपरत्वकल्पनीयं न वस्तुतत्त्वादि विधिस्वरूपात तानत्वं कल्पनीयमिति वाच्यं॥ आत्मज्ञानविधेर्निराकृतत्वा
॥१२॥ त्॥ रास्वं वन्त्वेय रासवेपवननियतं सिद्धवस्तु रान्सने नापि तदुपपत्तेः॥ नन्वेतत्त्ववेदितमात्मत्वं तत्त्वतीति वक्तव्य
ज्ञानेपि विधिरास्त्वि तिवेद्या निकारा द्वन्द्वो रासीनस्यात्मनां तात्मा विविक्त संस्कृत निरुपाणां ध्वनूणां कृपापि
ज्ञाना मत्ता वाद्रून सो तकाः स्तु निवाकेतत्त्वो मनवश्यैरस्त्यो पपतितिः॥ ज्ञावान्सतत्वं पश्ये यपवेद्रसनिदे तवद्रु
पवना द्रसनिसाधनत्वेनैव सवपाद्यो विधिरस्त्वि तिवेद्या पनोदं वासावद्रज्ञानं दर्शनसाधनत्वेन विधीयते तस्य पनोदव
नाद्यः॥ दरामस्त्वमसीतिप्राप्तपनोदे वस्तु निराकृत्स्यापपनोद ज्ञानजनकत्वेनापनोदे ब्रह्मणि रावृत्स्य पनोदज्ञा

नक्षणकत्वायोगात् । नित्यं हि यत्कार्ये नापरोक्षं कार्यं । तत्स्वनरावाक्षेनाज्ञानक्रमिकयमपरोक्षामिति वाच्याणगर्भ
पक्षनात्वस्मापरोक्षावयोक्षकत्वात् । परमतेश्वरज्ञानस्याक्षेनास्मापपरोक्षत्वात् । सिद्धाश्चेतज्ञानस्वभावात्॥
ययव्यक्तिकापरोक्षत्वेज्ञानामिराद्वदारप्यपरोक्षत्वेज्ञानं कृतापत्वपरोक्षेण द्वितीयः । तस्यैव चलन्मूलविध्यानायोगात्॥
तस्मान्नविधिप्रावेशात् । किंतु सिद्धज्ञानवलिपारमपरमार्थेतिसिद्धं । सर्वकर्तृत्वादा । अस्तु सार्वज्ञ्येक्षणम्यतावित्तोक्षिधो
पिस्त्रायत्ववतारावविनिःक्रोरपिक्षणक्षत्वमुखवीतेरतिकामिनीविज्ञवेदपक्षं । प्राप्यत्वसक्यादिवावेतात् । यक्तु स्यादिता
तायलिंगत्रयादत्वाद्यादि स्वात्संज्ञे वक्षणक्षारात । तथा सास्त्रनस्यामिति सिद्धान्तादिति । जल सिद्धांतोत्तरपक्षः ।
तथाहि सर्वज्ञसत्तापक्षणादिरिति पक्षणक्षतावतीयते । यस्तावत्स्वपुरिवाननानिर्मस्यत्वास्वदे वृषपके व
लः । तदस्त नैरविवितवेनेनामव्यक्त्वावतस्मोदिति । तारंभान् ज्ञानां लोकसंतत्युद्दामपारदारिकतया विश्वं लोकं
शाठ्यमीश्वरं । कृत्स्नस्तात्वरागीतिमायां तपकृतिं विश्वाक्रान्तिपतिं तु भजे सर्वं कारणाप्येयः सर्वैश्वर्यसं
पन्नः सर्वेश्वरः शंभुः सोऽस्मज्जो ।

ष्णां । तेनैव संघातेन दृष्टान्तेन यथा संहतादिकारित्वात् नैकस्य तिष्ठति प्रमाणैः । शिवस्यैव कर्तृत्वकारणत्वसर्वज्ञत्वादीय
तोऽस्मिन् सिद्धान्ते तत्त्वसर्गाणां बुद्ध्यैव कर्तृत्वकारणानां तस्यैव बुद्ध्यादयो लीना विसृज्यन्ते तेषां तु ज्ञत्वाविशेषेऽपि नादि नि
॥सूत्र॥ शानाद्येन कस्यापि विनिर्माणं किं तु सिद्धं किं तु ॥ ईक्षतेर्नाशब्दम् ॥ ब्रह्मलक्षणस्य प्रधानाद्यतिव्याप्तिनिरासायेदम
धिकरणं । छान्दोग्ये षष्ठाध्याये सदेव सौम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयं । ब्रह्मेति प्रस्तुत्य तदैक्षत बहु स्यां प्रजा
॥१४॥ येयेति तत्तेजोऽसृजतेति श्रूयते । तदैक्षत जगत्कारणत्वमस्य तस्य विषयः संशयः । तत्र सांख्या मन्यन्ते सच्छ
ब्दवाच्यं जगत्कारणं न तु ब्रह्म प्रधानस्य सत्त्वगुणोपेतत्वात् तस्य परिणामित्वात् ज्ञानशक्तिक्रियाशक्तिसंपन्नत्वाद् नि
र्गुणस्य कूटस्थस्य ब्रह्मणः स्वरसेन तदादित्यर्थं तेति । सांख्यादिपरिकल्पितं प्रधानं जगत्कारणं न भवति कुतः
अशब्दमिति ईक्षितृत्वविशेषणात् तदशब्दत्वात् । अवैदिकत्वादिति यावत् । अवैदिकत्वे हेतुरीक्षतेरिति । सदेव सौम्ये
त्युक्तानां वाक्येषु तथा आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीन्नान्यत्किंचन मिषत् । स ईक्षत लोकान्नु सृजा इति । स इमांल्लो
कानसृजतेत्यादिकारणवाक्येषु ईक्षणादिश्रवणात् ब्रह्मण एवेशात् ईक्षितृत्वश्रवणात् ईश्वरत्वप्रतिपादनात् ॥

अथैतस्य प्रधानस्योदितत्वाद्योगात् ज्ञानक्रियाशक्तिबुद्ध्याणां मायया स्वं न विज्ञातः। एतस्याः
क्रियाविविधैस्तु यतेस्थात्ताविकीर्ज्ञानवेलाक्रियावेतिरस्तु तेः। स्थात्ताविकीर्या वक्ष वदान मनपायिनीतार्थः।
नद्व्यासे कोऽलोदितरस्य क्रम श्लां वद्धी प्रकाशं जनयं तीव्र सत्त्वपां ३ तथास्तत्ताज्ञाराकवाकस्य प्रधा
नस्य कणकारणत्वं स्तु यतरूतिवैतुस्तरदन्विद्धस्यैवततुानस्थूतत्वस्यैतिर्ज्ञागापरिणामप्रयाहानत्वं
प्रधानस्य विवृतोपादानत्वं ब्रह्मणाऽऽस्थिति सिद्धांतः। सांख्यैस्तु प्रधानमेव कर्त्तारणामित्यकृतरनेनाथि
करणेन संहितामिति कुान्नततैक ऐक ततताज्ञापपदं तेऽतत्तालेक सोनिवप्रधाने पीदितत्वं गौणम
स्युततानाज्ञागौणस्येनात्माराकवत्। ।२। इदतिराबकः प्रधाने गौणरूतिवैत्। किं कारणं। आत्मारावक्ष
तृणात्माराकरनवाणादित्वार्थः। सदेवसौम्येदमग्र आसीदित्याद्युक्तमा तदैक्षत तते कोसृजवेति तेजोबहूनां

सदेव सोम्येदमग्र आसीदिति तदैक्षत बहु स्यां प्रजायेयेति तत्तेजोऽसृजत बहूनि वनामरूपाद्यासेयं देवतैक्षत हन्ताहमिमास्ति
स्रो देवता अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे व्याकरवाणीति। तत्र यदि प्रधानमचेतनं गौणवृत्त्या कल्प्येत।
श्रुत॥ तदेवदत्तवात्। सेयं देवतेति च तत्र सर्वेता तदा देवतात्मानं जीवमात्मशब्देनाति प्रधानाद्गौणीकोदिनामते
तनः। तत्र जीवात्मत्वः। सकृत् समस्तेतनस्य प्रधानस्यात्मा तत्र वित् सर्वदा। आत्मादिनाम स्वरूपं ब्रह्मणः। तज्जीववि
॥६॥ षयस्यात्मशब्दमुपपद्यते। अयमात्मा ब्रह्मेति श्रुतेः। नात्मता ब्रह्मणो नात्र ब्रह्मतानात्मनो नातः। सामा
नाधिकरण्यं च नीलोत्पलवल्लक्षणामिति वचनात्। तस्मान्न गौणमीक्षितृत्वं प्रधानस्य संभवतीति सिद्धम्।
ननु अद्वैकत्वश्रोतिः रावद्गुकृत्कृत्स्नन विषयस्यैकत्वात्मशब्दोऽपि नानार्थकत्वात्समस्तात्मतद्रसेनवृत्तिव
उपचारेण वाक्यानेवर्तनं आत्मशब्दगौणीकृते तत्र गौणत्वं तन्नाद। तन्निमस्य मोक्षोपदेशात्॥ ७॥ नष्टप्रधान

भाक्तरावाकावाकाणूक तः तन्निमस्यस्वेतके तोस्येतनस्य मोहचिलकाल्पसभात्मेति ध्रुकृतं सथ प बोगमेत
रात्क्यमिदं सर्वं तत्सत्कं सम्मात्मातत्वस सिस्वेतके तोरुतिस्यरादिसानमायायमोसोपदेस्याद्वा नद्दितस्यावे
नतारात्कं वास्तवं सं तवतीति तौत्कयरा स्वमम्रसाणं स्याद्वा तस्माद्वेतन विषयपवात्मस्यवकः तनक्रुगावकाशा
कारावकः स्थानस्यवावक स्वघावस्थूलाद्रुपतीनायेनस्थानताराक्मोपदेरागावेगमुस्वामतारात्मोपदेसाय
मस्याततावद॥ देयवावरनात्रा॥यद्दिष्टयानतारात्मोपदेसोयं तदाभुस्यतारात्मोपदेसान तत्र तस्यदेयवं
बुद्धात्वाय घाद्रुपतीं ददेरवि ज्ञत्समीपवर्तिनीं स्थूलतानं इघमस्रुपतीति ग्राह्यचित्ततां धूकाशा
स्पपस्यादरुपतीमेवग्राह्यपतितद्वायसात्मेति ध्यानं इकाशायपस्यारात्मतारात्मपदिस्याद्वा नेवसवेवग्रा
वरावकः इतिस्याविरोधः ग्रहरीनाधेष्ठ स्यतापदेयववनेवतिस्याविरोधः वसजोता कारणाविकनाद्दिसर्वं वि

ज्ञातमितिश्रुतिज्ञातं गुरुतमादेशमप्राक्षीर्येनाश्रुतं श्रुतं भवतीत्यादि। कथं नु भगवः स आदेशो भवतीति यथा
सोम्यैकेन मृत्पिण्डेन विज्ञातेन सर्वं मृण्मयं विज्ञातं स्याद्वाचारंभणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमेवं
श्रुत्वा॥ सोम्य स आदेशो भवतीति वाक्योपक्रमे कारणविज्ञानेन सर्वविज्ञानात्तु न वस्त्वन्तरं वा सो प्रधानेऽज्ञाते तेन वर्णज्ञाने पितो
कृ ब्रह्म ज्ञानं न सत्तांति प्रधानविकारत्वात्तौ कृ वर्णस्यानिरस्य ब्रह्मवाक्ये ब्रह्मज्ञाना ज्ञाते तरद्विकारस्यतेऽत्र वर्णज्ञा
नं कथं स्यादिति वाच्यं। तस्मात्तद्विवर्त्तत्वात् तस्मात्तु प्रधानं सत्त्वं वाक्यं तत्त्वं न सत्त्वं वाक्य प्रधानेन ॥ स्वाप्यया॥
॥७८॥ स्वस्मिन्नुपरतः स्वापयः। अपयो लय इत्यर्थः। सत्त्वं वाक्यं कारणं ब्रह्म तदनुपतो। यत्रैतत्पुरुषः स्वपिति नाम स
ता सोम्य तदा संपन्नो भवति स्वमपीतो भवति तस्मादेनं स्वपितीत्याचक्षते स्वं ह्यपीतो भवतीति स्वशब्देन प्रकृ
त सत्त्वं वाच्यमात्मा निर्दिश्यते। तमपीतो भवतीत्यपिगतो भवति। अपि पूर्वस्मिन्नेतेऽर्थे आघविश्यस्मिन्ह्मतवाप्य
आवितं न्नातिप्रलययोः प्रयोगदर्शनात्। दृश्यते च नाना ज्ञानावस्थाऽऽत्मत्वात्। तद्विदिशो नीबो जागतीति क्रमते। तथाप्य

हादिविषयावच्छिन्नचैतन्यमन्तःकरणावृत्त्यवच्छिन्नचैतन्यमन्तःकरणावच्छिन्नचैतन्यं चेति त्रिविधं तत्राय॰
घट इति ज्ञानमुत्पद्यते तदा तत्समवायिनां स्तादिबाह्यावच्छिन्नं ज्ञानमपि साक्षिकात्। एवं तो वह्निमानिति ज्ञा
नं तु पर्वतांशे प्रत्यक्षं वह्न्यंशे परोक्षम्। प्रमाणाविषयचैतन्ययोरभेदाभावात् वह्न्यंशे तु परोक्षम्। तदानीमन्तःकरणवृ
त्तिसम्बन्धाभावात्। अत एव अनुमितौ वह्निमनुमिनोमि पर्वतं पश्यामीति। उ॰ दृश्याकं च विषयगोचरा
दृ॰। अन्तःकरणवृत्त्यवस्थास्वप्नावस्थाजाग्रदवस्थाकार्यत्वधर्मि॰ दृश्याकतो। ताः आवृत्तिसत्त्वां॰ जृम्भतावृतिक्रा
रणायाम् अन्तःकरणे। विविधावृत्त्यवस्थासु जृम्भितः तस्यामवस्थायाम् अपार्थिकत्व विशेषाता वा कर्त्री चः स्वात्मनि
प्रतीतो न वर्तिस्तत्त्वां॰ तत्र च। ग्राह्ये नात्मना सं॰पादितृत्वेन वा स्व॰ किं च न वेदनां॰ तन्मिति। यदि पृथाने से वस्तुरा
वेदनो स्वतो। वेदनो वेन सम्बन्धेता निविरुद्धसाध्यैता। अतोयस्मिन्नभयः सर्वेषां चैतनानां। तत्रैतनं सत् बाधाक्षं॰
क्षणतः कारणाणां। नविसामान्यात्॥ ॥यदिता किं कसमयतु च वेदा॰नेभ्योतिज्ञकारणावृत्तानिरतविष्णतुास्ती॥

क्वचिद्ब्रह्मकर्तृकारणं क्वचित्प्रधानं क्वचिदन्यदेवेति तस्मिन्कथं विज्ञप्रधानकारणवादानुरोधेनापीदन्ता
दिस्वरूपमनुरुध्य तुल्यत्वेनरहितां समानेव हि सर्वेषु वेदान्तेषु चेतनकारणतावगतिः न क्वचिदपि विरोधोऽस्ति
॥श्रुतत्वा॥ तस्मात्तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूत इति आत्मन एवेदं सर्वमिति आत्मन एष प्राणो जायत इति आत्म
न एव कर्तृकारणत्वं दर्शयन्ति सर्वे वेदान्ताः आकाशादिसर्गेऽपि वचनात् अतो गतिसामान्यात् सर्वज्ञं ब्रह्म कर्तृकारणं ततः
प्रमाणं इव स्वब्रह्मकर्तृकारणं ॥ श्रुतत्वाच्च ॥ स्वशब्देनैव च सर्वज्ञ ईश्वरो कर्तृकारणमिति श्रूयते श्वेताश्वतराणां
॥११॥ मन्त्रोपनिषदि सर्वज्ञमीश्वरं प्रकृत्य स कारणं करणाधिपाधिपो न चास्य कश्चिज्जनिता न चाधिप इति तस्मात्सर्वज्ञं
ब्रह्म कर्तृकारणं नाचेतनं प्रधानमन्यद्वेति सिद्धम् यत्तु ईक्षतेर्नाशब्दं ब्रह्मणः सर्वशास्त्रस्य प्रमाणत्वं नित्य
त्वसकलगुणमूर्ति सिद्धये वा आवृत्त्या कृत्स्नशास्त्रविषयतासंभवव्याधिकरणोदिता तद्ब्रह्मणः सर्वशास्त्रवाच्य
त्वमिथ्याभिप्रायसमर्पिता यतो वाचो निवर्तन्ते इत्यादिश्रुतिभिर्ब्रह्मणो वाच्यत्वनिषेधात् तत्त्वसमन्वय इति शास्त्रसिद्धान्तः

ब्रह्मसाक्षात्कारहेतोः । पवनाकारं निराकरणं । एतच्च मीमांसकवरैरपि ब्रह्मोपनिषदि ब्रह्मणा ईदृशा अवगन्तव्यं ईदृशा बोध
निषेधस्य वचनमूलकमेव तद्वाक्यवाक्यार्थं विज्ञानस्य तत्त्वतिनिवलक्षणाया निर्वाहः वाक्यस्यैव अथ प्रतीतिमूलकत्वकं तत्र
योगात् । तस्मात्तन्निषेधवाक्ये ... क्रियेव प्रत्यक्षकरणानुभवानुसारेण ... अनुभवानामपि केन स्वस्वामिताः तानि तस्मात्तेनैव
क्षेपकरणानां तदेव विरोधात् । तथाहि । तथा नान्यतिरेकादि ... ब्रह्मैव नानाविधितानि तेन निर्णीतं ॥
तेनोपासनाविधिषु प्रविशानां ब्रह्मादिरावशानां तद्वाचकत्वं नैतावंसिद्धं अत एव बृहदारण्यकेनोपनिषदि यन्मनसा
न मनुत इति मन्त्रस्य संन्यासायामभ्यासं न च्छान्दोग्यादितं यं वाङ् न वदते तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदम्
उपासत इति मन्त्रान्तरं ब्रह्मणो वाक्यत्वं प्रतिदिपत्तिरुपास्यस्य सर्वकरवाक्यत्वे उपास्यत्वापत्तिः नवोपास्यस्य
सर्वकरवाक्यत्वे विरुद्धादिवाक्यस्य पदवाक्यता सन्तवतोवेति वाक्यं तस्मात्तेऽस्मादिवाक्यानामुपासनापर
त्वात् । आम्नायानामपि प्रयोजनतावादितापिकरणे तेन तद्वै वासि इति तत्त्वात् । तथाऽऽत्मत्वं निरूप्यमाणमिथ्य

ष्वेवस्यातिवाङ्मनसातीतमुपासनानं तन्मक्षमानं स्यात्तावानस्यैव विषयत्वं परं ब्रह्म तदेव त्वं विद्धी तर्गादि
श्रुतिति दर्शनेलक्षणायाश्रुतिवाक्यं तस्य श्रुतिविंबाधिरोधस्तु जीवब्रह्माद्यैः कतैपास्यत्वात्सपरस्य शास्त्रादिश्रुतिति
श्रुत्यनुसारित्वानामादित्तिस्वराकृता श्रुतिवादितरता । यतो वाचो निवर्तंत इत्यादि बहुश्रुतिविरोधान्नवाक्यत्वं परं ब्रह्मा
श्रुवा॥ इतिदिक् तत्रक्रमा यथास्याप्यतदत्तानन्दस्तु तद्वाक्ये तीव्रमं तैः सुतैः यानि शारदत्तानि वेदांतवाक्यानि तेषां सर्वेषां सर्व
शाक्तिनीरव्यनोद्गतो द्रष्टास्य तिलयकारणासितो तस्मार्थस्य श्रुतिपादितणत्वरेकमपि ब्रह्माप्येकं तत्पाधिसर्वं धं
॥१७॥ निरस्तोपाधिसंबंधं चोपास्यत्वेनज्ञेयत्वेन च वेदान्तेषु प्रतिपाद्यत इति सूत्रशेषिति वचनं प्रत्यक्षेत्यर्थः॥ आनंदम
योभ्यासात्॥ ॥तैत्तिरीयके अन्नमयं प्राणमयं मनोमयं विज्ञानमयं चानुक्रम्याम्नायते। तस्माद्वा एतस्माद्
ज्ञानमयात्। अन्योंतर आत्मानंदमय इति तत्र संदेहः प्राणमनोवदानंदमयः किं नः अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञा
नमयानंदमयसंज्ञकाः पंचकोशाः। क्रमेणैकैकस्मादान्तराः पाक्षिताः तत्र सर्वान्तर आनंदमयः सः साक्षीपर

मात्मा वेति संशये किं तावत्प्राप्तं संसारीति प्राप्तं आनन्दमयस्य विकारार्थ आनन्दमय इति किं तावेः संसारिणि संभवात् आम
विकृते तु परमात्मनो सौन संभवति किं च तस्य प्रियमेव शिरः मोदो दक्षिणः पक्षः प्रमोद उत्तरः पक्षः आनन्द आ
त्मा ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठेति आनन्दमयस्य पक्षावयवानां श्रुतिः शरीरिणं कल्पयति विषयकं तान्स्तु संप्रियं तस्या
तत्कान्स्तु संभोगः ते तो न कान्स्तु संप्रमोदः तेषु प्रावरणानि पदितं तत्सर्वस्य मानाना मानन्दः इति पा
पकं तु संबन्धा प्रियादीनां प्रवावयवानां शरीरस्यादि तु प्रत्वं प्रतिपत्तिसौकर्यायि कल्पते इत्यायेन ब्रह्मयो
गात्मा नीरवद्यस्य व्याप्ता संसार्येवानन्दमय इति नेत्याह आनन्दमयः आनन्दमयः परमात्मा कुतः अभ्यासात् आनन्दम
यब्रह्म कार्यतो वैसरदितस्येव रसलब्ध्वानन्दी भवति को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात् यदे
ष आकाश आनन्दो न स्यात् एष ह्येवानन्दयाति सैषानन्दस्य मीमांसा भवति एतमानन्दमयमात्मानमुपसंक्रामति आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्
तत्र्यर्थे लिंगं तात्पर्यं वेदान्तानां ब्रह्मण्येवेत्यवोचाम किंच सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्मेति ब्रह्म प्रकृत्यादि सर्वस्य
तते कारित्वस्यानन्दमयः परमात्मा नमयादिकोशानां प्रकृतान्समावृत्य न्यायेन ब्रह्म प्रतिपत्तार्थं इत्ययं स

त्रिमस्य कृते तोयमर्घः। सां स्मा स्तु ती रथन्नायेन सत्व रक्षस्त सो [illegible] गा त्मकध्यानसेव मन्द रदं का नादि क्षणरा त्मारे
गा पवि गा सते इति वर्णयं ति नै त्मानिका रयं रक्ष मन्त्र सादि नौ नैयं पन सा [illegible] तः रधिका दिकं क्षणरा न त्मते सते रव रो नि मिता मि
स्तुत॥ त्मार्कः। वेशं तारक्षु रक्ष सपन्नायेन सर्वक्षण कल्पना पि मान तु तथ्यर सन्देकु रस [illegible] तदेव सायाव सा रा का सादि क्षणरा
कारेगा विवर्त तरु नि वर्णयं ति। सा त्माव बुद्धस्य राक्रिः। तधारवेतारक्षत ना त्मामनं। तामाया [illegible] तिं दिं या [illegible] पित्र स्तु मन्दे रव नः
॥८७॥ मिति बुद्ध गाः रा क्रिमत्वं न तले वा मातं। ते ध्यानयोगा [illegible] तात्म परमं देवात्मरा क्रिं स्व [illegible] गौ निगु रूगामि तितस्याः रा
कृमि घा वं नमाया मातमिर न्दै तमदै तं पर माधत रुकादि स्तु तां त रे गा व सा यते। नस्य [illegible] रा क्रिः कृ [illegible] रपि स्वा स्वय
[illegible] स्वतं ता वत्ति शते। मलः रा क्रि तु पायाः प्रकृते स्यरेव पकृति त्वं तरे व बुद्ध गाः रा क्रिय तः पक तित्वं योय प्रकृति रूपः
परमात्मा सांयीम देरव रो ना [illegible] तः सोय [illegible] ना त्मन इति पंर [illegible] न नि दिश्यते। तस्मा द्वा पतस्मा दिति पदद्वय सामा
पि कराणे नय ताबुद्ध गा। स्ता रा त्मक स्वते। तेकृ गा नात्मता बुद्ध गा नौ ना त बुद्ध ता ना त्मा नो ना तः। सामा नाधिक रणं दि

जीवो [illegible] निरस्यमानस्योपाधिकारण [illegible] अहंकारादिकं [illegible] कामसंकल्प [illegible]
[illegible] अहंकारादिकं [illegible]
[illegible] संकल्प [illegible] कामसंकल्प [illegible] परमात्मा [illegible]
[illegible] तथा तथा ते सर्वे [illegible] सोपाधिक-
[illegible] निरुपाधिकस्य ब्रह्मणो [illegible] सर्वव्यापी सर्वज्ञता [illegible] सर्वज्ञताप्य-
[illegible] परमात्मानन्दमयः तथा [illegible] निरञ्जनो [illegible]
[illegible] परमात्मानन्द [illegible] सर्व [illegible]
[illegible] उपाधिक [illegible] जीवस्य [illegible]
[illegible] परमात्मानमुपासीनो जीवो [illegible] ब्रह्म [illegible] निरुपाधिकम्॥

ब्रह्मैवाप्नोति। तस्मादानन्दमयः परमात्मेति सिद्धं। ननु परमात्मन आनन्दमयत्वे अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानम-
यानन्दमयमात्मानमेत्य धनं तां ज्योतिरन्तं वि रजा मिषा कातु आसमिति विरोधि साधना कार्यस्यात्र तोऽपि मानन्दमयो
३ वा॥ जीव एव न परमात्मेति चेन्न। तस्य नित्यशुद्धस्य प्रत्यगात्मनो परमात्मनो द्रष्टनि कव थाय का ज्ञानत्व पमलनि वृत्ति वेदर
धिः। यथा वन्दस्यानिरोधाय कञ्जनापन सपत्र प्रसाद स्वदतु सारवि जीवेन तत्र कोशा भ्यास निवर्तकं ब्रह्मात्मैक्य
ज्ञानेन प्राप्यते इति का ज्ञपपत्ति निरिति कृ॥ ॥ विकारशब्दान्नेति चेन्न प्राचुर्यात्॥ ॥ आनन्दमयः परमात्मेति
७०॥ तु मर्दति। आनन्दमय इति मयटो विकारार्थत्वात्। अन्नमयादिशब्दवत् विकारविषय आनन्दमयशब्द इति चेन्न॥
प्राचुर्यार्थेऽपि मयटः स्मरणात्। आनन्दप्रचुरवं व स्य कोऽयं मानव आनन्द इति प्रश्नोत्तरेण शतगुणानन्द
त्वं ब्रह्मानन्दस्याभिनिविशय ब्रह्म वाक्यात्। प्रस्मात्प्राचुर्यार्थे मयट् तस्मादानन्दमयः परमात्मा॥ तद्धेतु व्यपदे
शाच्च॥ ॥ पुर्वं नत्वकृतिमेव व्रजे मयटि विकार्य कारणस्य आनन्दमयत्वं सापितं। इदानीं मयेमु वाक्यपर्यालोच

नयाभिज्ञावुर्याघैर्मयहिन्नु मतोतस्य जीवानन्दस्यानन्दमयो देहे विनिवृत्तेत्यपदराता । अपरेराः कीर्तनं तस्मा
दित्यर्थः । एवमेवानन्दपातीति । आनन्दमयीहि योऽज्ञानानन्दश्चेति सम्बन्धानन्द इति द्विविधं यथा लोके चोक्तम् । अथ नि
कृष्टमाधारस्य निःसम्बन्धस्यानन्द इति जनकवेतहृदि । तस्मात्स्वाद्यर्थो घर्षविमयस्य सन्तत्वाद्रानन्दमयः परमात्मा ॥ ॥
मांत्वर्थिकमेव गीयते ॥ ॥ २ तस्यानन्दमयः परमात्मा । यस्मान्मांत्वर्थिकमेवानन्दविरामोऽत्रिपरमितया
कृष्णसत्वांज्ञानमनन्तं ब्रह्मेत्यस्मिन्मान्त्रे प्रतिपाद्यते । तदेव ब्रह्मसाक्ष्यापरमहस्यात्रनश्वरविरपसत्वात्वात
वेदकृतत्वेवत्राध्यायासवस्यहतं यस्य विज्ञाननाञ्ज्ञानोत्तरमात्मापि चिन्तनं मांत्वर्थिकमेवेदं ब्रह्मणीय
तोऽन्यमोऽन्तरमात्मानन्दमय इति मन्त्रब्राह्मणयोरेकार्थत्वात् । वेदो हि मन्त्रब्राह्मणभेदेन द्विविधः । तत्र सत्यं ब्रह्म
वल्लीब्राह्मणानुपातनापि तरेषाकृकेलक्ष्यासत्यंज्ञानमनन्तं ब्रह्मेत्यात्मा तत्ब्रह्मणो विपश्चितेत्यादि मन्त्रः । ज्ञान
सर्वं ब्रह्मणोऽभिधानान्नस्य प्रकृतज्ञानाप्रकृतामौ प्रसङ्गोपातात् । तस्मादानन्दमयः परमात्मेति तत्रोपपत्तेः ॥ ॥

किंचैतत्परमात्मनोऽन्यो जीवो नानन्दमयः। कुतः सोऽकामयत बहु स्यां प्रजायेयेति स तपोऽतप्यत स तपस्तप्त्वा॥ ॥
इदं सर्वमसृजत तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशदित्याद्यस्यार्थस्यास्मिन्ननुपपत्तेः। तत्र शारीरान्नायुक्तत्वात्। सोऽकामयतेत्यभिध्या-
सुबा॥ नं सर्वविकारस्य सृष्टिः परमात्मनोऽन्यत्र नोपपद्यते॥ ॥भेदव्यपदेशाच्च॥ ॥इतश्च नानन्दमयो जीवः। कुतः। जीवानन्द-
मययोर्भेदव्यपदेशात्। आनन्दमयाधिकारे रसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वानन्दी भवतीति। न हि लब्धैव लब्धव्यो
॥७०॥ भवति। नत्वात्मलाभान्न परं विद्यत इति श्रुतेरात्मनोऽन्यो लब्धव्यो नास्तीति चेत्। जीवानन्दमययोर्भेदव्यपदेश इति चेन्न॥
सोपाधिकत्वनिरुपाधिकत्वाभ्यां तयोर्भेदव्यपदेशमङ्गीकारात्। ब्रह्मकार्यत्वेऽपि स्थितत्वदृष्टौ रसं च विज्ञानात्मत्वमात्मते र-
सात्त्वात्मनो नेतरोऽनुपपत्तेः। भेदव्यपदेशाच्च कु॥ ॥कामाच्च नानुमानापेक्षा॥ ॥किंच अन्नमीयते कार्यद्वारेणानुमानेन प्रधा-
नं तस्यापेक्षा स्वीकारः आनन्दमयत्वेन कारणत्वेन वक्तुं तत्र तिष्ठति। कुतः। कामात्। आनन्दमयाधिकारे सोऽकामयत बहु स्यां प्र-
जायेयेति कामयितृत्वस्य वचनात्। अचेतनस्य निराकृतमपि प्रधानं मेलिवामाना प्रपञ्चनाकृतानिराकृतमिति ज्ञेयम्॥

अस्मिन्नस्मृतयोगस्यास्त्रि॥ ॥ पुरुषस्य प्रधानेन दीवेवान॰ रमयराबृहः॰ सनत्वभिषस्मान॰ रमये प्रकृतस्यात्मानमति
यस्मादानरमैव धृकतस्यात्मनिवृतिधूयस्य जीवस्य तद्योगस्याप्तिस्तास्तु॰ तदात्मनो योगस्य योगस्तु लघोकृतत्वावानि
त्वर्थः ॥ यदा ऐवैषणतस्मिन्नुरूपेनात्मोनि रुकृनिलयनेतयत्र लिङ्गा॰ विन्दतो योघसोतय॰णतोतवति ॥ यस्मार्थः॰ वर्णादिका
रूनेतस्मिन्नुब्रह्मणि पतितेय॰ यद्यातवतितद्या॰ रुरास्तु विरक्तासेनेतार्थः ॥ प्रतिज्ञा॰ ताराविदनावस्थितव्यदात्ततेअघतद
नीव्यविदानु अतय॰न्यमनयोरितयनजित॰ मोक्षणतः धाम्रो तवतित्वरावेन कालविन॰ बोधावकृती ॥ अस्मिन्नर्थे
विदत्पासिद्ध॰ जिरावद्योयोतयनितद्रुम्नावितिनसि॥ अरुरुपद्र॰ वि ऐरण स्यावातु॥ आत्मन॰ आत्मीय॰नि॰ण॰न्तदि जितम
नात्मन॰ अनुमानेनापणत्रमित्यर्थः ॥ जेतरु सान्तवार्जितमितिरूपत्वानातुमिः रोधेया वकृत्यात्म॰ निरुकृत हि परी
तम नि रुकृ॰ यतोवावोनिवर्तन्ते इतिश्रुतेः ॥ निलयनमायनस्वरू जितं सतण वः कस्मिन्प्रतिष्ठितः स्वे स हिम्नीतिश्रुतेति
तिपतस्मिन्नानन्दमये तेरव्बोरोणमादायरयो वैष्णवतस्मिन्नुरुमन्त्र॰ कुरु ने अघातस्य तय॰ तवतिरुक्त वदोप

घार्थो।अतएवात्मार्थो।अंतरत्वात्।तदे।स्वत्वमपि तेनोक्तं तद्वार्थः।स्वस्य मनोमयस्यापि तस्यैव नमात्मापनिगृह्य
इतीनान्नमयात्तस्मादानन्दमयः परमात्मैवेति सिद्धम्।तेरवादिमतं तु ब्रह्मस्वरूपापेक्षि ब्रह्मविद्ब्रह्मैव तत्तटीका
सु वा॥ दिस्तु तिविरुद्धं पदद्वयैक देशीनामतं।तं।कथं तत्र तत्राहेऽस्ते करेऽसि सतेनकास्यात्मप्रत्यादन्नमयादिवदानन्दमयउ
तस्यापि विकारार्थमियत्र् प्राकरणपतितत्वात्प्रवार्थस्वीकारेपि किं विरुद्धं सत्तावधीति स्वानन्दमयो त्मादि
कारीनिस्तु वा।।ब्रह्मत्वेन कास्यात्मानि तथाहि।आनन्दमयो त्मासात्॥ ।ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठेत्यत्र पुच्छं तं ब्रह्म
॥१७॥ तत्किमानन्दमयस्यांशत्वेन निर्दिश्यते।किंवा स्वप्रधानत्वेनेति संशयः।आनन्दमयस्यावयवत्वेनेति तावत्प्राप्तं।ल्लो
के पुच्छस्यावयवत्वात्त्वेनव स्विद्वात्।।इति पूर्वपक्षः।आनन्दमयोऽभ्यासात्।आनन्दमयशब्देनानन्दमयवाक्य
सम्बन्धि ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठेत्यत्र तत्ब्रह्मस्वरूपलक्षितं तद्ब्रह्मपरं स्वप्रधानमिति सिद्धान्तः कृतः।अत आत्मासात्।अभ्यसनं वस
नवति।असन्नेव स भवति असद्ब्रह्मेति वेद चेत्।अस्ति ब्रह्मेति वेदेदा।संतमेनं ततो विदुरिति तादृशं ब्रह्मणो त्मस्य मानत्वात्।।नन्तस्याप्रिय

मेव शिरः। मोदो दक्षिणः पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठेत्यनेन ब्रह्मानन्दस्यावयवत्वेन निर्दिश्यते। अन्नम
यादीनामिवेदं पुच्छं प्रतिष्ठेत्यादिवत्तत्कथं ब्रह्मणः स्वप्रधानत्वमिति चेत्। उच्यते। लाङ्गूलवाचिनः पुच्छशब्दस्य पुच्छमाधारत्वे
ऽपि लक्षणया पुच्छमिति निर्दिश्य ब्रह्म तदानन्दमयस्य जीवस्य पुच्छं मायायाः प्रतिष्ठाप्रदायकम्। तथा च तत्। केवलं पुच्छस्य पु
च्छमानं स्यात् ब्रह्मानन्दमयस्य पुच्छत्वेन निर्दिश्यते ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठेति तेनैव शेषः। पुच्छवत्पुच्छं प्रतिष्ठा परायणमेकनीडं लौ
किकस्यानन्दजातस्य ब्रह्मानन्दस्तोतस्तेन विवक्ष्यते। नावयवत्वमिति। किं च प्रतिशरीरं प्रियमोदादितारतम्येनानन्दमयस्यापि
भिन्नत्वमास्ते ब्रह्मणस्तदवयवत्वे तद्वत्स्यात्। तथा त्वेकाद्वितीयत्वप्रतिपादकश्रुतिव्याकोपः स्यात्। किं च सर्वत्रानन्दप्रवाहा
स्य तेन त्वानन्दमयः। यद्येष आकाश आनन्दो न स्यात्। सैषानन्दस्य मीमांसा भवति। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। आनन्दो ब्रह्मेति व्य
जानात्। इत्यादिश्रुतिभ्यः। तस्मादानन्दमयशब्दोपलक्षितं ब्रह्मैव स्वप्रधानं न त्वानन्दमयस्यावयव इति सिद्धं। विकारशब्दान्नेति चेन्न प्राचु
र्यात्॥ १९॥ पुच्छमित्यवयवशब्दान्न स्वप्रधानत्वं ब्रह्मण इति चेन्नायं दोषः। प्राचुर्यात्। प्राचुर्येऽपि मयट्। एवमवयवप्रधानधर्मेणात्स्यैव बुद्धौ

सन्निधानात्पुच्छत्वेन ब्रह्म व्यपदिश्यते न तु मुख्यं पुच्छत्वं पुच्छत्वेनाधारत्वलक्षणोपपत्तिरिति॥ ।तद्धेतुव्यपदेशाच्च॥ ॥हे-
तुत्वेन व्यपदेशो हेतुव्यपदेशः । तस्य ब्रह्मणो विकारजातं प्रति हेतुत्वेन व्यपदेशादित्यर्थः । इदं सर्वमसृजत यदिदं किंचेति । विक-
सूत्र॥ कारणं ब्रह्म स्वविकारस्यानन्दमयस्य मुख्यत्वाभावे तावदवयवः संभवतीति स्वप्रधानं ब्रह्मपुच्छत्वे प्रयत्नेन विवक्षितमिति सिद्धम्॥
मान्त्रवर्णिकमेव च गीयते । सत्यं ज्ञानमनन्तमित्यादि मन्त्रवर्णप्रतिपाद्यं ब्रह्म तदेव ब्रह्म पुच्छमिति ब्राह्मणे ऽस्य प्राधान्येन गीयते॥
मन्त्रब्राह्मणयोरैकार्थ्यात्॥ ॥नेतरो ऽनुपपत्तेः॥ ॥ब्रह्मपुच्छत्वे इतरः । नानन्दमयस्यावयवः । किन्तु परं ब्रह्मैव । कुतः । अनु-
॥७२॥ पपत्तेः । असृजतेत्यादिवाक्यप्रतिपाद्यस्य कर्तृत्वस्य तस्यानन्दमये ऽनुपपत्तेरित्यर्थः । भेदव्यपदेशाच्च॥ ॥इतरस्य पुच्छं परं ब्रह्मैव । रसो वै
सः । रसं ह्येवायं लब्ध्वानन्दीभवतीत्यानन्दमयब्रह्मणोर्भेदव्यपदेशादित्यर्थः॥ ॥कामाच्च नानुमानापेक्षा॥ ॥अस्मिन्नस्य च
तद्योगं शास्ति । अनयोरुदरमन्तरं कुरुते । तस्माद्ब्रह्मपुच्छमिति परं ब्रह्मैव प्राधान्येनाभिधानम्॥ ॥ ॥अन्तस्तद्धर्मोपदेशात्॥ ॥य एषो ऽक्ष-
प्रधानाध्याये ... श्रूयते । स एष ... सर्वेभ्यः पाप्मभ्य उदित इत्युपास्यमानत्वादिति श्रूयते । अथ य एषो ऽन्तरादित्ये
... य एषो ऽक्षिणि पुरुषो दृश्यते इत्यादि ... सर्वपाप्मभ्य उदितस्य ... ब्रह्मण एव सार्वज्ञ्यस्योक्तेरिति

नामस्य एव सर्वैः पापैः प्रमुच्यते इति वेदवेदिभिः पापप्रमो[illegible] वैदिकाः [illegible] वत मन्त्रात्मकं परं [illegible]
[illegible] तत्त्वं [illegible] सम्प्रदायः । किं नाम मतिः [illegible] कर्म [illegible] जीवो [illegible] इत्यादि
[illegible] मण्डले [illegible] त्वति ॥ किं नाम [illegible] सर्व [illegible] मण्डले [illegible] सम्प्रदायः [illegible]
[illegible] पापं [illegible] जीव [illegible] इति [illegible] परमेश्वर [illegible] तदुर्मो [illegible]
[illegible] परमेश्वर [illegible] एव भासते [illegible] सर्वैः पापैः प्रमुच्यते इति सर्वपापहारि [illegible]
[illegible] सर्व [illegible]
[illegible] परमेश्वर [illegible]
२ [illegible] सर्वं [illegible] सर्वकाम [illegible] परमेश्वर [illegible]
[illegible] सर्वकामाः सर्वकामः सर्व [illegible] परमेश्वर [illegible]
[illegible] सर्व [illegible] मण्डला [illegible] धर्म [illegible] ॥

तस्मात्तन्मेरवरूपबाह्यादिकर्षोन्नतरूपदिश्यते॥ ॥तेरकापदेशाश्चाकाः॥ ॥किञ्चादिलाक्षोन्नतःस्वयमाप्यादिकमनीराति
मानीकीवारनाःकृतः।तेरकापदेशात्त्वाप्यादिकोतिअन्नादिकारं॰ननोयमादितोनवेदयस्याभिदिलोःसनीत्यमादिकामत्वनोके
सुल॥ सयतोषलकाक्षात्वयंस्मामतदलिस्ताक्तनेतेरकापदेशात्त्वाअलाक्तःसाकस्वाोनलक्षलात्तिआनालान मेरवरूपवेर्कोपदिश्यत
इति सिद्धं।अनेन विमतकास्थानं॰रावनारायणापनव्यवल्लि सिद्धं॰तयोःपरमेरवरावतारवात्वा॥ ॥आकारासृष्टिर्णात्वा॥ ॥ध॥
तलैवच्छोअंशोर्भेदि नामेयवाक्यारूपनिरालावतोनसद्भिनामस्वलोकाथानेवस्वलिअस्यलोकस्यकार्णानि लिपत्रेशेघ्वाद नारा
८४॥ अोतनमादनावतां॰वाक्यमेतत्॥आकारारुलिकोवाचस्सर्वाणिदवाइमानितत्तालीकाश्चाइवसत्ता यन्त आकारां॰धुतास्त्वं॰यं॰
कााकारोक्षैवैलोकायानाकारः॰पनायणामितितलाकारारावकाघौविसदावल्लोतिस॰रायं॰।ललहुताकारामितितावत्सामध्वनव
सिद्धंःसर्वहुतोतातितपदेतदन्वयिसतुपपद्यते।आकाराद्यात्त्रवयोन निनि तारो वाद्यादीनां॰सर्वहुतानां॰ वियकार्यत्वस्वरात्॥
विहुतादिविधर्मेनाकारासद्दनां॰वुक्तोतिवुक्त।पदाकामारावास्यपौणावादिलिप्रातेवुमः।आकारारावोनावुक्तोयोस्ते।कृतःतत्स्णात्॥

सर्वाणि ह वा इमानि भूतान्याकाशादेव समुत्पद्यन्त इति ब्रह्मलिङ्गदर्शनादित्यर्थः। सर्वाणि ह वा इत्यादिसंकु
चितसर्वसाक्षिन विज्ञस्य ह्मितसर्वभूतोत्पत्तिहेतुत्वं ब्रह्मणो न हि वियतो वियद्धेतुत्वं संभवतीत्युक्तं भवति। किं च विय
तो वायुः। सोऽतीव ब्रह्मणश्चापि प्रत्याकाशोद्भवेनामनामरूपयोर्निर्वोढेति निर्वोढृत्वश्रवणात्। किं चाकाशादेवेत्येवकारः
कारणान्तरं व्यवच्छिन्दन्नेतद्द्योतयति सर्वकारणत्वं ह्याकाशस्य विवक्षितं निखिलानां भूतानां कारणं तत्रोपपद्यते तात्पर्यं ब्रह्मण
एव ब्रह्मणः समुत्पद्यन्ते आकाशं प्रत्यस्तं यन्ति आकाशो ह्येवैभ्यो ज्यायानाकाशः परायणमित्येवमाकाशे ब्रह्मणः स्तुतिः
ज्यायानिति ज्यायस्त्वं ज्यायान् दिवो ज्यायानेभ्यो लोकेभ्य इति तथा परायणत्वमपि परमकारणत्वं परमात्मन एवो
पपद्यते। तथा श्रुतिः। विज्ञानमानन्दं ब्रह्म रातिर्दातुः परायणमिति। किं च प्रतिवचनं दृष्टान्तमित्यर्थः। अतः परत्वात्कार्यमपि
वायुविनाशानामपि ब्रह्मणो वृत्तिरूपायोगाद्दर्शनात्। नैयायिकोऽयं न परमेश्वरानुमेयोऽज्ञानातिरिक्ता। विधायकं परमेश्वरमस्य
निश्चिता। किं ब्रह्मसंबन्धे तावदाकाशोपक्रमे वर्तमानस्याकाशशब्दस्य वाक्यशेषवशाद्ब्रह्मविषयत्वावधारणात्तस्मादाकाश
शब्दवाच्यं ब्रह्मेति सिद्धम्॥ ॥अत एव प्राणः॥ ॥आकाशवाक्यानन्तरं तस्मिन्नेवोद्गीथप्रस्तावे नाम्नः प्रस्तोतारं प्रस्तावं देवताऽन्वायत्तेति प्रस्तोता।

श्राणेभ्य एवमुवं तस्मै । ततः कश्चाकामेतत् प्राणा इति होवाच सर्वाणि ह वा इमानि भूतानि प्राणमेवाभिसंविशन्ति प्राणमभ्यु-
ज्जिहते सैषा देवता प्रस्तावमन्वायत्तेति । तत्र प्राणो नाम कः रानीरान्तः अन्वाविवायु वावीत वेदा सर्वभूतलयस्य तत्त्वस्पन्दा ह वा
मूल॥ वायुरावेऽपत्रषः स्वपति प्राणो हि कायगत प्राणं वक्तुः प्राणं मनः प्राणं सो वन्तस्यवशाद्भूयते । प्राणा इवापि कायवत्त्व इविस्त्र-
तौ तु वासानाणांहि आणाम्प्राणेश्वविलयादिति प्राणे भूमनः इहि यमावलय पवते स्वाद मानेसर्वाणि ह वेतासौ सर्वराकः
स्पंकवितस्माद् आकाशरावह्व वृ प्राणाशवेदापसौ तत्त्वे एव कानात्मा वृक्ष वावकः आस्विदि प्राणेरावस्य वृक्षाणासौते-
१७भा॥ त्विः प्राणस्य प्राणाम्भि कालवृक्षावि वह्य प्राणाशवस्य द्वितीयस्य प्रयोगाद् तत्कृता भ्रकतिः यथापितृः पिते तस्यो णं नापि
तावग्नी निरिशानाः प्रमाणानि त्विः पितृः पितेति गम्यते । तद्वाणास्य प्राणाइम तिरावकतेरावृ । ब्रल्लि वा प्राणोऽन्नः प्राणस्य चा-
णामिति निस्वीयते तितस्मादीरवनः प्राणा इति सिद्धम् ॥ ओं तिरवनाणा तिथानावृ॥ ॥ छान्दोग्यस्य तृतीयाध्याये प्रयतीविद्या
यां दश्ये छिदो पासनमाति प्राये इमा प्राप्यते यथ यदतः परो दिवो ज्योतिर्दीप्यते विश्वतः पृष्ठेषु सर्वतः पृष्ठेष्वनुत्तमेषूत्तमे-
षु लोकेष्विदं वाव तद्यदिदमस्मिन्नन्तः पुरुषे ज्योतिरिति तिलसंशयः किमिदं ज्योतिः शब्देन कार्यमुपलक्ष्यतेऽनाद्यकल्पे कुतव

ब्रह्मेति । कार्यमुपपन्नं तेन स्थानत्वात् संबंधं ब्रह्मणो । सान्निध्यं तत्त्वेन वा कथमस्य ब्रह्मणः परत्वाभावात् । कार्यं गत्युपपत्तेः परत्वं तु नोपपद्यते ।
तत्र गमनसंभवाद्वा बादरिः । कार्यं वा वदति । इदं सन्निकृष्टं तत्र पुरुषो नयतीति श्रुतौ गन्तव्यत्वं तस्यैव ब्रह्मणोऽस्ति । किं च तत्र वचनात् ब्रह्मणः ।
सर्वात्मकस्य सर्वगतस्य परस्य ब्रह्मणः कार्यस्य तेन सोऽयं लोकादिमयादावबुद्धौ वा प्रसिद्धवशादपि कार्यमुपपन्नं गतिरिति विप्राप्तेर्गन्तव्यत्वा
ते । आसिद्धो सान्निध्यं पूर्वस्मात् । गती संभवः । पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवीति तत्र परमो ब्रह्मणः प्रकृतत्वात् ॥
तस्य वा वा प्रकृतत्वात् तेनासन्निधानात्तु वर्तमानस्य ब्रह्मणः परिच्छेदात् तस्य सर्वगतत्वान्नास्ति गमनं तु । अत्रापि संप्रदायोऽपि लक्षि
तः सन्नंतः स्वरूपेऽवस्थानात्मके स्वात्मन्येव विज्ञानेनावस्थितिरादरस्य ब्रह्मणो गत्यनुपपत्तिः सर्वगतत्वात् सकलं ब्रह्मणो
गत्युपपत्तेः तस्मैव तावन्मात्रं तावित्सर्वं तस्य तस्य सर्वमिदं विज्ञाताविति वक्तृतीति कार्यो नापरोऽपि परस्तेन तमित्यादिस्मृति
भ्यश्च । किं च वितिः पादस्यामृतं दिवीत्यनेन संबंधो । यत्र तस्य ब्रह्मणः प्रियपादस्मृतस्य संबंधः पूर्वोपपन्नं पादिरिहाश्च देवयानस्य संबंधः
वेनानिर्दिष्टं मितिविप्रकाति कार्यं तेन कार्यस्य प्राकृतं कार्यं तत्र पश्यति तः प्रकृतत्वात्तानात्मकत्वं प्रत्यक्षाविप्रसंगोऽपि तावन्मितिताक्षेप
विपादनात्मत्वात्कृत्स्नं सर्वगतस्य ब्रह्मणो गमनं परमर्षिणोपपद्यते इति कार्यमेतद्व्यापि सर्वगतस्यापि ब्रह्मणः उपासनार्थं देशविशेषप

नित्रदोन विनुथ्यते तस्मादज्ञोऽपि ब्रह्म॥ ॥छं॰रोतिप्रमाणेनेति वेन्नव घावेतोपपत्तेनिशं दातजन्मादिदर्शनेन॥ ॥ननु गायत्रीवादरूपसर्वं
पुरं॰प्रदिदं॰कि॰वेतिनायकाः पृकत्वातु तस्मात्पवपारोस्मस्य तत्वतुलानीति तुलना रक्षापदेशोन ब्रह्मणाद तिवेन्नाणायकास्मा छंदो
३वा॥ वरोनेनजुतेब्रह्मणा॥ सर्वाक्रिक कृष्टतिपायवेतेजज्ञ तदनं संज्ञ वेदामानायाः णायजाः सर्वाक्रिकत्वं॰स॰तावतितस्माणीयजास्मा
विकानेयरनुणतं॰ज्ञणकानाम॰ब्रह्म तदेवणायत्रीवादरूपसर्वमितिका तेतु लाघस्वेवं॰छं॰रोतिपानाजायजाऽस्मार्छं॰रस्यपवड्वं॰
१८५ यक्रान्तवान्नब्रह्मणः पकतमितिवेन्नाकृतः तघा छं॰रोदावेणेतन्त्वेब्रह्मणा वेर्पास्य मितस्मान्नानस्मानिशदातिथानातुत
तरस्यां॰तः तघादिदर्शनेना रूपवरतिदर्शनें॰ तेऽन्नानापितलदानेण ब्रह्मणा॥ पारस्यनं॰ दृशामितापः पितज्ञेव बन्धुवो सदृता कृते
मीमांसां॰वोतम मावध्यर्थवपवृत्तं॰ मज्ञावृते छं॰रोणादितिलस्मात्ब्रह्मणा पूर्वस्मिन्वाक्ये प्रकृतं॥ ॥तुलादिपादरूपपदेशोपपत्तेश्चैवं॥ ॥
किंच गायत्रीवाक्ये ब्रह्मणः प्रकृतमितानुपगन्तकामितोवज्ञाकराघः प्रकृतः तुलादिपादरूपदेशोपपत्तेः तुत गायवीराजीनद्रष्टो
स्वतु ज्ञात्वेतिपादरूपदेशास्य ब्रह्मण्येवोपपत्तेः॥ नाद ब्रह्मणा नास्ति तस्य गायत्र्याः छं॰दस्यतुलादिपादरूपदेशाउपपद्यते ते
पिवान्न पिवब्रह्मणानास्त्यपानोगायत्र्यातेयमक्षरं॰वष्यतोपत्तावानस्यमादि मेतिज्ञानस्याजुवा स्वस्ते न ब्रह्मै वातिथीयवो ब्रह्म

।जेवसर्वात्मके भारोपपत्तेः॥७॥३ भजूकेपि जगत्कूब्रह्मपरत्वेचैवं समाम्नायते।एवं वर्षद्विवणादिकारकलिस्व।विश्वत्वादमिरंकृत्स्न
मेकाव्योनस्थितोऽगणदितितस्मात्सायत्वोवाक्येब्रह्मौवपूकलं।तदेवपूकृतवाक्ये ब्रह्मसंबंधात्प्रत्यक्षतिरूपयतद्दतिसिद्धं॥ ॥
॥ ॥७॥परेरातेशात्रुतिवेनोतपास्मिन्नपविरोधात्॥ ॥नन्द्भुर्वकाक्येलिंगादस्यागत्तं दिवीतिसमस्मायौनापरत्वेनानिर्दिश्यते॥
३ रूपेणनरापयस्व:परोदिवोज्योतिनितिपब्रम्हवर्धि द्वेन निर्दिश्यते।एवं वितक्रितेदेनोपरेरातेराज्योतिर्विवाक्येषु ज्ञातिरूपानलसं
तववीतिवैनाक्रतः३ तत्र स्मिन्नपविरोधात्।वितक्रितेदेनोपरेरातेरेपि धूक्तातिरूपापा अविरोधादिकार्यःप्रधानप्राप्तिपरिकार्ये
लपकातिरूपाया७ तावुव विरोधोनप्रतिबंधकदविताव:त्रेकृत्वात्।यथालोकेव आप्रतोसंबंधोपरूपेनातयथोपादिश्यमा
नोदरूपवे।वआत्रेरूपेनोव आशाकारतःरूपेनदविवपवंविद:परमपित्रज्ञादिवीज्ञपदिश्यतद्दत्तापरस्मादितक्रि विरोधेपिनप्रत्यतिका
विरोधतस्मात्तस्रसेवब्रह्मज्योतिःशब्दवाच्यमितिसिद्धं॥ ॥प्राणास्तथानुगमात्॥४॥ ॥३ं३ब्रवदनास्थापिकाध्रवदनोऽहवैदैवोदास
सिर्निरुस्पाप्रियंधामोपजगामयुद्धेनचपौरुषेणचावेत्यादि म्नातातस्यान्स्तुपवे॥ अस्ति कौषीतकिब्राह्मणे॥ ॥ ॥

प्राणोऽस्मिन् कलात्मा तं आत्मा तु भवतस्तु पार्श्वे लिप्तवानसिंहो वक्रितंघोतन्वोघमल घाणेषु धर्मात्मोर्ः पविगध्यो
घ्रापयतीति तद्घानवाव विद्धिज्ञासीत वक्रात विघ्यादिकादिमन्त्रेवत्सपष घाणेषु धर्मात्मानं रोजरोमकेहृत्मादिसे
सूत्र॥ लघाणेसाधेन वाजरतिधीयवोरु ओवाङ्गीवोवापरब्रह्मवेतिसम्बन्धः। स तिज्ञलानेकलिङ्गदरनिंस सोऽयो घ्रापकथा
सामपार्श्वेतीं इलिङ्गं इरं सावीरपविगओ घ्रापय वीतिघाणे लिङ्गं नवाव विद्धिज्ञासीत वक्रात विद्यादितिजीवलिं
॥७४॥ गं आन रोजरोमवरतिब्रह्म लिङ्गं अतस्त्वविधलिङ्गवरात पपन्नः सम्बन्धः। तत्प्रसिद्धैः घाणेवाजविबि
वः पदः। सिद्धान्तस्त्वा अनघाणेराबः परब्रह्मपरपवाक्रतः तघानुगमात्। तघाब्रह्मत्वेनानुगमाद्रवगमादिकर्मषम्
अस्मिन्नरहनपोरुपक्रमादितात्मीयं लिङ्गं तात्कर्यपर्यालीवनयानं रोजरोमतघात्मादीनां परमात्मकथमाणाम्
नुगमात् तघाद्रिरुपक्रमेतावद्दरं वाणी धृतीन्द्रे पोकुः वतर्दनस्कुमेव वरं वाणीधृतं वं मनुष्याय हितमं मनोसव
तिद्दितवमवमेकं लिङ्गं प्रज्ञात्मवं द्वितीयं नज्ञवेतनसज्ञवायोऽसूक्तं तवति मसनसाधुना कर्मणा तु आमुवति
नवासाधुना कनीयाने षद्वेवसाधुकर्मकारयति तं यमेतोलोके न्यु नीषते। एषवासाधु कर्मकारयति तं मधो निनी

भवति सर्वकर्मकारयितृत्वं । तृतीयं । यो मां विज्ञानीयान्नास्य केन च कर्मणा लोको मीयते न मातृवधेन न पितृवधेनेति
ब्रह्मज्ञानमात्रेण मम ज्ञापनेन प्राणलेपो न । लिंगं । एवमन्यान्यपि लिंगान्यत्र द्रष्टव्यानि । तत्र । ब्रह्मज्ञानाधिकारे प्राणपदवाच्यो
न प्राणोऽहं जीवः । तस्मात्प्राणो ब्रह्म ॥ ॥ न वक्तुरात्मोपदेशादिति चेदध्यात्मसंबंधभूमा ह्यस्मिन् ॥ ॥ ननु नात्र
ब्रह्म प्राणशब्दवाच्यं ॥ कुतः वक्तुरात्मोपदेशात् । वक्ता हीन्द्रो नाम देवताविशेषः स्वमात्मानं प्रतर्दनायाचचक्षे । मा-
मेव विजानीहीत्युपक्रम्य प्राणोऽस्मि प्रज्ञात्मेति वक्तृत्वेन स्वात्मत्वेन प्राणोपदेशात् । एवं प्राणशब्देनोच्यत इति
चेन्न । आत्मा विधीयते । अध्यात्मसंबंधभूमा ह्यस्मिन्नित्यादि यस्मादस्मिन्नध्याये अध्यात्मसंबंधः प्रत्यगात्मसं-
बंधः तस्य भूमा बाहुल्यं विद्यते बाध्यः । तथा हि उपक्रमे तावद् हितम् । मन्यसे यद्धितमं मन्यसे इति हिततमं तथो-
पासनं प्राणरूपं । तत्र च तस्मात्ममेव । तदुपासनस्यैव मोक्षसाधनत्वेनाहितत्वमवगम्यते । यथा न स्मान्ते न मित्र पिता
नात्रावज्ञा पिताप्रमेयैतातृतमाला यज्ञामात्रा भूपिताः प्रज्ञामात्राः प्राणोऽर्पिताः स एष प्राण एव प्रज्ञात्मा आनन्दोऽजरो
ऽमृत इति विषये । उपसंहारेऽनात्मतत्त्वस्य विषये च । यस्य तस्य परमात्मनः संबंधः यस्य बाहुल्यात् परमात्मोपदेश

प्राणं देवतात्मोपदेशः । नैवं सति कथं घटते । इन्द्रो प्रतर्दनं प्रति मामेव विजानीहीति कथं तदाह ॥ ॥ शास्त्रदृष्ट्या तू
पदेशो वामदेववत् ॥ ॥ इन्द्रस्य मामेव विजानीहीत्युपदेशः शास्त्रदृष्ट्या नेतव्यः । अहमेव परं ब्रह्मेति शास्त्रदृष्ट्या
३०॥ नु तद्वेनवपश्यं नैव मनुर्वा नु । मामेव विजानीहीति तत्र दृष्टान्तः वामदेववत् । यथा वामदेवः शास्त्रदृष्ट्या अहं मनुर
भवं सूर्यश्चेत्याह तद्वत् । यस्तु पश्यति लोकं अन्तर्यामि दृष्ट्या वामदेवोऽहं मनुरभवं सूर्यश्चेति प्राप्नोत् । नैवं तेषां ति
॥१८॥ ऐतो तत्पश्यन्नपि तितनुद्दिशं तासिद्देः । न हि मम वामदेवस्य अन्तर्यामिस्वरूप सम्बाध्यं तत्पश्यामीति वाक्यार्थः स्वतन्त्र
तो अतद्वदिति प्रयोगापत्तेः । किं च शास्त्रदृष्ट्या तूपदेश इति सूत्रे जीवब्रह्मणोरभेदमाह । बाधकाभावात् । नापवत्सद्भ
तः अतेषु सापेक्षास्तत्पक्ष्मतयस्य स्वदृशः स्वन्ति तासां क्रमोपार्थ ॥ जीवमुख्यप्राणलिंगान्नेति चेन्नोपासात्रै
विध्यादाश्रितत्वादिह तद्योगात् ॥ अथापि स्यात् अस्य सम्बन्धवाक्ये लिंगात् ॥ ३१ ॥ परं तथापि न ब्रह्म परं जीव
मुख्यप्राणयोर्लिंगात् । जीवस्य तावत् ॥ अस्मिन्वाक्ये विस्पष्टं लिंगमेतत् । न वाचं विजानीत वक्तारं विद्यादिति ॥

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ब्रह्मणोऽसितत्वात् तु इत्यस्मिन् वाक्ये तस्य ब्रह्मलिङ्गस्य योग्यत्वात् सत्वादि कार्यः । अतएव अस्य शालालिं-
गं इति । इदं शरीरं प्रविश्य प्राणप्रतीवितः स्य तु प्राणानामात्मस्य परमात्माधीनत्वात् तु न दोषः । प्रतिज्ञा-
पादेन न मर्त्यो जीवति कश्चन इत्यत्रे तत्र जीवन्ति यस्मिन् एतावुपाश्रितावितिस्तु तान्तरस्य शब्दस्य प्रा-
३३ व॥ णा तु । अथ यदिदमस्मिन् विज्ञानमीतत्र कान्तं विद्यादित्यादि स्तुतिरूपः । जीवलिङ्गं इति । तत्र च्छन्दसो वाक्य-
स्य ब्रह्मपरत्वं निर्धारयितुं नैषो जीवस्य ब्रह्मात्मत्वात् तु । तत्र अस्य मद्ब्रह्मास्मीत्यादिस्तुतित्वः । ब्र-
॥१७॥ ह्माद्युपाधिकृतं विशेषमाश्रित्य तत्र ब्रह्मैव सन् जीवः कर्ता भोक्ता ज्ञाता । तस्योपाधिकृतविशेषपरित्या-
गेन स्वरूपं ब्रह्म दर्शयितुं न वाचं विजिज्ञासीत वक्तारं विद्यादित्यादि ब्रह्माभिमुखीकरणार्थमुपदेशो
न विरुध्यते । उत्तमस्य अवस्थां सदृशेऽपि तावदस्मिँल्लिङ्गे जीवे वसतः सर्वोऽपि कामः तत्र तिष्ठति प्राणप्रज्ञात्मनोर्भेदद-
र्शनं ब्रह्मवादिनो नोपपद्यते तत्र तु उपाधिप्राणयोर्ब्रह्मोपाधित्वे तयोरेव तद्द्वारेण निर्देशस्य तु प्राणोपाध्यु-
पाधितस्य ब्रह्मणः स्वरूपेणात इति अतः प्राणप्रज्ञात्मनोर्भेदकथनमपि न विरुध्यते । तस्मात् ...

राबद्धो ब्रह्मपरत्वेति सिद्धं ॥ इयमपराकाष्ठा ॥ नात्र ब्रह्मवाक्ये जीवधर्माणां लिंगविरोधः ॥ कुतः ॥ उपास्यत्वे
विधानात्तु लिविविधामिद्रू उपासनमात्रविहितं ॥ धर्माधर्मे ॥ ब्रह्माधर्मे ॥ स्वधर्मे वेति तत्र श्रान्तः ॥ आत्मेव
त्वात् ॥ अनेनापि मनोमयप्राणाकाशावीनर्थ काशावपाधिपर्से ॥ ब्रह्मणोऽपासनस्य योग्यत्वाच्च कृत्वादि कार्यः ॥
तस्मादाकाशो ब्रह्मपर इति सिद्धं ॥ इति लक्ष्मीनरसिंहनिरूपणनन्दनिरीक्षितकृतौ ब्रह्मसूत्रवृत्तौ प्र
थमाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥ ॥ ॐ तत्सत् ॥ प्रथमे पादे जन्माद्यस्य यत इति जगत्कारणात्वेः समस्तस्य जगतो ज
न्मादिकारणं ब्रह्मेति कथनं तस्य ब्रह्मणः सर्वज्ञत्वसर्वनियन्तृत्वसर्वात्मकत्वादयो धर्माः उक्ताः एवं तत्त्वं तिमर्थां तत्र
प्रसिद्धानां च केषांचिदस्पष्टानां ब्रह्मपरत्वनिर्णयः कृतः ॥ अथेदानीमस्पष्टब्रह्मलिंगानां संदिग्धवाक्यानां
ब्रह्मपरत्वेन निर्णीयाथ द्वितीयतृतीयपादाभ्यामत्वे ॥ सर्वत्र प्रसिद्धोपदेशात् ॥ ॥ छां॰ दो॰ प्रसन्न तृतीयाध्याये शां॰
डिल्यविद्यायामिदमाम्नायते ॥ सर्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानिति शान्त उपासीत अथ खलु क्रतुमयः पुरुषो यथाक्रतु
रस्मिंल्लोके पुरुषो भवति तथेतः प्रेत्य भवति स क्रतुं कुर्वीत मनोमयः प्राणशरीरो भारूपः सत्यसंकल्प आकाशा

स आत्मा सर्वकर्मा सर्वकामइत्यादितत्संशयः। किमिह मनोमयत्वादिधर्मकः शारीर आत्मोपास्यत्वेनोपदिश्यते।
किं॰वा परंब्रह्मेति। किं॰ताव त्प्राप्तं॰शारीरइति। कुतः मनआदिसं॰बं॰धस्य जीवे स्य सं॰पादत्वात्। मनसो विका
नो मनोमयइति मनःसं॰बं॰धः प्राणःशरीरसं॰बं॰धो तेति सत्यस्य विज्ञानसं॰बं॰धः। न चैवं॰ परं॰ ब्रह्मणि असं॰भ
३ वा॥ द॰। अप्राणोह्यमनाः शुभ्र इत्यादिश्रुतिविरोधात्। तस्याध्यात्मपरिच्छिन्नत्वं॰ तत्क्रतुरये अणीयानितिसूक्ष्मत्वं॰ वदाये
वरस्थानं॰ अणीयस्त्वं॰ च निराकारस्य सर्वगतस्य ब्रह्मणो न घटते। तस्माज्जीव इति प्राप्ते ब्रूमः। परमे
१०॥ वेह ब्रह्म मनोमयत्वादिधर्मैरुपास्यं॰। कुतः सर्वत्र प्रसिद्धोपदेशात्। सर्वत्र सर्वेषु वेदान्तेषु यत्प्रसिद्धं॰ जगत्कार
णं॰ परं॰ ब्रह्म तदिह सर्वं॰ खल्विदं॰ ब्रह्मेति वाक्योपक्रमे श्रुतं॰। तदेव मनोमयत्वादिधर्मैर्विशिष्टमुपदिश्यत
इति युक्तं॰। सर्वं॰ खल्विदं॰ ब्रह्म तज्जलानिति शान्त उपासीतेति च शमं॰ च विधित्पने सर्ववाक्येस्तु यमाणं॰
अश्रूयतएव मनोमयः प्राणशरीरइत्यात्मानं॰ तदिह व्रीहि त्वा॰ विशेषणत्वेनापेक्ष्यते। नामकरूपस्यासर्पः। यस्मा
त्सर्वगतं॰ ब्रह्म तज्जलानिति तज्जत्वात् तल्लत्वात् तदनत्वात्तस्मात्सर्वात्मके ब्रह्मणि नामदेहादिसं॰बन्ध उपास्यत्वमेवेति

पतद्वाक्यगते ब्रह्मणि विरोधाभावेनोक्ते मनोमयवाक्यमपि ब्रह्मपरं न तु विरोधि। न च ब्रह्मणो मनःप्राणसंबन्धानुपपत्तिः।
निरुपाधिके तदनुपपत्तावपि सोपाधिकस्योपास्यस्य चिंतनार्थतया तदुपपत्तेः। तस्मात्सर्वत्रापि वेदांतकाण्डेषु
ब्रह्मोपास्यत्वेन प्रसिद्धं तदेवात्रोपास्यं न हि क्वचिदपि वेदांते जीवस्योपास्यत्वं प्रसिद्धं। तस्माद्ब्रह्मैवोपास्य
मिति सिद्धं॥ ॥विवक्षितगुणोपपत्तेश्च॥ ॥किं च वक्तुमिष्टा विवक्षिताः। तदिदं ये विवक्षिता गुणा उपासनाया
मुपादेयत्वेनोपदिष्टाः। सत्यसंकल्पादयस्ते चां ब्रह्मण्येव युज्यन्ते परत्वादिकार्य... सत्यसंकल्पत्वं हि सत्यस्याप्रति
रतिबद्धशक्तित्वं तच्च परमात्मन एवोपपद्यते॥ सत्यकामः सत्यसंकल्प इति श्रुतेः। किं च ये ये जीवधर्मास्ते सर्वे
ऽपि सत्कामकस्य ब्रह्मणोऽपि धर्माः। तथापि श्रुतिस्मृतिभ्यां श्रीब्रह्म मानसिकं कर्मानुगतवाक्कर्मानीवं जीणो देव
वर्जितं ज्ञातोऽत एवास्ति विरक्तोऽस्मि। सर्वतःपाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखं सर्वतःश्रुतिमल्लोके सर्वमावृ
त्य तिष्ठतीति। अप्राणो ह्यमनाः शुभ्र इत्यादिश्रुतिः शुद्धब्रह्मविषया। तस्माद्विवक्षितगुणोपपत्तेर्ब्रह्मैवोपास्यं॥ ॥
अनुपपत्तेस्तु न शारीरः॥ ॥तत्र सत्यकामत्वादयो गुणाः ... तेषां ब्रह्मणि विवक्षितानां गुणानामुपपत्तावुपपन्नत्वाद्ब्रह्मैवो

पास्यत्वं शारीरोक्तिवत्सु तेषां गुणानामनुपपत्तेः । नोपास्यत्वं किन्तु लार्थः ॥ विवक्षितगुणोपपत्तेश्च सत्यसंकल्पत्वादयः सत्यसंक
ल्पत्वं ताद्रूप्यं सत्यसंकल्पत्वं दिक्शिष्टत्वे भवेद् न विविक्त्या कर्तृत्वमिति तत्र परमात्मनो वोपपद्यते न शारीरे ॥
सूत्र॥ कर्मकर्तृव्यपदेशाच्च ॥ ॥इतश्च मनोमयत्वादिगुणको न शारीरः । कुतः कर्मकर्तृव्यपदेशात् । एतमितः प्रेत्याभिसंभवि
तास्मीति प्राप्यत्वेन कर्तृत्वं मनोमयत्वादिगुणो यस्य प्राप्यत्वेन कर्मत्वेन व्यपदिश्यते अभिसंभवितास्मीति शा
रीरस्य प्रापकत्वेन कर्तृत्वेन न च सत्यसंभवे शारीरे कर्मत्वं कर्तृत्वं च युगपदुपपद्यते । तस्मान्न शारीरस्योपास्यः ॥
॥२०॥ शब्दविशेषात् ॥ ॥इतश्च मनोमयत्वादिगुणः परस्मादेव न शारीरः । कुतः शब्दविशेषात् । मनोमयत्वादिगुणमात्म
रोक्तस्य परमात्मनश्च विभक्तिभेदः शब्दविशेषः समानप्रकरणे श्रुत्यन्तरे यथा व्रीहिर्वा यवो वा श्यामाको वा श्यामाकतं
डुलो वा एवमयमन्तरात्मन्पुरुषो हिरण्मय इति परमात्मा इति तथा यः कोऽपि हिरण्मयः पुरुष इति विभक्तिविशेषः प्रथमान्तः
रात्मा । अन्तरात्मन्निति सप्तम्यन्तः शारीरस्याभिधायकः शब्दः । हिरण्मयः पुरुष इति प्रथमान्तः शारीरः परमात्मनोऽभिधायक इति
तयोर्भेदोऽवगम्यते । तस्मान्न शारीरस्योपास्यः ॥ ॥स्मृतेश्च ॥ स्मृतिश्च शारीरपरमात्मनोर्भेदं दर्शयति ईश्वरः सर्वभूता
नां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति । भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया इत्यादिका । ननु नान्योऽस्ति द्रष्टा नान्योऽतोऽस्ति श्रोता नान्योऽतो

स्विमं॰ते क्षादिस्तु तितिः चेत्खकं॰वापि मां॰विधिरव देहे वेष्टतावत् लेक्षादिस्मृतिस्वकीव परस्यो तेरो निषिध्यते तत्क्षणमाते ॥
स्वातीवाद्वानः परमात्मेति ज्ञानो मत्वेतत्वमसीत्युपदेशात् क्षात्मकर्तृवादितेष्वव्यवधानेन विरुध्यते । सदीतेव्यलौकवेद॰
थमोक्षादिसर्वव्यवहारसमाप्तिस्यादिति लाघवोक्तेः ॥ ॥अतर्कौकस्याप्युपदेशाने निवेदनं नित्यवादेवं॰क्षोभवत्वा ॥
॥ ॥ननु नास्ति परमात्मा पास्यः कुतः अतर्कौकस्थाद्वा । अतर्कस्य तत्कस्तोमानीदृशस्य स्यात् तर्कौकास्त्रस्य तावः अतर्कौ
कस्तु॰ तस्मादि कार्यः । पक्षः अनुमानं॰तद्रूपस्य तत्त्वात्पवन द्रष्टव्यादि तार्किः । किं॰वस्तुस्ववेदन वाक्यावधि
वसिवाद्वैतात्मीयस्तु उपदेशात् ॥ स्वातीव वावाप्य मानोनीवद्दोपदिशते । नसर्वगतः परमात्मेति वेद्यु । अतस
मापिः । ने तिनाय॰रोपदकार्यः । निवात्मत्वात् त्वद्रूपपञ्चदीक पवमात्मीयस्त्वादिति विनिर्हारोरवरस्य निवा
स्वात्त्र पास्वादिकार्यः । स्वलग्नामे विषुः । वृद्धिवतुद्रूपञ्चदीके परमात्मोपास्यत्वेनोपदिश्यते । नैतावता सर्वगतत्व
सानिः । तत्रदृष्टा॰तो क्षोभवदिति । यथा सर्वगतमपि क्षोभस्तु वीपायाद्यपेक्षयात्कौक्षो मीयस्त्व कापदिश्यते । एवं॰बुद्ध्या
धीति ॥ ॥ स्वं॰तोपधाप्निति निवेदनं वैरोध्यात् ॥ ॥ननु क्षोभवत्सर्वगतस्य बुद्ध्या मः सर्वत्रापि दृश्यस्य॰व॰पावेतनत्वा

विशेषाज्जीवबहुत्वान्नतत्रनकृत्स्नस्य संतोषस्य ब्राह्मिस्यादिति वैनाकृतः वैशेष्यात्। विशेष एव वैशेष्यं स्यादेव
ह जीवपरमात्मनोरन्यत्वविशेषादित्यर्थः। शारीरः कर्ता भोक्ता धर्माधर्मादिसाधनत्वेन जितस्य संतोषप्राप्तिः पर
स्तु वा॥ मात्मनस्तु तद्विलक्षणत्वात् अपहतपाप्मत्वादिगुणकत्वात्। तस्मात् तस्य संतोषप्रसंगः। परस्यार्थो जीवपरयोर्नैक्ये
पि न जीवस्य बंधमोक्षः स्यादि कर्मीरवर्ने प्रसक्तते। तस्मात्संसारस्तु प्रत्वात्। न व्यवहारेऽस्यापि नोपि न स्यादिति वाच्यम्॥
तस्मात्सस्य तत्त्वस्तु प्रत्वात्। आनंदोपलब्धेतिस्तु तेः। लोकेपि बिंबप्रतिबिंबधर्मयोरसांकर्यस्य दृष्टत्वात्। तस्मादनन्तो
॥९७॥ पात्तरमात्मैवोपास्यो न शारीर इति सिद्धम्॥ ॥अदृष्टानियमात्॥ ॥ कृतप्रयत्नापेक्षस्तु विहितप्रतिषिद्धावैयर्थ्यादिभ्यः
वदन्तं वोते तत्रतत्र नः कार्यस्योपसेवनं कर्तुर्भावे स्वतंत्रः। तात्पर्यार्थः। वाक्यगतविशेषणप्रकरणं सर्वेषां स्वरूपमुपासीत
नस्थानीयं स्वरूपं तस्योपदेशात् स्थानीयः। स्तुतोपयत्ततत्तत्त्वानमिर मिदं सिद्धमिति कोवेदनकोपि ज्ञानातीतार्थः। उक्ता
देनोपसेवनस्वातन्त्र्यं कर्तृत्वं कः स्वीयतां। सजीवो न चीरगेवे तिवे जासं। दिग्भते। व्यापाराणां जीवात्मपरमात्मनां विशेष
नव्यवहारात्। जीव इति नावकाशं कृतः तयोरन्योऽपि फलं स्यादेव नीति जीवस्थानं वसवात्। ब्रह्मपक्षावस्थितं तावत्॥

परमात्मा भवितुमर्हति इत्युक्तेः अत्ता अत्र विवक्षितः अत्ता चराचरग्रहणात् । चराचरस्यादनं ग्रसनं श्रूयते
न ग्रहणं हि ब्रह्मक्षत्रोपलक्षितस्य सर्वस्य ग्रहणेन चराचरग्रहणं तच्च चराचरग्रहणं
परमात्मनः सम्भवति मृत्युरुपसेचनं यस्येत्युक्तेः ब्रह्मक्षत्रयोरोदनत्वेन मृत्योरुपसेचनत्वेन सर्वस्य ग्रहणं
कालस्य केनचिदपि न समर्थ्यते किं चान्यत्र धर्मादन्यत्राधर्मादस्मात्कृताकृतात् अन्यत्र भूता
च्च भव्याच्च यत्तत्पश्यसि तद्वदेति धर्माधर्मकार्यकारणकालत्रयातीतं वस्तु नचिकेतसा पृष्टं तस्य ब्रह्मेति वाक्येन
समुत्तरं दत्तं धर्माधर्माद्यतीतत्वमीश्वरादन्यस्य न सम्भवति । तस्मादीश्वरो न मृत्युः । ननु अजानन्न जो जायते वा कदा
चिदिति जीवस्य नित्यत्वं निषिद्धमिति चेन्न । अत्र समाधिः जीवत्वं सर्वस्य न तत् तस्मान्न त्वादिकं वेदस्य ब्रह्मलक्षण
त्वात् । तस्मादीश्वर एव वाच्यः ।। ।।प्रकरणाच्च ।। ।।२ तस्य परमात्मनो वाच्यता । कुतः प्रकरणात् । कठवल्ल्यां परमात्मनः प्रकृतत्वात् ।।
न जायते म्रियते वा विपश्चिदित्यादिप्रकरणस्य परमात्मविषयत्वात् तस्मादत्र परमात्मैवेति सिद्धम् ।। ।।गुहां प्रविष्टावात्मानौ हि तद्द
र्शनात् ।। ।।कठवल्लीश्रुतिः । ऋतं पिबन्तौ सुकृतस्य लोके गुहां प्रविष्टौ परमे परार्धे छायातपौ ब्रह्मविदो वदन्ति पं
चाग्नयो ये च त्रिणाचिकेताः । अस्यार्थः सुकृतस्य फलभूते लोके ब्राह्मणादिशरीरे गुहायां हृत्पुण्डरीकं तां गुहां प्रविष्टौ

तं कर्मफलं पिबन्तौ तं ज्ञानी छायातपौ जीवेश्वरौ विलक्षणौ विद्वो दृढं तावेकत्वाद् एष पञ्चाग्नयो त्रिणाचिकेतास्य
ममेव नाभ्येदि कानने नैते बाणं हृदयस्थापि नान्ते ब्रह्म॥ सद् विदेद् वै कल्पप्रासितं कृतात्यति वै ब्रह्मलोके तु पराह्नकाल पश्चो
कृता तानि मिश्रं नानि स्वर्वेद्वितिस्यतः॥ ब्रह्म॥ सद् वेसर्वे सं प्राप्ते व तिस्यव्रैपरस्मात् तेकतात्मानः प्रविरां तिपरं पदमि
गुहा॥ स्थान तिरस्कृते स्वच्छायातपौ परेस्यत् छायातपवक्तार्वे विलक्षणौ॥ इदं वाक्यं विषयः॥ तत्र संशयः॥ किं सिद्धबुद्धिजीवौ ता
वक्तावुपगृह्य जीवेशावितिविवेचयोः पतिच्छिन्नयो रूपभेदस्त्वं तयोर्बुद्धिदेहाद् उपदेन छायातपवक्त्रत्वस्यपरविलक्ष
॥११॥ णत्वादिति प्राप्ते ब्रूमः॥ जीवश्च ईशो जीवपरमात्मानौ वेदितव्यौ कुतः॥ यस्मादात्मानौ हि तौ विपिबन्ताविति कर्म
फल तोग स्वरूप॥ एकस्तावद् आत्मा॥ द्वितीयोऽप्यात्माकाङ्क्ष्य पर संख्याश्रवणे समानस्वभावे तावेव वै लोके प्रतीतिदर्श
नात्तु॥ आस्तां गौ द्वितीयोऽन्वेष्टव्यः गौरेव द्वितीयो विष्यते॥ नाश्वो न पुरुषः॥ ननु पिबन्ताविति द्विवचनेन रवे
पि कर्मफल तोगः बुद्धेरज्ञतेन वेशापतिः॥ जनस्य ननु ... करीति इत्यस्य तिविरोधा इति चेत्तु नैष दोषः छत्रिणो
गच्छन्तीत्यादिवल्लैके नापि छत्रिणा॥ बहूनां छत्रित्वोपचारदर्शनात्॥ एवमेकेनापि पिबता द्वौ पिबन्तावुच्येयातामिति ताष्णोक्तेः॥

सर्वेण तस्माज्जीवस्य स्वरूपादिनवं स्वतिस्मृतिपूर्वसिद्धं ज्ञानस्यौपाधिकत्वं ततेतेन पारमार्थिकः तस्माज्जीवपरमात्मा
नौ स्वरूपाद्विशेषौ ॥ ॥विशेषणाच्च ॥ ॥२ तस्य परमात्मनो ज्ञानोपाधेर्वा कृतः विशेषणाद्वा अस्मिन्नधिकरणे जीवपरमा
त्मनौ नैव विशेषस्य वाणादिकार्यः आत्मानन्दघनं विधिरावीनन्यसेवन्तु दृष्टादिना जीव विशेषणाद्वा तथा तं दर्शनं शुद्ध
मनुष्यविशं स्वरूपादि वं शब्दे रूपं स्वरा ॥ ज्ञप्या ज्ञयोपाधिभासेनरेवं भवाभीनोदर्षशोकौ कदातीति परमात्मावि
शेषणाद्वा ईकरणाच्चेदं परमात्मनः ब्रह्मविशेवदं वीतिवत् विशेषोपादानाद्वा किंच जीवेशावेवदृश्यदृशाज्ञाता
वेनानं तत्रमं लोविशिनसि ।स्वमाने वृक्षे पृथग्योनिसम्नो नीरापरोवतिकृत्समानः किंस्यं चदापरदतां ज्ञासीरामस्य
सर्वसिद्धस्या नामिति वीतशोकः इति ॥ अनन्तं शं चदापरदतां ज्ञासीरामितिकृत् ज्ञानकाव पितेरोस्त्वितिनराकं जीवस्य भव
वेस्यसर्वज्ञात्वैवानु तकेनकं परमेतकेनकं विजानीयाद्विज्ञातारमरे केन विजानीयाद्वा यवनाज्ञातारस्यविनाना
णोतिनाना हि ज्ञाता विस्वतन्त्रमाव स्मतमध्यधरत्वं तत्कर्तृत्वं ब्रह्मवेद ब्रह्मैव भवतीत्यादिश्रुतिसदृशं ब्रह्मैक्यं जीवस्य
श्रुति पा उपाति विद्विधा वे तस्मादंसारस्यामेवन्तु पारम्यो पासकादि तेरोन मकृावि ति ताभ्यां विस्तरः तस्माद्दृशा

विशोजीवयन्नमाभ्यानाविति सिद्धं॥ ॥ऋतश्च स्विरादा ।७।ऋ विसा विति विम्नु पेवे तिलको पनसिसस ता विवृतं भाप ब
स्वयो ऽर्द्ध शं तात निरवोऽक णामे तिस्य वेः। पनदीवौ विवृतं ते को वह्नाकाकं राजीन सस ता बु भापतः। भाषास्थितौ तयोर्द्ध
शिं सो वा मात निखाना वाछ ऽर्क णामे तिस्य तार्घदु ति तद्रस्यतु। विवृतं लयो वाक्ने विवृतो लोशो द् ता स्नानातु। वैलोक्यं क्ता
२३ना॥ प तुः स्व ते ओ ति र्वा सव तौ। तयोर्द्ध सिं घी लिं मात निरवा वाछ ऽर्क णामे तिस्य कार्धातु। तथावा मकाल्व। पेर्सासद्रिस्वाप
सोवा पर्मो वैरव देवं वतु धीक णती तिसस ता सअं तो सं काम दिणं लौ य सा दीप मानो अन्नार तौ। तन्न तेन्न नथा रिपव
॥२४॥ उपो भ यो विम्नुः। ऽर्ह मौ द्वौ विम्नु सा दिस्य स्वैकर लसानां विम्नुनां सप्तो द्वयो वेव द्वयो रैसे वायां वापोः स्था मिऽओ दतापतेस्व र्नी
व स्यापि वृऽपारस्य ताथे सो ऽनाता वरस्वेति द्विकु॥ ॥ऋं तंत्र उपपते॥ ॥ऋ। रो परस्य वृ घा धाये सिध्य म पको सलं स्वता
भामो ऽउ नाद। तलता वाक्य मेवतु। यपबो दि।ए। उपो द रद तयष भा त्नो तिऽो वा वैतम तमेत रत पृ मेलहु ऽनो तितलवरतु घास
राय।। कि कि मिन्द्रम दिस्थ का या मा जीवो वाक स्विरद्दे वो वा पचे रसा ता वेति स वैद्रद मानस्य भाया तो तिता वताम्र सं ऽग्नि मा
या नद रद व यो स्व स्मिनु स्य शवातु। यद्धा जीवो तवितुमर्द। तिसद्वि व कृ पानु पं परम नु वकृ पिस्सं नादि तो तव। तिऽआ ता रा
बारवा। स्मिनादे तकु लो तव ति। ऽप घवा रेव ता भा स्मातु। भा दिभा स्व कृ तु वा ऽक्ष णीश्रा विवा तु। रम्याति नेषो ऽस्मिन्न ता। ऽग्निऽरता॥

అపరోం కామోపాధిరయం జీవః కారణోపాధిరీశ్వరః కార్యకారణతాం హిత్వా పూర్ణబోధోऽవశిష్యతే ([illegible]

శుభమస్తు। శ్రీగురుభ్యో నమః। [illegible]

[illegible]

[illegible]

పరమాద్వైతవిజ్ఞానం స్వప్రయమేవ దదాతి యః । సోऽయం గురుర్గురుః సాక్షాచ్ఛివ ఏవ న సంశయః ॥

[illegible]

[illegible]

౨ కర్మణాం బన్ధకత్వేన [illegible] ౨

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ర్గం పూర్వాదిస్థావరాంతేషు వైరాగ్యం విషయేష్వపు । యద్దైవశాత్ వికృత్వా యాం వైరాగ్యం తద్ధి నిశ్చలం ॥ ఇతి । తస్య హేతుస్వరూపం హి దృశ్యం తద్విప
రీతగం । ఏవం యోగిజ్ఞస్య స్వపరవిశేషావస్థానస్థై । ఖ్యాతిః దృశ్యం తదేవరాగాది విపర్యస్త్య మిత్యేకాంత్యాయాం ఏతస్యయమేవవాక్య
బద్ధ బ్రహ్మపూర్వతాపరవిష్ణుత్వ సాంఖ్యే తత్రైవ తత్త్వం తేన శబ్దార్థ పక్షాంతరే నిర్గుణం దేవప్రస్థం పూర్వాదిస్థావరాంతేషు సత్యలోకాదిమత్స్యలోకాంతేషు
భోగసాధనేషు అసక్తృజనకత్వే అతితత్త్వం లక్ష్యస్త్రైత్యర్థః వైరాగ్యం త్యాగస్థా అత్ర దృష్టాంతమాహ యద్దైవశాత్ వికృత్వాయాం వైరాగ్యం
గర్భాదివిస్తాయాం మపికేదావిత్తస్యబుద్ధ్యర్థాం త్యర్థః గ్రహణాస్థాన్వతి అతః కాశవిస్తాయాం గ్రహణాం చపలక్షణామేతద్ద దివాం
రా తాస్యదగాం అత్ర హేతుః హేయత్వాత్ దైవరాగ్యం నిశ్చలం గాఢమలరహితం ॥ ఇదానీం వైరాగ్యకారణం విశేషం లక్షయతి నిత్యమితి వైప్రసి
ద్ధం నవస్తుకః పదార్థస్య విశేషాం విశేషస్య నిశ్చయోజ్ఞయః సత్యత్వతహాయ ఏవం ప్రకారేణ సముత్కృష్టం యదాదిభూతానిశ్చయః ఏవం తే
దమిత్యాహ హంతి విషయదశుభవస్తుసిద్ధమాత్రస్వరూపం నిత్యమనిత్యం అబాధ్యం సత్యమిత్యర్థః అవిద్యావారేయమాత్మైతిజ్ఞాతేః దృశ్యమ
నాత్మస్వరూపం తద్విపరీతగం తదాత్మస్వరూపం తస్మాద్విపరీతత్వేన గచ్ఛతి ప్రాప్నోతి సర్వపరత్వయామి మితి తదావిధం విద్యాబాధ్యమిత్యర్థః
అత్రేదము సహానమపిసూచితం భవతి ఆత్మస్వరూపం నిత్యం ద్రష్టృతావత యస్యనిత్యం న తద్రష్ట్రయద్వాఘటాదితి కేవలవ్యతిరేకేణ హేతుః ॥
సదైవవాసనాత్యాగః శమోయమితి శబ్దితః । నిగృహీతానాం వృత్తీనాం దమనిత్యభిధియతే । తదేవం వైరాగ్యకారణం విశేషం వాక్యా
శ॥ యవైరాగ్యకారణం శమాదిషట్కం లక్షయతి సదైత్యాదిచతుర్భిః శ్లోకైః సదైవసర్వస్మిన్ విషయేషు వాసనాత్యాగః పూర్వసంస్కారో

దుఃఖం ౧

పేక్షాయం శమ ఇతి శబ్దితోంతః కరణనిగ్రహః శమశబ్దార్థః బాహ్యవృత్తీనాం శ్రోత్రాదీనాం నిగ్రహో నిగ్రహప్రవృత్తి తరస్థాపనం దమ ఇతి
శబ్దేనాభిధీయతే। విషయేభ్యః పరావృత్తిః పరమోపరతిర్హి సా। సహనం సర్వదుఃఖానాం తితిక్షా సా శుభా మతా। బంధకే
భ్యః శబ్దాదిభ్యో యా పరావృత్తిః నివృత్తిః తత్పరావృత్తి ఉపరతిః ఇత్యర్థః యస్మాదుపరతాం ప్రతీకా
రాన్ని ప్రాసాక్షుత్పిపాసాసుఖదుఃఖరూపం తితిక్షా సహతా విదుషామిత్యర్థః। అనేన సర్వకర్మసాధనాలభ్యతే తత్ర పోతుమాం పూర్ణదృష్టి సాంపరమం
పరమముత్కృష్టమాత్మజ్ఞానం యస్య తత్సాధనభూతమిత్యర్థః। కిం చ సర్వదుఃఖానాం సర్వదుఃఖసాధనానాం శీతోష్ణాదిశబ్దానామిత్యర్థః।
నిగమాచార్యవాక్యేషు భక్తిః శ్రద్ధేతి విశ్రుతా। చిత్తైకాగ్ర్యం తు సల్లక్ష్యే సమాధానమితి స్మృతం। ఉపనిగమాచార్యవాక్యేషు దేవగురువచనేషు
యదా అవిశ్వాసభావ్యాప్తే పదేశేషు భక్తిః విశ్వాసస్తత్త్వార్థః సా శ్రద్ధేతి విశ్రుతా వేదాంతప్రసిద్ధా తు స్మృతః సల్లక్ష్యే సదేవ సోమ్యేదమ
గ్ర ఆసీదిత్యాదిశ్రుతిలక్షితే ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి చిత్తైకాగ్ర్యం విక్షేపరహితత్వమిత్యర్థః తత్సమాధానమితి స్మృతం। సంసారబంధనిర్ముక్తిః కథం
సాంసారస్యాత్కదా విధే। ఇతి యా సుదృఢా బుద్ధిః వక్తవ్యా సా ముముక్షుతా। ఏవంవిధమాదిషట్కసంపద్యయే తత్కార్యభూతాం ముముక్షుతామా
హ సంసారబంధేతి ఇతి యా సుదృఢా బుద్ధిః సా ముముక్షుతా వక్తవ్యేత్యన్వయః సా తత్ర హే విధే హే విధాతః యదాప్రసక్తకర్తా
విధాతః ప్రపన్నమమ సంసారబంధనిర్ముక్తిః అజ్ఞానయోగసంబంధనివృత్తిః కదా కస్మిన్ కాలే కథం కేన ప్రకారేణ భవేదితి తీవ్రం రూపా
బుద్ధిర్ముముక్షుతేత్యర్థః। ఉక్తసాధనయుక్తేన విచారః పురుషేణ హి। కర్తవ్యో జ్ఞానసిద్ధ్యర్థమాత్మనః శుభమిచ్ఛతా। ఇదం సాధనవతు

ష్టయం యదర్థముపక్షిప్తం తదిదానీం దర్శయతి అత్రేతి అత్రా । ద్వం పూర్వతస్యారబ్ధసంసారే తత్ర తత్ర ధనం దర్శనం వర్ణితానాం యాగాదీనాం నిత్యాదిసా
ధనానాం జ్ఞానోపకరణానాం త్రైవర్గికానాం పురుషార్థానాం దర్శనానాం ఇహ వేదాంతేషు సన్యాసోత్తమైకగోచరత్వేన విశిష్టో స్తి ఉపప్లవానాం లక్షణానాం యదాహ త్వ
వ్యయమేవాయం త్యాగో నిత్యానాం విహారాణాం వివేకః కర్తవ్యః ఇత్యవధేయ ఇతి యధర్మిత్యత్ర తత్ర హంతి తత్ర సోఽజ్ఞానస్య ధర్మం ద్వం పర్యాప్తస్య
ఖాండిత్యే వా యత్ర జ్ఞానసిద్ధ్యర్థః పురుషార్థతాత్పర్యం మోక్షాఖ్యం చతుర్థపురుషార్థరూపం ఫలం దుర్లభమ్ పురుషార్థం
వివిక్తసుఖం పరమానందరూపత్వేన మంగళం మోక్షసుఖమిత్యర్థః ఇష్టతారతమ్యధర్మయతా తత్త్వః శుభవిశేషాత్మయః ౧౦॥ సోఽభ్యుదయోఽవి
నాజ్ఞానం విచారేణాత్మసాధనైః । యదా పదార్థభావం హేతుః [illegible] విచారపవిత్ర జ్ఞానసత్త్వధర్మం విచార్య వర్తతే ఇతి నియమః తేన
తః [illegible] యతః ఇత్యాశంక్య సత్వేష్టోత్తమాభాసాత్మ్యదర్శనమితి విచారేణావిరోధసాధనైః కార్యాంశస్య లక్షణైః జ్ఞానం నైష్కర్మ్యదర్శితే ।
౪ అత్ర దృష్టాంతః యదా స్వార్థేన [illegible] సృష్టిదేశకాలాదిషు కర్మవిరోధః పదార్థభావం ఫలోదవస్థాప్రకాశ్యానాం గ్రహణే తద్ధేతిసర్వజగత్సిద్ధం
తదా తద్వదిత్యర్థః అతో యమర్థః యతో ఽతిభావః ౧౧॥ సో [illegible] ధర్మోదం జ్ఞాతం సోఽవైకాతాత్మ్యవిదర్శితే । ఉపాదానం తద్వస్తు
విచారస్సోఽయమాం దృశః ప్రవిచారః కర్తృత్వతత్త్వం సోఽహమితి అహంకారానుభవాదివ్యవహారాయ్యాం మాం సాక్షిరూపః
తదా జ్ఞానం జగత్సాక్షిరూపం గమాత్రం ధనం జ్ఞాతం వందిత్వాత్మేత్యర్థః తదా అ[illegible]త్వం దివ్యమానసత్త్వసర్వజగత్సాక్షీ తా దా నృసిం
తాత్పదర్శనో విదర్శితే ఇతి విశ్లేషణోఽయమితి జీవాత్మాత్మనో నిర్వచనం చిదాత్మవిశేషం వహంజగత్పా
దాన ముక్తాదర్శనం వదత్ అయమాత్మా జగతాకారోం విషయః స్వాదృశః ఏవం స్వరూపం విచారః సవ జ్ఞానసాధనమిత్యర్థః ౧౨॥ గ్రాహ్యం
ఖాండత్మసోఽదేహేంద్రియాం బాహ్యగత్తృతాఽపి తద్విలక్షణః స్ఫుత విచారణాయమాం దృశః ప్రసమైత్య విశిష్టః కాయః పురుష ఇతి ఖాంఖాం

అపరం

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

వ్యాపారవాన్కర్తృత్వం భూతేభ్యః । (గ్రి)ఉ తయోరయం దుపాదానమేకం సూక్ష్మః సదవయవం (యద్వైతద్వృద్ధిపాదానం విభారస్యాయమిత్యర్థః । అథో
పాదానం-ఖన్నత్వస్య కార్యమాహ ఏతయోరితి ఏతయోరజ్ఞానసంసర్గయోరుపాదానం స్పష్టి గాత్ర కారణం తత్ర సత్ కాలాబాధ్యం బ్రహ్మ
వికార్యత్వమిత్యర్థః । అతఏవాద్వితీయజ్ఞాననివృత్త్యజ్ఞానకార్యత్వేన విధ్యాభూతమపంచీకృతయావత్ జ్ఞానందయం రజ్జుసర్పాదివత్సంసారభయవి
వర్తకత్వం భవేదితి భావః । (శ్రు)తి మాః సత్యోహేతుః అవయవరహితం అనేనైతత్ప్రాప్త్యుపలక్షితం అపంచీకృతాదిపంచవికారాణాం కర్తా ।
ద్వావికారరాహిత్యహేతుః ఏకం సజాతీయాదిభేదశూన్యం తద్ధి కస్మైః దృశ్య తేషాం సూక్ష్మం మనోవాగాదీంద్రియాగోచరం
జాతిక్రియాదిప్రవృత్తినివృత్తిశూన్యత్వాద్ అపరిగ్రహ ఇత్యర్థః । అత్ర దృష్టాంతమాహ యద్వైతద్వృద్ధిపాదానం పాదానం తద్వైతత్యర్థః ఏవంప్రకారేణ
స్పష్టో కార్యకారణం స్వదర్శనమాత్రమితి సూత్రితం । (గ్రి)ఉ మాహ కోపి సూక్ష్మస్తజ్ఞాతాః సాక్షీ సదవయవః । తదహం నాత్ర సందేహో విభారస్యాయ
గా మ మిథ్యాత్వః । యద్యదవయవకార్యకారణం బుద్ధ్యాదిమాత్రః తదా పంచీకృతమహాభూతానాం స్థూలదేహవాసనః సాంధిత్యాత్ శ్వాసాదిశూన్యం అమితేః అత్ర
యతత్ర తద్భూతకర్మః తథా మాయమర్థః యతోహముపాదానం ప్రపంచయజ్ఞదృష్టిపంచకం సజాతీయాదిభేదశూన్యం మనస్సువ్యమాత్రపరం
బుద్ధిరేకాత్మప్రతీతిరిత్యర్థః పరః సూక్ష్మః ఇంద్రియాగోచరః పురజాత్ప్రాప్తం కారాదిప్రకాశకత్వేనేత్యర్థః । తథా సాక్షీ సా
క్షాదింద్రియార్థసన్నికర్షం వినైవ కృతేన్నర్తిప్రకాశయతీతి సాక్షీ నిర్వికారమిత్యర్థః । అతఏవ సదవయవః సన్ స్వానవయవశ్చ విగా
గాపత్వయోపలక్షితసర్వవికారశూన్య ఇత్యర్థః । యస్మాదేవం భూతోహం తత్స్వాదహమహం ప్రపంచయవేద్యః తత్సంబంధజ్ఞానాదిలక్ష

గాం శ్రేం ప్త్వాలత్ర సందేహో నాస్తీత్యర్థః ॥ హోయమిథ్యా శ్లో విచార ఇతి ।౧౬॥ ఆత్మా నిష్కలో హ్యేకో దేహో బహుభిరావృతః । తయోరైక్యం ప్రపశ్యంతి
౧ కిమజ్ఞానమతః పరం । ఏతదేవ జీవబ్రహ్మైక్యమజ్ఞానప్రకాశినే కధ్యత ఇత్యా ఆత్మేత్యాదిపంచభిః యతో హం ప్రత్యయవేద్య ఆత్మా లతతిసంతతభావేన జా
త్ర దాదిసర్వావస్థాస్వనువర్తత ఇత్యాత్మా । అవస్థాత్రయ భావాభావ సాక్షిత్వేన సతల జ్ఞానాదిస్వరూప ఇత్యర్థః ॥ నిష్కలం పదలక్షణ్యాదిగోపితత్కలదలక్షణ
ర్ధ ఇవ వనిష్కలో హ్యేకః । గనిత్ర కభో ౧ రవయవ రహిత ఇత్యర్థః లశ్యదా సావయవత్వే ఘటాదివ ద్వినాశాపత్తిరితి భావః అత్ర హేతుః ఏకః హితి ॥
౧౮౬ ఏకమేవాద్వితీయం ఇత్యాది ప్రసిద్ధం ద్వైతయుక్తిగుణత్వాల్లింగదేహో పుస్తైతి ఏకః । దేహో లింగదేహః సూక్ష్మశరీరమిత్యర్థ వతసబహుభిః శ
బాంభిః శ్రోత్రాదిభిర్దశభిః సప్తదశభిరావృత లక్షాదితత్త్వైః పూర్ణ ఇత్యర్థః । అత ఏవ లింగదేహస్యానేకావయవత్వాద్విభాగాల్లజ్ఞానగతన్తా
రనేజ్ఞానస్వృత్తావృత్తి రత్యధా నిత్యోనిత్యప్రసంగ ఇతి భావః ఏవమతివైలక్షణ్యే సత్యపి తయోరాత్మదేహయోః ప్రవాశతమసోరివైక్య
మేకాత్మ్యం పశ్యంతి తావిదేకా దయ ఇత్యర్థః అతో విపరీతదర్శనాత్పరమన్యదజ్ఞానం కిం మేస్తి ఏతదేవాజ్ఞానమిత్యర్థః విపరీత
యరూపకారారతాదాత్మ్యప్రత్యక్తత్త్వారగాం మూలాజ్ఞానం కల్పితమితి భావః ।౧౭॥ ఆత్మా నియామకశ్చాంతర్దేహో బాహ్యో నియా
మకః । తయోరైక్యం ప్రపశ్యంతి కిమజ్ఞానమతః పరం । పునరైలక్షణ్యమాహ ఆత్మేత్యాది యో మనో నియామకః యంతా చ స్వయం చ పంచకోశా
ణాంతరః దేహస్తు నియమ్యః సబాహ్యః తయోరైక్యం చింతుల్యత్రార్థం వ్యాఖ్యాతం ఏవమగ్రేపి బోధ్యం ।౧౮॥ ఆత్మా జ్ఞానమయః
పుణ్యో దేహో మాంసమయోఽశుచిః । తయోరైక్యం ప్రపశ్యంతి కిమజ్ఞానమతః పరం । అన్యదపివైలక్షణ్యమాహ ఆత్మేతి ఆత్మా జ్ఞానమయః

పాంస

ప్రకాశస్వరూపః । అత ఏవ ప్రత్యక్ శుద్ధః । దేహస్తు మాంసాదివికారత్వాత్ అత ఏవాశుచిః । ఏతేన స్థూలదేహాత్ వైలక్షణ్యం భవతి । తయోరైక్యమిత్యా- [illegible]
దిపూర్వవత్ ॥౨౨॥ ఆత్మా ప్రకాశకః స్వచ్ఛో దేహస్తామస ఉచ్యతే । తయోరైక్యం ప్రపశ్యంతి కిమజ్ఞానమతః పరం ॥ వైలక్షణ్యాంతరమాహ ఆత్మా
స్వయం ప్రకాశః సన్ సూర్యాదివదన్యప్రకాశకః తమేవ స్వచ్ఛః ప్రకాశః గృహాంధోపసంబంధశూన్య ఇత్యర్థః । అసంగో హ్యయం పురు-
ష ఇత్యాదిశ్రుతేః । దేహస్తు తామసో ఘటాదివత్ప్రకాశ్యత్వేన జడః తయోరైక్యమిత్యాదిపూర్వవత్ ॥౨౩॥ ఆత్మా నిత్యో హి సద్రూపో దేహోఽనిత్యో
హ్యసన్మయః । తయోరైక్యం ప్రపశ్యంతి కిమజ్ఞానమతః పరం ॥ అప్రసక్తప్రపంచ [illegible] ఆత్మా నిత్యః [illegible] అత్యంతతదభావా-
ద్ధత్వాదితి అత ఏవ బహుధా వైలక్షణ్యం ప్రదర్శ్యతే పరమకారుణికైః శ్రీమదాచార్యైః । ఆత్మా నిత్యో ధ్వంసాప్రతియోగీ అత్ర హేతుః హి య-
స్మాత్ సద్రూపః అబాధ్యస్వరూపః । దేహస్తు ధ్వంసప్రతియోగీ । అత్రాపి హేతుః హి యస్మాదసన్మయః అనిత్యః వికారిత్వేన బాధయోగ్య ఇత్య-
ర్థః । యస్మాదేవమాత్మదేహయోరత్యంతవైలక్షణ్యం తస్మాత్తయోరైక్యదర్శనం కేవలమజ్ఞానమితి ॥౨౪॥ ఆత్మనః ప్రకాశత్వం కిం నామే-
త్యత ఆహ ఆత్మన ఇతి । ఆత్మనస్తత్ప్రకాశత్వం యత్పదార్థావభాసనం । నాగ్న్యాదిదీప్తివద్దీప్తిర్భవత్యాంధ్యం యతో నిశి ॥ ఆత్మనస్తత్ప్రకాశత్వం
బోధకత్వం కిం తదిత్యత ఆహ యత్పదార్థావభాసనం ఘటపటాదివస్తువిషయప్రకాశనం తథా చాదర్శ్యమానవిషయదర్శనమితి యావత్ తద్వ్యావ-
ర్త్యాదివికారస్యాదితత్త్వస్య [illegible] నాగ్న్యాదిదీప్తివద్దీప్తిరితి । యస్మాదాత్మదీప్తిః అగ్న్యాదిదీప్తివత్ [illegible] ఉత్పత్తివినాశాదివికారవతీ తత్ర
ర్థః । అత్ర హేతుః భవత్యాంధ్యం యతో నిశి యతః కారణాన్నిశి రాత్రౌ అగ్న్యాదిదీప్త్యా [illegible] నాశాదాంధ్యం రూపగ్రహణాక్షమత్వం భవ-

చిత్సుఖీయ

తి తస్యాద గ్యాదిదప్యనామ పకాష్ఠిస్య సాంద గరపస్తోంక్తాయాం దప్తః సజాత్యప్రకారత్వాభావః (౧) ॥ డహోహమిత్యయం మూర్ఛాంశ్చ తత్పత్తిస్తత్ర్యహోజనః (స
మహోయమిత్యపి జ్ఞానత్వాపఘటత్వప్రకారకసర్వదా (తదవం ప్రకారత్వప్రకారకత్వాదిలక్షణం వైలక్షణ్యం తస్య పిళత్వాంగాత్ర్యదవశ్యకముపసంహారక
జాగ్రదయోంశ్రదం స్వప్నయత్తిలహాంలహాం శజప్రతీయోలం ఖనమయమిదం తయోః దినస్య మోమోష పాండిపత్ప్రత్యక్షతయోం ద్వస్య మోనో ర
స్ఫోటాదిదెహోస్వత్యభయోంప్రస్య (ద్వస్య యోర్నైత్యం శ్రీతాప్యమూఢః సేవ్యజ్ఞానకార్య విపర్యయనోంహోవ్యాప్తోజనస్త్రీ తిశ్రీతత్వత్యత్వ యద్వా
రర్యాపహంరోంఖవతత్వదర్శః ఏతదహో వంహాదజ్ఞానమిత్యభావః తం క్వితత్వపత్వారూమమపత్సం బంధలయం దేహాంతి సాం మాంస్య తేనాంశదం జ్ఞానత్వ
పిలవపవాంశ్రయమితితాంప్ర్యం శాఖవసర్వదా ఘటత్వప్రకారకయద్ధాం సర్వకాలే ఘటత్వప్రకారకత్వమహోయం ఘటత్వరీతిజాంగాతినత్వహం ఘటత్వప్రకారక
దాంచిదపిజాంగా తత్వదర్శః (౧) ॥ తం ప్రోవాచాహం సమగ్రాంతః సప్రదాంరం దలక్షణం (గాహం దెహోత్యాసర్వాం ప్రోజ్ఞానమిత్యుక్త్వా తబుద్ధిః (నన్వస్య త
స్వద్ధితీలక్షణంప్రమా పరపర్యాంతమోంహం కార్యలింగాం నమయోంజ్ఞానమోందృశ్య వద్యాపత్తిపదర్శం శీమిత్యారాం క్వాయాం తద్వాయోద్ధిత్వ
దాంత్మజ్ఞానమేవ ఆత్మాజ్ఞాననివర్తకమిత్యభిప్రేత్య త లక్షణం మాహం ప్రం ప్రోతాద్యదిపం ఖిః (అహం అహం శజప్రత్యయాంవలం ఖనం ప్రత్యగా
త్మభిన్నం ప్రోవాచ ఏతయోఃస్వర్గంపదార్థయోః ఐక్యమహంతు గభిన్నతా దివిశేషప్రాంతరి లక్షణమోం హం సమః సత్తాప్రకారాశాభ్యాం సర్వాభిజ్ఞః (
పునః కిం లక్షణం శ్రాం కః రసప్రమహప్రాంపాధితత్పద్విత్తి పాదివికారం గర్భం ప్రః పునః కిం లక్షణం సచ్చిదానందలక్షణం సచ్చిదానందైకస్వరూప
జడదుఃఖప్రతియోగి భిన్నత్వతేవి రుద్ధాం శక్యాగలక్షణాయాం భాగలక్షణాయాం జ్ఞాయత ఇతి సచ్చిదానందలక్షణః (ప్ర) పూర్ణమోదోంతి

ద్వివిధం దాహ్యరం విధిః । ధృష్టి తత్ర తత్త్వజ్ఞానాదిసాక్షాద్వ్యాపారేణ శబ్దప్రయోగలక్షణో విధిరుక్తః ఇదానీం తత్త్వరసనలక్షణో ... ప్రద్యుమ్నర్యతే అహం
మమాహం శబ్దప్రత్యయాలంబనం దేహో నేత్యుక్తే యుక్తే దేహం తుల్యపలక్షణం ప్రాణేంద్రియాదీనామపి ఏతాని విద్యాదిరక్షణం దేహాదేరనాత్మత్వే హేతుమాహ
అసద్రూప ఇత్యసద్బాధ్యం అన్యత ఇత్యర్థః తాదృగ్రూపం స్వరూపం యస్య స తథా అవిద్య ఇత్యర్థః ప్రకారమహం ... తత్త్వాదిపదార్థానాం
న్యాసాదీనాం కారాబుద్ధిజ్ఞానం బుద్ధిరాత్త ... తదర్థ ఇత్యర్థః ఏతద్విలక్షణం స్వప్రజ్ఞానాభాస ఇతి భావః ॥౪౪॥ బుద్ధికారాణాం ...
కేవలం రమదూహాం మన్యయః గాహం దేహో ... సద్రూపో జ్ఞానమిత్యుచ్యతే బుద్ధిః ... జాతే ... తత ఇమమ్ ... తస్య దర్శనే వికారవర్జ్జ్య
పాం శబ్దప్రత్యయాలంబనస్య ప్రతియ్య మాత్రేవతం తస్య ... మత్యేతదహం బుద్ధికారః ఇతి అహమహం శబ్దప్రత్యయాలంబనః ప్రత్య
గాత్మా బుద్ధికారణోస్తి శేషః ఇగతా వికారా జగ్రాదయో యస్య స తథా విధః తేషాం దేహాదర్శనాదితి భావః అత్ర హేతుః వికారః దేహాదేర్
కారరహితః అతేవ రవదీర్వా ... దిప్రత్య ... రాది త్రయరహిత ఇత్యర్థః అహం మమ ... దిప్రతేః ... బుద్ధికారత్వమితి
చేతనప్రతీతిః శాస్త్ర ... తాదివస్తాద్ధర్మా ... హం గాహం మిత్యత్ర ... వ్యాఖ్యాతం పూర్వశ్లోకే ఏవం దత్త రత్నాపి ... యం పూర్
రుక్తస్తు జ్ఞాన ప్రతిబంధకస్య బుద్ధిమాంద్య విపర్యయాదేః దాహ్య ... యార్య ॥౪౫॥ రామం యోగిరాజానాం ... మాత
తః ... హం దేహో హ్యసద్రూపో జ్ఞానమిత్యుచ్యతే బుద్ధిః ... లక్షణం జ్ఞానమిత్యత్ర ... హం రామమయః ఇతి అహం రామమయః సద్రూపో
గరహితః రాధాసూర్యవృత్తి ... ఫలవ్యాప్య ... ఇతి ... తత్వత్ర ... ॥౪౬॥ గుణగణో ... యో
త్వాద్ ... ముక్తాహం ముక్త ఇతి గాహం దేహో హ్యసద్రూపో జ్ఞానమిత్యుచ్యతే బుద్ధిః ... లక్షణం జ్ఞానమిత్యత్ర హం గుణగణాదితి

అహం॥ సంసారో పి సంసారహితః సంసారాణాం పూర్వయా మయా తావదిత్యర్థః॥ అతఏవ॥ క్రియః॥ క్రియారహితః తథా॥ తొక్షా శోకరహితః॥ అతఏవ॥
తర్విముక్తః కాలత్రయే పి బంధశూన్యః॥ అత్రహేతుః రచ్యుతః॥ అచ్యుతస్వభావః [illegible] నిత్యముక్తః స్వప్రకాశః [illegible] మజహీమ
ర॥ దేహేంద్రియాదిహేయస దృశ్యం జ్ఞానమితుపచర్యతే [illegible] పుష్కరపత్రవత్ లక్షణో మహా॥ కులమితి అహం॥ నిర్మలః అవిద్యాతత్కార్యలక్షణమలరహి
తః॥ అతఏవ॥ నిర్మలః వ్యాపకత్వాదాకాశవత్ నిర్మల ఇత్యర్థః॥ నిర్మలత్వే హేతుః అనంతః॥ దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదశూన్యః॥ శుద్ధః అశుద్ధిరహితః పుష్కరజరః
జరారహితః॥ అమరో మరణరహితః శ్రీ సద్ధర్మాణాం దేహత్రయవృత్తిత్వాదితి భావః [illegible] దేహేంద్రియసంఘాతం పురుషం [illegible] సంమతం
[illegible] శుక్లమాత్మానం దేహత్రితం [illegible] దేహేన్ద్రియవతి [illegible] మాత్రేతి సత్యాదిత్యర్థం [illegible]
సర్వాదిస్వదేహం పురుషాఖ్యం పురిమనుష్యశరీరే [illegible] పురుష ఇత్యర్థ [illegible] అతఏవ [illegible] మంగళం
శరీరవిలక్షణత్వాదితి మంగళం తదానంతం ప్రాప్తాత్యాదివాక్యే॥ [illegible] పురుషస్తవ ఇత్యాదిస్మృతి॥ [illegible] పాదివేద్యే హంత్ర
క్షుల్లకదేహతత్వమాత్మానం సంమతం భావం పంతం సర్వవ్యవహారాదిత్రాణం [illegible] దవరత్వం [illegible] దంమ
[illegible] భావః [illegible] దేహామితి ద్వితీయార్థః॥ [illegible] దేహత్వాదేవ వదతి [illegible] లక్షణం మనుష్యదేహం [illegible]
[illegible] దేహతత్వం సదాకారం సుదుర్దర్శం భావాద్యైః॥ [illegible] వాది
[illegible] దేహతత్వే [illegible] దేహాత్మానం పదితి [illegible] మితి [illegible]
దేహ [illegible] వాదిసర్వాత్మానం [illegible] పురుషం దేహతత్వం దేహాదిరిక్తం [illegible] దర్శ

ద్వితీయం శతం [illegible]

[illegible]

శరీరమయ్యాం తత్ర సాక్షాత్ శరీరత్వే [illegible] దేహాత్ [illegible] తత [illegible]

హంస [illegible] ఏవం [illegible]

[illegible]

[illegible] దేవాహ

అహమిత్యాదిసప్తభిః పరః దేహాదన్యః ఆత్మా అహం శబ్దే [illegible] ఉపలక్ష్యం ప్రత్యయ [illegible]

[illegible] తదేవాహ [illegible] దేహ ఏవ దేహాకాః [illegible] ప్రత్యయః [illegible]

[illegible]

[illegible]

తదేవాహ [illegible] అహం మహం [illegible]

[illegible] సంబంధి తయా

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ప్రత్యయత్వేఽప్యనుభూయమానత్వే ఏవం సతి శబ్దం స్యాదితి ॥౧౧॥ యస్మాత్పరమితి శ్రుత్యా తయా పురుషలక్షణం । విశేషితం విమూఢేన శబ్దం స్యాద్గ్రహణాత్పుమాన్ ।
ఏవం యత్సర్వాదిహేతుత్వేన లక్ష్యత్వముక్తా శ్రుత్యా ప్రాహ యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిద్యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కశ్చిత్ వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో
దివి తిష్ఠత్యేకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమితి తయా ప్రసిద్ధయా తైత్తిరీయశ్రుత్యా శ్వేతాశ్వతరశాఖాశ్రుత్యా పురుషస్యాత్మనో లక్షణం
విమూఢేన విగతచేతనేనోక్తమితి వదతోఽనేన శ్రుతార్థేన విచారశూన్యేనేత్యర్థః ఇదం శబ్దజాతం శ్రుత్యా విశేషితం విచారశూన్యం తం ప్రత్యుక్తం తత్
తయా దృశ్యత్వాదిధర్మోపదేశాదస్మిన్ పక్షే విమూఢేనేతి దేహాత్మవాదినం ప్రతి సంబోధనం విమూఢానాం తేషాం నమో మూఢానామిత్యాదివచ్ఛ్రు
తిర్న విరుధ్యతే ఇతి భావః ॥౧౨॥ సర్వం పురుష ఏవేతి సూక్తే పురుషసంజ్ఞకే । అపుబ్బత్వేయతశ్శ్రుత్యా శబ్దం స్యాద్గ్రహణాత్ పుమాన్ ॥ ఏకే వలమనే
శయానం శ్రుతార్థైస్తాం శంకితాం యథాపరత్వహా సర్వమితి యతో హితేనోః శ్రుత్యా వేదా శాస్త్రపరదేవతయా పురుష ఏవేదం సర్వమితి పురుషసం
జ్ఞకే సూక్తే పుబ్బత్వే పురుషలక్షణమితి పూర్వపక్షాశయాద్దూరకః అతః శబ్దం స్యాదితి పూర్వవత్ ॥౧౩॥ అసంగః పురుషః ప్రోక్తో బృహదా
రణ్యకే పద అనంతమమలం శ్లిష్టః శబ్దం స్యాద్గ్రహణాత్పుమాన్ ॥ అపరయా పశ్యతైవమేవ నిర్గుణత్వాత్ అసంగో హ్యయం పురుష ఇతి శ్రుతార్థా
హుదారణ్యకే వాజసనేయోపనిషది పురుషః అసంగః ప్రోక్తః దేహః శ్రవణం తమమలం సంశ్లిష్టః శబ్దం పుమాన్ స్యాదితి ॥౧౪॥ తత్త్వమసి మహావాక్యతః శ్వ
యం జ్యోతి విప్రా పురుషః ॥ జడః పరప్రకాశ్యో యస్మాచ్ఛబ్దం స్యాద్గ్రహణాత్పుమాన్ ॥ తత్త్వమసి ప్రకాశకో నాపదేహాత్మా సోఽత్ర లక్షణః రూపతమితా
హ తత్త్వమితి తత్త్వమభ్యుదారణ్యకే ఏవేత్యర్థః అత్రాయం పురుషః స్వయం జ్యోతిర్భవతీతి శ్రుత్యా స్వయం జ్యోతిః పురుషః స మహావాక్యతః
హితప్రసిద్ధిం జడో యతోఽయమిల శాస్త్రపాదివదృశ్యో అత ఏవ పరప్రకాశ్యః తత ఏవ జడో దేహః శబ్దం పుమాన్ స్యాదితి వాక్యార్థం ॥౧౫॥

ఫై

పైహ్రా క్షీ॥ కార్యకాండేన హాస్యత్వాదేహాద్యలక్షణాః । తల్లక్షణత్వం ఖ్యంజ్ఞే దేహపాతాదనంతరం । అక్షాస్త్రామిదం జ్ఞానకాండః । కార్యకాండేపి దేహాత్మనోర్భేద
దవగతిర్నేతిః ఇత్యాహ స్మైరార్థ ఇతి పంయస్తారుక్తార్థః కర్మకాండేనాపి యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయాదిత్యాదిరూపేణాయుక్తత్వాద్ధర్మకర్త్ర
తిపాదకేన వేదభాగేనైతదర్థః ఇత్యాదేహాద్యలక్షణః స్మైరార్థః కర్తృమిత్యాహ । తల్పః కుతఇత్యత ఆహ దేహపాతాదనంతరం తత్ఫలమనిత్యం కర్మఫలం తే
స్తం ౦ యతఇత్యాశుజ్ఞే [illegible] । తత్ర తద్ధర్మః చకారాన్నిశ్చయసాంఖ్యాదావప్యేవమేవ దేహాత్మనోర్భేద ఏవ । నిత్యత్వ తదప్యత్యంతం [illegible] । లింగం చాన్యత్సం
యుక్తం చలం దృశ్యం వికారి చ । అవ్యాపకమసద్రూపం తత్కథం స్యాత్పుమాన్ । యం స్వైవం సతి వేదాంతినామపసిద్ధాంతస్యాదిత్యత ఆహ లింగం లిం
గశరీరం తత్ప్రసాక్షాదిధర్మవిశిష్టం అయం । తత్రాపరసాక్షిస్వభావః పుమాన్కథం స్యాత్ నైవేత్యర్థః చకారాత్తారణాశరీరమపి । ఇదానీం తత్ర అహ
మోరపశిదైవలక్షణ్యమాహ అనేకసంయుక్తం దేవమనుష్యాదినానాస్థూలశరీరసంబంధం యదప్యస్త్రీత్వాదిభుద్ధ్యంతసప్తదశకళాసంయుక్తం తథా
చలం చం చలం మనః ప్రధానత్వాదిత్యర్థః పునర్దృశ్యం మమేదం శ్రోత్రం మమేదం మనః ఇత్యాదిమమతాస్పదత్వేన ఆత్మనః ఉపాసనార్థం ఘటం చ పునర్వికా
రి ఉపచయాదిమత్ అవ్యాపకం పరిచ్ఛిన్నమసద్రూపం మాత్ర జ్ఞానేనైకా బాధ్యం చేత్ అత్రైదమాకూతం యదప్యలింగశరీరాద్యానాత్మనః కౌర్యర్థ్యనాశ్యేత్యా
దిభావః తదాపాత్మనః ప్రతస్తదభావజ్ఞానేన అధ్యాసనివృత్తౌ కర్తృత్వాభావాత్ అత్యాదిభావసిద్ధిరితి వేదాంతినాం కిం చిదపసిద్ధాంతో న భవతీతి మంత
శం ౧౧ ఏవం దేహద్వయాదన్యః ఆత్మా పురుషః ఈశ్వరః సర్వాత్మా సర్వరూపః సర్వాతీతోహమవ్యయః ఇదానీం పూర్వోక్తమర్థం ఉపసంహరతి హంరతి
ఏవం పూర్వోక్తప్రకారేణ దేహద్వయాల్లక్షణాత్ సూక్ష్మలక్షణాదన్యో విలక్షణ ఆత్మా సోసావిత్యాహ పురుషః శరీరాదిష్వాతా తత్రిం జ్ఞేయ ఇత్యాహ
పురుషః శరీరాదిష్వాతా తత్రిం జ్ఞేయ ఇత్యాహ ఈశ్వరః తత్రహేతుః సర్వాత్మా తత్ప్రాప్త్యే దైవతహేతుః స్యాదితర్యంతహసర్వరూపః ఏవం సతి వికారి

ర్యం సాక్షాదిత్యత్రాహం శబ్దార్థః ఏతాదృశత్వాభేదస్తత్ర్యాణం తేనానాపలభ్యత ఇత్యత్రాహం ప్రత్యక్షా అహంశబ్దప్రత్యయాలంబనత్వేన స్థ
రూపలక్షిస్వరూపమిత్యర్థః తథ్యాహంకారస్యాపి తాదృశ అవ్యయః అపక్షయాదివికారశూన్యః అహంకారసాక్షీతి భావః ॥ ౪ ॥ ఇత్యాత్మ
దేహాభావేన ప్రపంచస్యైవ సత్యతా ॥ యథోక్తా తర్కశాస్త్రేణ తతః కిం పురుషార్థతా ॥ సాబాత్మనో దేహద్వయాదితిరిక్తత్వ ప్రతిపాదనము
ధర్మమితిత్యంకర్తవ్యంత ఇతి పూర్వోక్తప్రకారేణ వర్ణితాత్మ దేహవిభాగేన ప్రపంచస్య సత్యత్వైవ తథోక్తా ॥ యథా తర్కశాస్త్రే ॥ తతః
ప్రపంచసత్యత్వప్రతిపాదనాత్ కిం పురుషార్థతా కిం ఉత తత్పురుషార్థత్వం భయనివృత్త్యభావాదిత్యర్థః ద్వితీయాద్వై భయం భవతీతి శ్రు
౯ తేః ॥ ౫ ॥ ఇత్యాత్మ దేహాభేదేన దేహాత్మత్వం నివారితం ఇదానీం దేహభేదస్య హ్యసత్త్వం స్ఫుటముచ్యతే ॥ భేదజ్ఞానస్య భేదజ్ఞాననిమిత్తకారణ
తాపాదాత్మ దేహవిభాగకథనేన దేహాత్మైక్యనిరాకరణ ఇతి పూర్వోక్తాత్మ దేహభేదేన ఆత్మనో దేహాద్భేదకథనం దేహస్యైవ సాపేక్షం
బాధ్యత్వకథనే నాత్మత్వం నివారితం ఇదానీముత్తరగ్రంథేన తస్య దేహభేదస్య అసత్త్వమాత్మసత్తాతిరిక్తసత్తారాహిత్యం స్ఫుటం స్పష్టం ॥
యథా స్యాత్తథాహ ఇతి ప్రసిద్ధముచ్యతే ॥ ౬ ॥ చైతన్యస్య ఏకరూపత్వాద్భేదో యుక్తో న కర్హిచిత్ జీవత్వం చ మృషా జ్ఞేయం రజ్జౌ సర్ప
గ్రహో యథా ॥ తదేవాహ చైతన్యస్యేతి చైతన్యస్య సర్వభూతగతాతి ప్రపంచాధిష్ఠానస్య ఘటే ప్రకాశతే పటే ప్రకాశతే
ఇత్యాదిష్వేకరూపత్వాత్ ఏకాకారత్వాద్ధేతోః కర్హిచిత్ కస్మింశ్చిదప్యవస్థాయాం అపి భేదో న యుక్తః న యథార్థ ఇత్యుక్తే ఇ
త్యర్థః తర్హి జీవభేదః సత్యః స్యాదిత్యత ఆహ జీవత్వమితి జీవత్వం బ్రహ్మణో పరిచ్ఛిన్నత్వం మృషా మిథ్యా జ్ఞేయం ఉపాధికత్వాత్ తః

రణాదేః మాంయాంమయ తావదితరధర్మః అధిష్ఠానస్య సత్యత్వేన కల్పితమిథ్యాత్వబోధో దృష్టాంతవహారజ్జావితి యద్వా రజ్జౌ తదజ్ఞాన

కల్పితసర్పాదిసాదృశ్యేన మన్దాంధకారే సర్పభ్రమో మర్త్యస్య భవతి తద్వదాత్మన్యాత్మాజ్ఞానాత్ప్రకాశసాదృశ్యాద్విశేషప్రకాశాచ్చ జడదృగ్రూ

ధిరూపబుద్ధ్యాభాసస్య మోభవతీతి వేదాంతసిద్ధాంతరహస్యం ఉక్తం ఏవ జ్ఞాతవ్యం నైవ యదృష్టిమహాసర్పస్య ప్రభాతీతదృష్టితః సాం

క్షాద్విశాపకారేణం కేవలం ఇదానీం పూర్వోక్తమేవ దృష్టాంతం వివృణోతి కర్తృత్వస్యాపి ప్రపంచస్య బ్రహ్మరూపతామాహ ఏకజీవతే వదతి విశే

2 షేణ పూర్వావస్థామపరిత్యజ్య అవస్థాంతరప్రాప్తిలక్షణో వివర్తోపాదానత్వమేవ బ్రహ్మత్వం గారం మోపాదానత్వం నాపి పరిణామోపాదానత్వ

మితి మోధ్యం ఉక్తలక్షణం ఉపాదానం ప్రపంచస్య బ్రహ్మణోఽన్యత్ నవిద్యతే తస్మాత్ప్రపంచోఽయం బ్రహ్మైవాస్తి నేతరత్

అత్ర హేతుం దర్శయన్ పూర్వోక్తమేవోపసంహరతి ఉపాదానమితి యస్మాత్ప్రపంచస్య ఆకాశాదిదేహాంతస్య జగద్విస్తారస్య బ్రహ్మణో

బల్లా మాయయా ఉక్తస్య తత్కార్యస్య పురమాంగానవః యదత్రప్రకృతిరుపాదానం కారణం విశేషేణ నవిద్యతే ఇతి తస్మాదప్యేవ తస్మాదాత్మనః కా

స్సం భూతత్వాత్ దిశ్యతేః తస్మాద్వైతోంశితాదిష్టమస్యత్ ఉపాధ్యవ్యాపకతావిం మిథ్యాసర్వమాత్మేతి భాసనాత్ ఇతి జ్ఞాత్వా పర త

తత్త్వేదస్యానపరః కుతః సమవ్యాప్యవ్యాపకతారూపప్రదేశాగ్రతిసతి కథం ప్రపంచస్య బ్రహ్మరూపతేత్యాశంక్య హవ్యాప్యవ్యాపకమాం

తరం వ్యాపకం బాహ్యాంతరయోః భావేః మిథ్యాఘటాకాశాదివత్కల్పితత్వాదసదిత్యర్థః తత్రతత్ర మాంగాం మాంహం ఇదం బ్రహ్మైవేదం తత్

త్రమితి ప్రత్యేకదేవం సర్వం యదయమాత్మేత్యాదిశ్రుతిరూపేశ్వరా జ్ఞానజలాదివర్ధకః తతః సమతళిహంఛితి జ్ఞాత్వేత్యాదిసుగమం ॥ ౪ ॥

శ్రుతావపి వారితం నేహ నానాస్తి ద్వయమద్వయమిత్యాదినా భాసమానోపి భేదస్సత్యః స్యాత్ తైవాద్వయశ్రుతిరితి న ప్రత్యక్షేణ భాసమానత్వాద్వ్యావహారికత్వాభ్యుపగమే
భావః కథమిత్యాశంక్యాహ శ్రుత్యేతి నానాత్వమితి శ్రుత్యర్థః అత్ర సశ్రుతిసిద్ధార్థేన నానాస్తీత్యాది రూపయుత తదర్థః ॥ నానాత్వం నివారితం
తేన నానాత్వనివారణేన అద్వయకారణం అఖండమిత్యు[illegible]పాదానే బ్రహ్మణి ప్రతిపాదితే సతి భాసమానవ్యావహారిక తాదిప్రతిభాసకారణం
తేన శ్రుతేః కారణాంతరోక్తః కథం భవేత్ కథం చ దపత్యర్థః ॥ ౪౨ ॥ దేహాపేక్షమపి వినాతత్త్వాత్మ్యస్మృతిస్మృత్యర్థం సంగత్యతి ॥ ఇహాపి శ్రుతినానా
త్వం మాయయా వా ఏవం ఖల్వేతన్ ॥ ఈశ్వర ద్విష్టదేహాత్ [illegible] కారణం దభిన్నమేవ చ కారణమిత్యాహ దేహేతి మృత్యోస్స మృ
త్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీత్యాది రూపయా శ్రుత్యా ॥ తత్ర మృత్యోః మరణం తత్ర మృత్యుః జన్మమరణపరంపరామిత్యర్థః ॥ స్పష్ట
మన్యత్ ॥ ౪౩ ॥ బ్రహ్మణః సర్వభూతానాం జాయంతే పరమాత్మనః ॥ తస్మాదేతాని బ్రహ్మైవ భవంతీత్యవధారయేత్ ॥ తద్వివరణం సర్వభూతాదిత్వా
హ బ్రహ్మణ ఇతి చరాచరపదపరిమితాని భూతాని పరమాత్మనో జాయంత ఇతి తైత్తిరీయశ్రుతిలయయోరుపలక్షణం ఏతానివా ఇమాని భూ
తాని జాయంత ఇత్యాదిశ్రుతేః యస్మాదేవం తస్మాద్ధేతోః ఏతాని భూతాని బ్రహ్మైవ భవంతీతి సర్వత్ర బ్రహ్మరూపాణ్యేవ అవధారయేత్ నిశ్చిను
యాదితి ॥ ౪౪ ॥ బ్రహ్మైవ సర్వనామాని రూపాణి వివిధాని చ ॥ కర్మాణ్యపి సమగ్రాణి [illegible] శ్రుతిజగ్ధాం ॥ నానా నామ రూప కర్మ
భేదేన విచిత్రాణి భూతాని కథం బ్రహ్మేత్యాశంక్యాహ అయం వా ఇదం నామరూపకర్మేతి [illegible] ఆహారణం శ్రుతిజగ్ధాం
గాయతి సాధకాన్ ॥ శ్రావయామాసేత్యర్థః ఇతి శమతః ఇహ బ్రహ్మైవ సర్వనామాని రాగాది దేహేంద్రియసంజ్ఞా విశేషాశ్చ

పుంసః॥ ఏవం ధర్మిరూపాణాం వ్యక్తీనాం ద్విపదాం తాసాం వి[illegible]రవిశేషాః అపరోక్షప్రత్యక్షాదిరూపగ్రహణానాం గంధాదిగ్రహణానాం స్వరూపలక్షణానాం
సమగ్రాణాం శాస్త్రాణాం వ్యక్తీనాం శబ్దాదీనాం స్తోత్రాణాం తాసాం క్రియాణాం విశేషాః బిభర్తి రజ్వాదికార్యవత్ సర్పాదిప్రతిభాసం తదా తద్దృష్ట్యా దర్శనే
శరీరే ప్రతిదర్శనే యత్తత్ దర్శనే ॥ ౫ ॥ అత్ర మోక్షప్రసక్తం ద్రష్టా తమేవం సువర్ణే సువర్ణాజ్ఞాయమానస్య సువర్ణత్వం చ శాస్త్రతః।
త్వం పురుషో జాయమానస్య త్వం పురుషత్వం తదా భవేత్ నిశ్చయం ॥ ౬ ॥ స్వరూపమపరం తరం శ్రుతౌ తాత్పర్యపరమాత్మనః। యస్సం భిన్నత్వమా
త్మా భయం తస్య విభాషితం। ఏవం తత్త్వశాస్త్రాదికారకషష్ఠీ స్వార్థకాదిస్తోత్రరూపత్వే సిద్ధే పశ్చాదదర్శనాత్ భయమాహ స్వల్పమితి స్వ
ల్పమప్యంతరం ఉపాస్యోపాసకరూపం భేదం కృత్వా వికల్పయుతాత్ యస్య తత్ [illegible] భయం భాషితం। యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమంతరం సర్వ
కురుతే అథ తస్య భయం భవతీత్యాదిశ్రుతేః॥ ౭ ॥ తత్ర ద్వైతమితరస్తత్ర పశ్యతి। అత్ర తైర్యదా సర్వం నేతరస్తత్ర హ్యపర
స్పరాశ్రితమనోరివ పరస్పరవిరుద్ధస్వభావయోర్ద్వైతాద్వైతయోః కుత ఏకాధికరణత్వమిత్యాశంక్య అవస్థాభేదాదిత్యాహ యత్రేతి యత్
సాక్షం అజ్ఞానావస్థాయాం అజ్ఞానే ద్వైతమివ భవేత్ తత్ర తస్యాం అజ్ఞానావస్థాయాం ఇతరో ఇతరం పశ్యతి చక్షుషా పూర్వోక్తవైలక్ష
ణ్యస్యాపి యతి యదా యస్మిన్ కాలే సర్వమాత్మైవ భవేత్ తత్ర తస్మిన్ జ్ఞానకాలే ఇతరో హ్యపి కం చ దపశ్యత్ పశ్యతి న క[illegible]జ్ఞా రాత్ర
నివృత్తేరితి భావః॥ ౮ ॥ యస్మిన్ సర్వాణి భూతాని హ్యాత్మైవ విజానతః। నైతస్య భవేత్ స్తోహో న శోకో ద్వితీయస్య వః। నను ద్వై
తాదర్శనే [illegible] కః పురుషార్థః ఇత్యాశంక్య శ్రుతిమర్థతః పఠతి యస్మిన్ అవస్థావిశేషే సర్వాణి భూతాని ఆత్మైవ ఆత్మభావేన వి

అపరోక్షాను

తథాంస్య పునశ్చిరాంగరేణుపూర్తిః

ఖాంగతః అపరోక్షేణ సాక్షాత్కృతః అధికారిణః పురుషస్య తస్యేతి షష్ఠ్యన్తపదమధ్యాహృత్య తస్మై [illegible] విశేషణైః [illegible] మోక్షోపాయ
పదిశతీ [illegible] లక్షణైః [illegible] యత్ర హేతుః అద్వితీయస్యాత్ తత్త్వార్థబోధనాదిత్యర్థః (భా-౪౧) అయమాత్మా
హం బ్రహ్మైవ సర్వాత్మకః త్రయాణాం స్థితః (ఇతి [illegible] శ్రుత్యా [illegible] సంస్థితం (సోపాధికారణాం భావే [illegible] క్రమం
గమనాయాం అయమితి సర్వాలయమాత్మా బ్రహ్మ విజ్ఞానమయమిత్యాదిరూపయుక్తార్థః విశేషం ద్రష్టవ్యం (భా-౫-౪) అనుభూతౌ పృథక్
౧౧ [illegible] వ్యవహారక్షేమోపపన్నః (అసద్భావాయ [illegible] కర్తృత్వాభావతః (సర్వస్మిన్ [illegible] ఏవ తత్త్వార్థజ్ఞానమితి [illegible]
భావత [illegible] ఇత్యాశంక్య సదృష్టాన్తమాహ అనుభూతమితి ద్రష్టవ్యం (భా-౬) స్వప్నే [illegible] స్వప్నే [illegible] (ద్వయమపి
వలయో [illegible] (దృష్టాన్తం విస్పష్టం [illegible] పూర్వోత్తర [illegible] ద్వయం స్వ
ప్నజాగరణాలయోః [illegible] విశేషం ద్రష్టవ్యం (భా-౭) త్రయమేవం [illegible] గుణత్రయవివర్తితం (అసద్ద్రష్టా [illegible]
[illegible] (వక్తుముపసంహారఫలితమాహ త్రయమితి యత్ర [illegible] ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి తదితర ఇతరం శృ
ణోతి తదితర ఇతరం విజానాతీతి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్ తత్కేన కం శృణుయాత్ ఇత్యాదిశ్రుతేః (శ్రీ) తస్యాం
తరమపి యత్ర [illegible] తత్రాన్యో [illegible] దన్యో [illegible] ప్రసమో [illegible] దిత్యాదిశ్రుతేః తద్విశేషం సర్వమతః
హం అసత్య [illegible] సత్యమితి విశేషం ద్రష్టవ్యం (భా-౮) యద్ద్రష్ట్ర [illegible] తిః [illegible] తద్దృష్ట్రం [illegible] వత్స్యం వక్ష్యమాణే

నపశ్యతి। నహ్యవస్తాత్రయం మధ్యాభవతు జీవస్తు పతర ఇత్యతః సదృష్టాంతమాహ। యద్వదితి త్రిం॥ హా॥ [illegible] సతేజో
వద్భూం నపశ్యతి తత్రద్వయః దృష్టాంతస్తు స్పష్ట ఏవ। ౫౯॥ యథా [illegible] జీవశబ్దః
స్తథా పరే। అజ్ఞానావస్థాయాం [illegible] దృష్టాంతైరాహ। యద్వదితి [illegible]
౩ [illegible] ౬౦॥ యద్వదితి [illegible] పురుష
[illegible] తదృష్టాంతః [illegible] దృష్టాం
తైరాహ। యద్వదితి [illegible] ౬౧॥ యద్వదితి [illegible] జగత్తితి। నామ
[illegible] దృష్టాంతైః ప్రపంచయతి యద్వదితి [illegible]
[illegible] ౬౨॥ గంధర్వపురస్య
[illegible] యథా తరం
[illegible]
[illegible] తత్ర [illegible]
[illegible] ౬౪॥ [illegible] ౬౫॥

విదేహ

౨౧ యత్రహిద్వైతమివభవతి తదితర ఇతరం [illegible] అవస్థాత్రయాభి [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

చస్తుప్పదం [illegible]

దర్శనాన్ని శోకాత్ సంధర్శనోపసంహరతి ఏవమితి ఏవముక్త ప్రకారేణ ఆత్మనో నిత్యత్వః ఆత్మజ్ఞానం దేహాద్యాభిమానమనుష్య హస్య ద్విజాన్
యతే భవతి హి విప్రసిద్ధం యత్వేతస్య నివృత్తిః కుతోం భేదదితి ఆత్మజ్ఞానాదేవ తస్యోత్తరార్థేనాహ ఏవదేహాద్యాభాసవశాత్ మిత్యాది విరజ్ఞ
నాత్ జ్ఞం జ్ఞాత్మనో స్వాంశ్వాత్మనో రాత్మనస్తత్వస్య అద్యాత్మవిజ్ఞానే జ్ఞానస్య తత్త్వార్థరహితే ప్రకటగాత్ గచ్ఛతి బ్రహ్మాణి లియతే గ్రంథస్వరూపే
వతిస్త్రితి హేతుదిన్నా కం వినా ఆత్మనో తస్యస్వరూపమస్త వర్ణాత్ దేహాద్యభ్యాసకారణమజ్ఞానమపి లీయతే ఇతి అస్యదా అధ్యాసలయాభావాదిత్య
ర్థః హేతుకారణాసతి కార్యస్యలయః సంభవతి తస్మాదాత్మజ్ఞానాదేవ సకారణం కార్యాధ్యాసనివృత్తిరితర్థం పల్లవితే ౧౪ సర్వమాత్మ
౧౨ తయాం జ్ఞాతం జగత్స్థావరజంగమం అభావాత్ సర్వభావానాం దేహాత్మతా కుతః యేతదేవ విస్తారోతి సర్వమితి ఆత్మతా దేహాస్య ధర్మః
పుష్టమవలోక్య ఆత్మానం సతతం జ్ఞాత్వా కాలం నయ మహామతే ప్రారబ్ధ మఖిలం భుంజన్ నోద్వేగం కర్తుమర్హసి నను జ్ఞానినో ద్రష్టు
వం భోత్తృత్వ తయోం మమనం నోద్వేగ హేతుకభోజనే న అన్యత్ర ప్రవర్తతే చేదతే ఆహ ఆత్మానమితి మాం మహామత్యతే కామాదిపరా
వైర్ [illegible] ప్రహింతసాంధనోయస్య భస్త్వం ఆత్మానం సతతం సుప్రత్యక్షపర్యాంతం జాగ్రన్ వేదాంతవాక్య విచారయన్ కాలం నయాతి శేషమ
వ విచారసాధ్య జ్ఞాననిరంతరం బాలం ప్రారబ్ధం చరమదేహారంభకం కర్మభుంజన్ సుఖదుఃఖాన్యనుభవన్ ప్రయన్ సన్ ఉద్వేగం
కర్తుం నార్హసి యస్యాత్ తత్వ విజ్ఞానే ప్రారబ్ధం నైవ ముంచతి ఇతి యచ్చ్రూయతే శాస్త్రాత్ తన్నిరాక్రియతేఽధునా వ్రస్తుత స్తా
రబ్ధమేవ నాస్తి కుతో భోగః కుతస్తత్ కామద్వేగకారణం కుతస్తత్ మాం తన్నిమిత్తోపదేశ ఇతి వేదాంతసిద్ధాంతం రహస్యం వక్తుం ప్ర
తిజానీతే ఆచార్యః తత్త్విజ్ఞాన ఇతి అత్రాయం ప్రక్రియాం జనప్రతిస్తిసిద్ధా శాస్త్రయా అనుభవేన చేతి తత్రాదౌ పరమార్థ

కేచిత్తు యాం వ్యావహారికీం తృతీయాం ప్రాతిభాసికీం తాసాం నివృత్తిస్తు క్రమాత్ వేదాంతశ్రవణాదిత్రయ సాక్షాత్కార ప్రారబ్ధం ప్రవర్తి
నాశ్యధిత తత్ర యం ప్రతి జ్ఞానాత్ప్రవృత్తత్వాభిప్రాయేణోక్తి జ్ఞానత్వం శ్లోకార్థస్తు ప్రథమ ఏవ । గతత్వజ్ఞానోదయం దూరదర్శిం ప్రారబ్ధం నైవ
విద్యతే దేహినాం మసత్త్వాత్తు యథా స్వప్నాద్వి బోధితేః తదేవాహ తత్త్వేతి జ్ఞానేన సర్వవ్యవహారకారణాం జ్ఞానేన నివృత్తేః ప్రారబ్ధాభావ
ఇతి శ్లోకార్థః పదార్థస్తు స్పష్ట ఏవ । జ్ఞానాంతరీయత్వం యత్ప్రారబ్ధమితి తేన తత్త్వజ్ఞానాంతరాభావాత్ నైవాస్తి
హానచిత్ప్రదానే ప్రారబ్ధశబ్దే దయస్తు క్రమముపసంహరతి శేషైత తత్ర విద్యా సంచిత యమానా ప్రారబ్ధ దాత్ తన్ని
ఖావిదేహారంభకం సంచితం తదావర్తమానాదిహ యమానాం ప్రారబ్ధం తు వర్తమానదేహారంభకం తత్ర యద్యపి సంచితం జ్ఞానా
త్తరీయమేవ తథాపి నా విదేహస్య ప్రారబ్ధమేవ భవతీతి తేనేదం సిద్ధం ప్రతేః తాభావాత్ తత్రమేవ గాస్తీతి సర్వమవదాతం (౨౨)
స్వప్నదేహాదయో యథా దృశ్యన్తే తథైవాయం హి దేహకః । అద్య సర్వసత్యో జగ్ధ తే (పూర్వోక్తం దృష్టాంతం విస్పష్టయతి
రణాజ్ఞాన యుక్తిమాహ స్వప్నేతి ద్వాభ్యాం । పాదానత్వ ప్రపంచస్య ముక్తానాం వపద్యతే । అజ్ఞానోపాదేయవేదాంతైః తస్య కృత్స్నస్య విశ్వ
తా । స్వదేహాది ప్రపంచస్య యత్ మిత్యాదిశ్రుతేః న తత్ప్రత్యక్షం ప్రతిభాస మత ఏవ చ్యతే అత్ర కారణం ద్వివిధం నిమిత్తోపాదా
నభేదాత్ తత్ర నిమిత్తం నామ ఉత్పత్తిమాత్రకారణం ఉపాదానం తు తిలయకారణం తత్ర వేదాంతైః మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యా
న్మాయినం తు మహేశ్వరమిత్యాదిభిః ప్రపంచస్యోపాదానమజ్ఞానమిత్యుచ్యతే అత్ర యం వలం
ప్రైవజగత్కారణం కారత్వాత్ వలమజ్ఞానం జడ ఉభయం విశిష్టైవ జగత్కారణం భవతీతి సత్యాదితేమధు

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ప్రారబ్ధాం ఖలు త్రివిధకర్మక్షయాం తం పరమపురుషార్థం (అజ్ఞానిభిః సాంఖ్యార్థం తత్ర్వ్రతిభావః ॥ ౧౮ ॥ అభ్యతేజ్ఞబలా
క్షయాంగమః (వేదాంతమతపాశం యతోం జ్ఞానమితి శ్రుతిః తత్ర నైవ రత్నైర్బాంధకర్మ హంతం భవతీతి ఏతత్ప్రారబ్ధమజ్ఞానత్వ తేతాంప్రారబ్ధా
ఖజైఖలాందవివేకసామర్థ్యస్తైదుఖ్యతేయదార్థంతయాం ప్రతిపాద్యతే చకారం పక్త్రితితదాగర్ధక్షయాంగమాందోషదృష్ట్యాప్రా
ప్తికతత్త్వానిమోక్షప్రసంగవిశేషాందోషః భూతియస్తుజ్ఞానసంతదాయాంవైద్యతికైవలందోషద్వయ పరపితువేదాంత
మతపాశం ప్రతయాంద్రాద్యాదిత్యర్థః తస్మింశ్చ ప్రతిపత్తవ్యమతః హంయతథితియతోయస్యస్వకాశాంతజ్ఞానం భవతీతితాద్ర
శస్తత్వర్థః శ్రుతిప్రాణాశ్రుతిశేషః సాశ్రుతిస్తుతమేవధీరోవిజ్ఞాయప్రజ్ఞాం కుర్వీతబ్రాహ్మణః నానుధ్యాయాద్బహూంఛబ్దాన్వాచో
విగ్లాపనం హితదితి ఏతదభిప్రాయః శ్రుతవేత్తిఖ్యాతే ధీరోవివేకీ బ్రాహ్మణోబ్రహ్మభవితుమిచ్ఛుః తమేవ వేదాంతప్రసిద్ధమాత్మా
నం విజ్ఞాయాందాపరోక్షతోం జ్ఞాత్వానంతరం ప్రజ్ఞాపరోక్షానుభవపర్యంతం వేదాంతవాక్యవిచారం కుర్వీత బహూన్ శబ్దాన్ సర్వ
తిపాదకాన్ శబ్దాన్ వాక్యసందర్భాన్ నానుధ్యాయాత్ చింతయేత్ తత్ప్రయోజనాభావాదిత్యర్థః తత్ర హేతుమాహ వాచో విగ్లాపనం హి తదితి
ద్వైతశాస్త్రపరశ్రమః ప్రయాస మాత్రం భవతి తస్య ఫలం పల్లవితే (౧౯ ॥ ప్రపంచాగారస్యధానసత్త్వం హృత్వా సర్వం లభ్యతే త్రైగుణ్యైః తసదా
కార్యం ఇది ద్వాపరమేవతుత్త్వరతరచతుర్దశస్థానరసేవ్యయం వ్యాఖ్యాయి (ఇదానీమితి తే చాంద్రతేన శవ దృశ్యత్వవిరోగిం సావఖివంతానిలక్ష్యే
నానాన్యాసర్వమతద్యైకవింశతిభిః సర్వమూర్తికాం దిదేహం తం జగత్త్రం పూర్వాంధానమాంగాం దిశరగ్నాదపూరాస్థాయి పురుషాది

పదితపదర్థః ఇతి విజ్ఞానాభ్యాం యాంత్రికతేనారింద్రియాణాం ద్రాణాం త్వాదీనాం పెకాదశేంద్రియాణాం గ్రామ సపయా హాస్తసన్నిధానం యమః (సమల్క్ష్మ
దివిషయాణాం విసాక్ష్య [illegible] లేయత్వాది డూతదర్శనాత్రమ లక్షణమిత్యర్థః (యమోవిషయోణ్యోక్త వార్గాం అయం యమ ఇతి సంజ్ఞా కః
౮ సుకేవలమహం సాధిరిత్యర్థః తత్త్వతః మతఆహ అభ్యాసస్య ఇతి అయం మహాపురుషః హరిరభ్యాసః యత్ [illegible] సజాతీయప్రవాహ [illegible]
౮ విజాతీయభతిరస్కృతిః (యమోహంపరాణం దూ యమహా [illegible] యతె బుద్ధిః (ఏవం యమం లక్షయితవ్యా యమం లక్షయతి (సజాతీయప్రత్యయ
౧౫ జాతీయః ప్రత్యగ్బ్రహ్మణ్యేవ తదేకాకారా వృత్తిప్రవాహః [illegible] కారా విజాతీయవృత్తిరస్కృతి విజాతీయవృత్తయః తత్త్వవిలక్షణాః జగత్పూర్వసంస్థా
రాజస్థయోగాణాం తదాకారాకారవృత్తిరిత్యర్థః తస్య తిరస్కృతి దూరాపస్కృతిర్భికా అపేక్షాగాదర్శనేత్యర్థః అయం యమ ఇత్యర్థః తుకేవలం శా
బాధిరిత్యర్థః హేతుపపత్తిః సభ్యా (స్వర్గప్రాప్తి సపక్షః పురుషార్థ ఇతి తె దాహాపరాణం దర్శితతత్త్వతః మతఆహం యమా దిత్యా
దిసుగమం (గ [illegible] తాంపాదాం [illegible] తాంపరిగ్రహం ముందరకాశిదితి తదపమితానతాం ఛంధఘ్నగాం ముఖాద్యధికారిణాం
వైరాగ్యాదిసాధనచతుష్టయపూర్వకం వేదాంతవాక్యవిచారపవృత్తగభ్యప్రత్యక్షరమహాంత్యజ్ఞానదబ్ధరాముఖ్యం పూర్వకారణమిత్య
ఖిహితం ఇదానీం సకృద్గ్విచార్యాప బుద్ధివరాంధ [illegible] విషయాం సక్త్యాదిప్రతిబంధకోపరమాత్ జ్ఞానయోగ్యజీయతె తస్యమందాధికారిణాం
గుణాంప్రపంచోపాసనమేవ ముఖ్యం సాధనమిత్యభిప్రేత్య సాధనం ద్వ్యోగం ప్రతిజానీతెవాచార్యః త్రిపంచెతి అ [illegible] యజ్ఞాలధికా
రిభేదాధనకపబిదత ఇతి పాంతః తస్మిన్ప్రత్యక్షత యోగాం పుం దాధికారివిచారోపలభితే అతొనాన్తరమిత్యర్థః త్రిపంచత్రి గుణకాణాం పంచ

శ్రీపత్రం డాపుటపాహిరం డాపంక

సాధనానేషం ప్రయోజనాదివదిత్యధికరణే క్షైర్య ఇతి నధికరణస.

పంచదశీ తత్వధర్మః అనేనాశాస్త్రం గతప్రతిపాదకం పాతంజలమపై దిశంతాత్వ ద్వైతటీకాదివరణాదియమితి ధ్వనితం । తత్సం భాష్యకారా ॥ ౧౦౧ ॥
రాంధిసాధ్యక్ష [redacted] ప్రతిజ్ఞాప్రయోజనహాభూపూర్వోత్తరసైతి పూర్వోత్తరసప్తరూపాపవహ్నిలక్షణం మోక్షస్య సద్ధ్యయతి హంత్రివిదాం తత్ర
ఇద్ధా తుక్షత్ప్రః పాతంజలపైలక్షణస్య నిలక్షణానిమోక్షస్య సద్ధ్యయ ఇతి సుగమమంగలేత ॥ ౧౦౬ ॥ వ్యాఖ్యాసాధ్యతయా [illegible] వేత్తుస్తుదాంత్రికః తత్ర
ప్రత్యక్షాదిద్వ్యాసాం జిజ్ఞాసుః సైయసాచరం । వేదాంతాధికారిణాం అన్యత్సర్వం శస్త్ర [illegible] గుణాంపానో విచారరూపం సాధనం విహాయతత్ర ప్రయోగ స
హానిర్ప్రత్యక్షతాకారణం । గుణగాం ప్రత్యక్షవః దిద్వైసద్ధతాహాం । తైవిష్టం ॥ ౧౦౧ ॥ యదమేహాం । యమస్త్రాగూం మేనాదేశస్థకారణః లచః ప్రసకేమూం
లభంద్వ్య దిహంసాం మన్యం వద్రిన్వతిః । గుణకాం । తా [redacted] । యెన్నహాం । దిద్యాసగం శత్వ్యం ఇత్యపేక్షా యాంతాగ్నిద్విశ్యా యమఇత్యాదిదాప్యన్యాం
ఆత్మాంధార్ప్ర్యభావపిణ్ణాకాణ । ౧౦౨ ॥ ప్రాగాసం యమగంమైవత్రతాం । జీవద్దదారగాం అత్ర ద్యాగంసమాధిప్రత్యక్షాత్వ్యగంగాం । వైకృమాంత్ర ॥ ౧౦౭ ॥
సర్వత్ర్యప్రోత్తి విజ్ఞానాదిం ద్రిణ్యతనా వసం గుణమః । యదేనాం యమితి సంప్రైనస్తాం భ్యస । మోక్షమఖహాలమునహాలః ॥ ౧౦౮ ॥ యిం తప్యం తం పేశక
పదిపేగ్రంథం । త్యాగః ప్రపంచరూపస్య విదాంత్రతపవతోరగాంత్ర । త్యాగూం హింపంకూశాం పూజ్యః సదోష్యమోక్షవంయోం యత్రః ప్రదాంత్ర
లియప్యం త్యాగం లక్షయతి త్యాగ ఇతి ప్రపంచరూపస్య ప్రపంచాం సామరూపలక్షణామోరూపత్వే । ప్రపోయం పటూం యమిత్యాదినాపరూ
పతోం । రూపత్రే [redacted] పవపత్యయత్రే । తాంశకత ఇతరదృశః ఏతత్ప్రపంచరూపం సన్యాద్విత్వే । భూంత్ర్యపదార్థస్మరణాం తస్య విదాం
తత్వవమోరగాంత్రలజడం । స్వత ఏవ ప్రణాశవహాం ప్రత్యయత దాత్ర్యా స్వరూపం యస్యత ద్భావః తత్స్యవమోరగమసనందాంశతస్వాద్వైతాం

ముముక్షు [illegible]

యస్త్యాగ ఉపేక్షా స ఏవ త్యాగః త్యాగశబ్దవాచ్యః ఇత్యాహ [illegible] సర్వమిదం [illegible] తాదృశైః [illegible] సుఖప్రసిద్ధా [illegible] త్యాగో [illegible]

[illegible] ఇత్యాశంక్య [illegible] తత్ర [illegible] యః త్యాగః [illegible] ఏవ మోక్ష [illegible] పరమాం [illegible] రూపావస్థా

[illegible] ఆత్మతత్త్వవిదాం [illegible] ప్రసిద్ధా [illegible] త్యాగ [illegible] తస్య [illegible] ఫలం [illegible]

[illegible] భావః [illegible] (౧౦॥ యస్మాదేవం [illegible] ఇత్యర్థః [illegible]

[illegible] యస్మాత్ [illegible] ప్రవృత్తి [illegible] తదా [illegible] తత్త్వ [illegible]

[illegible] ॥౧౧॥ [illegible] యస్మాత్ [illegible] వర్తతే [illegible] తత్ఫలం [illegible]

[illegible] త్యాగ [illegible] రూపం [illegible]

[illegible] ప్రవృత్తి [illegible] తదా [illegible] త్యాగ [illegible]

[illegible] త్యాగ [illegible] సిద్ధ [illegible]

[illegible] సంజ్ఞ [illegible]

[illegible] (౧౦ [illegible] సంతతం [illegible]

[illegible] ప్రవృత్తి [illegible] త్యాగ [illegible]

సి

దిశిభాంపత్ | స్పష్టమన్యత్ | ౧౦ | ౧౦ | కలనాత్సర్వభూతానాం ప్రత్యంపూర్వదేశానాం నిమిషత్రః | తాలశబ్దైర్నదిస్థానాం పర్యంతానాం దలద్వయ-
లక్ష్యయతి కలనాదితి | ఇమేంషతత్త్వరభూరికలనాత్సగస్తి తత్త్వయోః ద్వారతత్త్వమిత్యర్థః | శేషం స్పష్టం | ౧౦ | ౧౧ || సుఖేనైవ భవేద్యస్మిన్నజస్రం బ్రహ్మచిం
తనం | ఆసనం తద్విజానీయాన్నేతరత్సుఖనాశనం | ఆసనం లక్ష్యయతి సుఖేనైవేతి | యస్మిన్ సుఖాసుఖయోః పెత్యం ప్రాణిచింతనం కర[illegible] వ్యాకతస్య
చింతానైవభావేతత్త్వ | ఊరాసనం విజానీయాదత్యర్థయః | క్రీడాగంభీరం ప్రాలజస్రం కాలత్రయావస్థాయాంత్యర్థః | సుగమమన్యత్ || ౧౨ || సిద్ధం
యత్సర్వభూతాది విశ్వాధిష్ఠానమవ్యయం | యస్మిన్ [redacted] సిద్ధాః సమావిష్టాః తద్వై సిద్ధాసనం విదుః | ప్రసంగాదాసనవిశేషం లక్ష్యయతి | సిద్ధమితి
దాసనం | భావనాసిద్ధానాం మానసం సిద్ధాసనం [redacted] మితకర్త్రదార[redacted]తత్త్వ రుసపమానసాఖ్యం ప్రాంఘ్రోమిత్యర్థః | ౧౩ | యన్మూలం సర్వభూ ౨౮
తానాం యన్మూలం చిత్తబంధనం | మూలబంధః సదాసేవ్యో యోగ్యోసౌ రాజయోగినాం | అథ మూలబంధం లక్ష్యయతి యన్మూలమితి |
చిత్తబంధనం చిత్తబంధకారణం మూలాజ్ఞానం యస్మాదుపాదానం యద్భూతం పృథక్ సత్తాభావాత్తదిత్యర్థః | స మూలబంధ ఇత్యర్థః |
రాజయోగినాం ప్రవటేరసవిత్తిప్ర[redacted]తాలక్షణం యోగతత్త్వవతాం జ్ఞానపరాణాం యోగ్యానామిత్యర్థః | శేషం స్పష్టం || ౧౪ || అంగా
నాం సమతాం విద్యాత్సమే బ్రహ్మణి లీయతే | నో చేన్నైవ సమానత్వం ఋజుత్వం శుష్కవృక్షవత్ | ఇదానీం [redacted] లక్ష్యయతి | అంగా
నామితి | అంగానాం ప్రత్యగ్దర్శనానాం స్వభావవిషమాణాం అధిష్ఠానసమత్వదృష్ట్యా సమతాం విద్యాజ్ఞానీ యద్యపి తత్త్వమేవ ప్రాణి
లం [illegible] షమవిత్యత్ర అధ్యాహారః | తస్మాద్యదైతేన సమత్వం ప్రాణస్య యోగతిష్ఠతత్యర్థః | తదా తత్త్వదోషః | శుష్కవృక్షవత్ ఋజుత్వం

దేహసామ్యం

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ష్ఠానాదిరహితత్వేన బుద్ధానామాత్మబోధయుక్తానాం। స్పందే హి పరోక్షజ్ఞానాని త్వద్ధేః తేషాం యత్తద్ధ్యాహారః। తత్ర ॥

తి॥ ౫౪॥ విషయేభ్యః ప్రత్యాహృతానాం దృష్ట్యాదీనాం స్వస్వస్థానమవస్థానం ప్రత్యాహారస్స విజ్ఞేయో యోగ్యమయుక్తేభిః। ఇదానీం ప్రత్యాహారం లక్షయతి

జ్ఞాది విషయేభ్యః ప్రతివిషయేభ్యః శ్రోత్రాదీనాం వాక్చక్షురాదీనాం యద్వైరాగ్యమాత్మభావం సత్వాత్ప్రత్యాహారమాహ యత్ తాభ్యాం దృష్ట్యాదీనాం సంధాయ తత్ర

తద్విషయేభ్యః తద్భావేన మనసా అంతఃకరణస్య నిత్యమభ్యాసేన మనోరూపస్య యోగేన సంధారణేన హి తత్ప్రత్యాహారః। తతః – మతభేదాల్లభ్య

సా యత్ర స్థితి॥ ౧॥ యత్ర యత్ర మనో యాతి బ్రహ్మణస్తత్ర దర్శనాత్ మనసో ధారణం చైవ ధారణా సా పరా మతా। ధారణాం లక్ష

యతి యత్రేతి యత్ర యత్ర యస్మిన్ పదార్థే మనో యాతి గచ్ఛతి తత్ర తత్ర బ్రహ్మణః సత్తాది మాత్రస్య సామాన్యేన దర్శనాద్ధ

సంధానాత్ మనసో ధారణం [illegible] ధారాది షట్చక్రేషు మనసో ధారణం ప్రసిద్ధమతశ్చ మనసో లక్షణం ధారణం పరమాత్మప్రాప్తిమ

తాం ఆత్మపాతంజలాభిమతాన్యాసనాదీని వదతీతి భావః। ఏవేత్యర్థయం వేదాంతవిద్భిరభ్యుపగతం ధ్యానతయేతి।

౧౨॥ బ్రహ్మైవాస్మీతి సద్వృత్త్యా నిరాలంబతయా స్థితిః। ధ్యానశబ్దేన విఖ్యాతా పరమానందదాయినీ॥ తత్ర ధ్యానం లక్షయతి బ్రహ్మైవేతి।

సద్వృత్త్యా సత్ప్రమాణాంతరబాధాయోగ్యవృత్త్యా నిరాలంబతాద్యేకదేశసంధానరహితతయా స్థితిరవస్థానమిత్య

ర్థః॥ ౧౩॥ నిర్వికారతయా వృత్త్యా బ్రహ్మాకారతయా పునః। వృత్తివిస్మరణం సమ్యక్ సమాధిర్జ్ఞానసంజ్ఞకః॥ తదాత్మనః స

మాధిరూపం పంచదశమంగం లక్షయతి। నిర్వికారతయా విషయాంతరసంధానరహితతయా అంతఃకరణవృత్త్యా పునరంతరమేవ బ్రహ్మాకారా

రతయాం వృత్త్యాయత్వమవ్యక్తం స్థూలరహితం యద్వృత్తిర్ధియా కారవృత్తిశూన్యత్వమిత్యర్థః వృత్తివిస్తరణం ద్వైతాకారసంధానం సమాధిః పం
చదశపుంగమిత్యర్థః స్వప్రవృత్తివిస్తరణం స్వాజ్ఞానరూపతాబత్తదం సమాధిత్వం అతః సమాధిం విశేషజ్ఞానసంజ్ఞకః స్వపూర్ణాంశతయా
స్ఫురణాదిత్యర్థః ॥౧౪॥ ఏవం మాశ్రిత్య మూఢం దంతావత్త్వాదుపమభ్యసేత్ విశ్వాం యావత్ గాం స్ఫురణాం ప్రయత్నః సంభవిత్వ యం ఇ
దానీం యదర్థః సాంగమిదం దిధ్యాసనముక్తం తదా హాలత్రిమార్గం దం స్వరూపభూతేందాంశి వ్యంజకం దిధ్యాసనమిత్యర్థః ప్రకా
౧౮ రాద్యద్వా బుద్ధివేదాంతవిచారహీనపతిష్ఠ మత్యేత్ ॥౧౧౫॥ తతస్సాధకః ముక్తః సద్యో భవతి యోగినాం ॥ తత్స్వరూపం శుభేతస్య విషయో
మనస్సూగినాం ఏవమభ్యసతః ఫలమాహ తత ఇతి సాధకః ముక్తః సాధకాభ్యాసరహితత్వ ఇత్యర్థః ఏతస్య తద్వైతదాంతస్య సద్యః స్వరూపం బ్రహ్మం
హ్యావేతి భావః ॥౧౧౬॥ సమాధౌ తు యదా నిత్యం విబలాత్ అనుసంధానరహితత్వమాలస్యం ఝాగలాలసం అయం సమా
ధిపర్యంతే యోగే పమాధానే పమకారణత్వాం దరోకార్యత్వాహ దప్రత్యాం ప్రమాదావితి ష్ఠీరాంధకః ॥౧౧౭॥ యస్త ముక్తవిశ్చైః ప్రశ్రః
విదష్టశూన్యతా ఏవం యద్విష్ణుబుం పమత్యం తాజి సంప్రాంప్తావిదాం జ్ఞైః లయ ఇతి తత్ర లయో నిద్రాంత తః కార్యకార్య వివేకః విక్షేపో
విషయస్ఫురణం రసాస్వాదో మనస్యుహమిత్యాద్యాకారవృత్తిః చపలః శూన్యతాచిత్తదోషః రాగద్వేషాదితప్రవాహస్సరయాం
చిత్తస్యస్తబ్ధీభావః కషాయః స్మాభ్యతీత్యర్థః స్తబ్ధమత్యేత్ ॥౧౧౮॥ శ్రావవృత్త్యహం భావత్వం శూన్యవృత్త్యహం శూన్యతా ॥
బ్రహ్మవృత్త్యహం పూర్ణాత్వం తయాపూర్ణత్వమభ్యసేత్ వృత్తిరేవ బంధమోక్షకారణమిత్యాహ జాడ్యేతి భావవృత్త్యాహం దాశ్య

కారస్య తస్యాభావత్వాత్ తస్య యత్వం [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

అపరోక్షా

కారణాంతాపికపాలి

కాశ్యకార్త్రాంతా అన్యత్వాదిసత్త్వాదిరూపవ్యవహారహేతుః సత్యజ్ఞానాదిరూపబ్రహ్మ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

॥౧౯॥ [illegible] వలమయం విచారేణ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

తమేవ దృష్టాంతమాహ ఊర్ధ్వమరకతవదితి। ఊర్ధ్వమరకతో నీలోపలవత్ వస్త్రకం ద్రవ్యం ప్రవేశితో యథా యః స్వాత్మనా స యథా భాసమానో యథా తత్ర మరకతః। ఏవమేవేతి
తద్యదితి ౧౩ ౪ అదృశ్యం భావరూపం వస్తు దృష్టమేతద్విదాత్మకం సర్వద్రష్టృత్వాదాత్మనః స్వాత్మనా అవభాసయేత్। అతస్తేన భాసమానాః బలాదర్ధదేవ అన్య
ద్వైతే ఇత్యపి రసద్వివిత తత్త్వస్య యదదృశ్యం దృష్టిరూపం భావరూపం దృశ్యం చకారార్థకం ఏతత్సర్వమభిన్నస్వభావమపి విదాత్మకం ద్వివిశేషస్ఫురణాత్
స్వరూపం భావయేదిత్యర్థః స్వప్రకాశః తమేవ స్వాత్మానం సాక్షాద్గత్వా తత్ర్యం భావయేదితి ౧౩ ౨ ౪ దృశ్యం పూర్వదృశ్యతాం నీత్వా తత్ప్రత్యక్ష్యాం సంహితే
తయేత్ విద్వాన్ కృత్స్నం తిష్ఠేదియం చిద్ఘనాన్యయా ఏతదేవ విద్వాంసో దృశ్యమితి దృశ్యం పూర్వం దృశ్యతామదృష్టాం సంపాదయేత్
తదపి హంతి విద్యుత్సదృశం సంసారాపరికల్పితపరిస్థితిం స్వాత్మాధీనం కృత్వా ప్రతిపాదనాత్ సంపరిస్థితిః స్వరూపే సత్యర్థః చింతయేత్ ప్రతిషేధమతః
హంస [illegible] పూర్వయా స్వరత్నం బహునాన్యయా ధియా తద్ధృవం విద్యాత్ తత్త్వమిది తి ౧౩ ౨ ౪ ఏవం స్వరూపమాశ్రయే రాజయోగ ఇదానీం
తత్ [illegible] చిత్త శక్తిః యోగినాం హఠయోగే నసంయుతః ఉదారముక్తం సర్వాభిమతం యోగమపసంహరతి నింబత్యప్యంపరాః దశాః
మలాదిరాగాదయో యేషాం తేషాం హఠయోగే దోషాంతం స్యాత్ తేన నసుందరం గయా గేనసంయుతో యం వేదాంతే యోగో
గఇతి సంక్షిప్తం ౧౩ ౨ ౪ పరిపక్వం మనో యేషాం కేవలోయం చ సిద్ధిదః గురుదైవతభక్తానాం సర్వేషాం సులభో జనాః అయమేవ వేదాం
యోగమిత్యర్థ్యోపాయం సద్గ్రంథార్థముపసంహరన్ పరిపక్వమిత్యేషాం మనః పరిపక్వం రాగాదిమలరహితమితి యోగ
తేషామితర్థ్యపహరః తేషాం జితారిషడ్వర్గాణాం పురుషధురంధరాణాం కేవలం సాంత్వం జలాంబివయోగః సిద్ధః అయం వేదాం

తాభిమతయోగసిద్ధిదః ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మైక్యజ్ఞానద్వారా స్వస్వరూపావస్థానలక్షణాం ముక్తిం ప్రదదం చరాచరావభాసకారణో నిత్యశోధనపరిపక్వ
మనసామిత్యర్థః ॥ సోఽపరిపక్వమనః స్వస్వమతి దుర్లభమిత్యాహ ॥ తాయాం ఆసాద్య సాధనతాపవదతో పక్వత రంగసాధనమార్గ గురుదేవ
తభక్తానామితి జవాదితః ప్రమిత్యర్థః ॥ సర్వేషామితి పదేన వర్ణాశ్రమాదినియమం మానుష్యమాత్రం గృహీతవ్యం అతఏవ గురౌ
వతభక్తైరంతరంగత్వం తదాశ్రితిః యస్యదేవే పరాభక్తిః ॥ యథాదేవే తథాగురౌ తస్యైతే కథితాః హ్యర్థాః ప్రకాశంతే మహాత్మనః ఇతి శ్రుతి
౧౦౧ శ్రుతబుద్ధిప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా ఉపదేక్ష్యంతి తే జ్ఞానం జ్ఞానినస్తత్త్వదర్శినః ఇతి స్మృతి
రతిదుర్లభాసా దుర్లభి సాధనా సుసాధ్యా భవంతీతి తాత్పర్యం అయం భావః గురుదైవతభక్తానాం పరిపక్వమనసాం
సుఖం ప్రాప్యమనుభవం యదుక్తం గురుదైవతభక్తిమేవ సర్వమార్గవిశోధనే సర్వేషాం కార్యమితి పరమం వ
తేషాం కార్యరూపిణో యేన వేదాంతవేద్యం తమనుత్తమావేదసాగరాత్ ॥ అపరోక్షానుభూత్యాఖ్యగ్రంథరాజప్రదీపకా సమస్తస్యభగవ
సో దేశికశ్రీశంకరాచార్యరూపం వ్యాసాదిసూక్తం ॥ అత్ర యత్నం మతం చిత్త శుద్ధిమార్గేన హి అసంమతం యుక్తిం చిత్స్వరూపమేవ గురోః
సహాయ ॥ యత్ప్రసాదాదహం శిష్యో లంకరిష్యే ॥ అహం సజ్జగదాలంబః శంకరాచార్యగోవింద శిష్యః ॥ తస్యశ్రీ గురురాజస్య
పదాంబుజే తు సమర్పితాం దీపికామాలికామియం తత్త్వానుగాగంభీరాం ॥ యోఽహం స్వాజ్ఞానమాత్రాజ్జగదిదమఖిలం శాపాదిదేహం

తమూఢా స్వస్వప్నాదివదేవ సోహం మదుగా స్వజాగ్రత్కకైవల్యం ప్రత్యక్ప్రాణం సర్వద్విత్తయుక్తం పరమసుఖమయం నిర్వికారం విబాహ్యం జా
గత్యాదిదేవదేవగురుసత్స్వప్రసాదాత్ కృతార్థో ॥ ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిందభగవత్పాదశిష్య శ్రీమ
చ్ఛంకరభగవతః కృతౌ అపరోక్షానుభూతిప్రకరణం సంపూర్ణం ॥ ఇతి శ్రీవిద్యారణ్యవిరచితా అపరోక్షానుభూతిదీపికా సమాప్తా ॥ శ్రీ
లక్ష్మీనృసింహచరణారవిందార్పణమస్తు ॥ శ్రీగురుచరణారవిందాభ్యాం నమః ॥

श्रीदक्षिणामूर्त्तयेनमः श्लोकं श्रीशंकराचार्यनवावतारं विश्वेश्वरं विश्वगुरुं प्रणम्य वेदांतशास्त्रश्रवणा
लसानां बोधायकुर्वेकमपिप्रयत्नं इहखलुसाक्षात्परंपरयावासर्वानेवजीवान्समुद्दिधीर्षुःभगवान्शंकरा
चार्यःअनात्मभ्योविवेकेनआत्मानंनित्यबुद्धशुद्धबुद्धस्वभावंशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावंसंक्षेपेणबोधयितुंदश
श्लोकंप्रणिनायनन्विदंकारास्पदेभ्योनात्मभ्योविवेकेनाहंकारास्पदमात्मानंसर्वोलोकोऽहमस्मीतिप्रत्येतिदुः
खंवानुभवतीतिनज्ञातज्ञापकत्वान्निष्प्रयोजनत्वाच्चआत्मतत्वप्रतिपादनंव्यर्थमितिचेन्न चिदाभास्यत्वेनलक्ष
णेनइदंकारास्पदानामपिदेहेंद्रियादिमनसांप्रतिभासतोऽहंकारास्पदत्वेनतदविवेकात्तेनचशुद्धैकरूपात्मनिदुः
खित्वाद्यभिमानाच्चआत्मस्वरूपेणचब्रह्मात्मैक्यज्ञानेनसमूलस्यतस्यदुःखित्वादेर्निरसनेःतस्मादज्ञातज्ञापकत्वा
त्सप्रयोजनत्वाच्चआत्मतत्वप्रतिपादनंव्यर्थमितितस्यचात्मतत्वस्यतत्वमसिअहंब्रह्मास्मीत्यादिवेदांतमहावा
क्यमेवप्रमापकंवाक्यंचपदार्थज्ञानद्वारेणैवप्रबोधकमितितत्वंपदार्थयोःप्रकृतवाक्यार्थानुकूलयोरन्यतो

सिद्धत्वात्तावपिशास्त्रेणैवप्रमाणत्वाद्यूपाहवनीयादिपदार्थवत्ततश्चयतोवाइमानिभूतानिजायंतइत्यादि
सृष्ट्यादिश्रुतयःतत्पदवाच्यस्यसमर्पिकाःसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेत्याद्यस्तुलक्ष्यस्यैवएवंतद्यथामहामत्स्यउभे
यकूलेअनुसंचरतीत्याद्याजाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिश्रुतयस्त्वंपदार्थस्यसमर्पिकाःयोयंविज्ञानमयःप्राणेषुहृद्यंत
र्ज्योतिःपुरुषःनदृष्टेर्द्रष्टारंपश्येरित्यादयस्तुलक्ष्यस्यैतनप्रथममवांतरवाक्यस्यानुभूतयोःशुद्धजीवब्र
ह्मणोस्तत्त्वमस्यादिवाक्येमुख्यार्थान्वयानुपपत्तेर्लक्षणयानिर्विकल्पकस्फुरणोपपत्तिः सुषुप्तौनिर्विकल्पकसा
क्षिचैतन्यानुभवांगीकाराच्चअद्वितीयंब्रह्मविजिज्ञापयिषयाप्रवृत्तानांसत्यज्ञानादिपदार्थानांउपाधिविशिष्ट
चैतन्यशक्तावपिचैतन्यमात्रतात्पर्येणतद्देशएवसंस्काराद्बाधाच्चइत्थंतिष्ठावकाशादिपदादपिनिर्विकल्पकऽ
तात्पर्याधीनत्वाच्छब्दप्रवृत्तेः एतेनप्रमितिप्रमात्रोर्महावाक्यार्थबोधेभानमपास्तमितिसंप्रज्ञातसमाधेःश्रुति राम०
स्मृतिसिद्धत्वाच्चपरोक्षसाद्वितीयंत्वाभ्यांयन्नतत्त्वंपदार्थमात्रानुभवादेवहृन्नहृत्यतावाच्यार्थस्यभेदावभासा १

न्तेपोनस्तत्पंलक्ष्यस्यैवैकरूपवादखंडार्थतापदजन्यस्मरणस्यानिर्विकल्पकवाक्यार्थानुकूलस्यनिर्विकल्पत्वमनु
भववदेवाविरुद्धं सविकल्पकवाक्यार्थबोधेचसविकल्पकपदार्थोपस्थितिरंगंप्रकृतेचनिर्विकल्पकोवाक्यार्थबो
धस्तस्यैवप्रमात्वेनअज्ञाननिवृत्तिजननसामर्थ्यादतोनलक्ष्यतावच्छेदकमंतरेणलक्षणानुपपत्तिः प्रकृतवा
क्यार्थानुकूलपदार्थोपस्थितेरक्षतिलक्षणासाध्यत्वान्ननुतर्हिवेदांतवाक्येभ्यएवपदार्थोपस्थितावाक्यार्थ
बोधेचसतितस्यस्वतएवप्रामाण्यात् तेनअज्ञानतत्कार्यनिवृत्त्युपपत्तौविचारेणेतिचेत्सत्यंवेदांतानांयद्यपिस्वतः
प्रामाण्यान्निर्विकल्पकमात्मसाक्षात्कारंजनयंतितथापितस्यमंदबुद्धीनांवादिविप्रतिपत्तिजनसंशयप्रतिबंधे
नअज्ञाननाशकत्वासामर्थ्याद्विचारेणतुसंशयनिवृत्तौनिरपवादमज्ञानादिनिवृत्तिरितिसंशयनिजभ्रतला
दितिप्रतिपत्तिनिराकरणार्थंविचारआरभ्यतेतत्रत्वंपदार्थविप्रतिपत्तयःप्रथमंप्रदर्श्यंते तत्पदार्थस्यशास्त्रता
त्पर्यविषयतयाभ्यर्हितत्वेपित्वंपदार्थस्यमोक्षफलभागितयाततोप्यभ्यर्हितत्वात् तत्रदेहाकारपरिणतानिचत्ता

रिमतान्येवत्वंपदार्थइतिचार्वाकाः चक्षुरादीनिप्रत्येकमित्यपरेमिलितानीत्यन्येमनइत्येकेप्राणइत्यन्येक्षणिकं
२ विज्ञानमितिसौगतादिशून्यमितिमाध्यमिकाः देहेंद्रियातिरिक्तोपरिमाणवइतिदिगंबराः कर्त्ताभोक्ताजडोवि देह
भुरितिवैशेषिकतार्किकप्राभाकराःजडोबोधात्मकइतिभट्टाः भोक्तैवकेवलबोधात्मकइतिसांख्याःपातंजलाश्च
तिविषयाकर्तृत्वादिमान् परमार्थतोनिर्धर्मकः परमानंदबोधएवेत्यौपनिषदाः एवंसामान्यतोहंप्रत्ययसिद्धे
चिदात्मनिवादिविप्रतिपत्तिभिःसंदिग्धेहंप्रत्ययस्यालंबनविशेषनिर्णयायाहभगवानाचार्यः नभूमिर्न
तोयंनतेजोनवायुर्नखंनेंद्रियंवानतेषांसमूहः अनैकांतिकत्वात्सुषुप्त्यैकसिद्धस्तदेकोवशिष्टःशिवःके
वलोहं १ अस्यार्थः अहं अहंप्रत्ययावलंबनंएकः अद्वितीयः अवशिष्टः सर्वद्वैतबाधेपिअबाधितः
शिवःपरमानंदबोधः तस्यैवसंगच्छूपत्वात् केवलोनिर्धर्मकः तेनाद्वितीयस्सर्वप्रमाणाबाध्यःपरमानं राम०
दबोधएव अहंप्रत्ययालंबनमित्यौपनिषदपक्षएवश्रेयानित्यर्थः एतदुपपादनायितरमतानिनिराक २

रिष्यन् प्रथमंदेहात्मवादंनिराकरोतिनभूमिर्नतोयंनतेजोनवायुर्नखमितिअत्राहमितिसर्वत्रप्रत्येकंन आसंब
ध्यतेयथाभूमिःसाहंनभवामियोऽहंसाभूमिर्नभवतीतिवापरस्परतादात्म्याभावाद्रष्टव्यः यद्यपिवादिनाप्रत्येकं
भूम्यादेरात्मत्वंनाभ्युपेयते संघातस्यैवतदभ्युपगमात् तथापितन्मतेअवयव्यनंगीकारात्पंचमतत्वाभ्यु
पगमप्रसंगेनसंयोगादिसंबंधानभ्युपगमात् संहंतुरभावाच्चसंघातोनोपपद्यतइत्यभिप्रेत्यप्रत्येकंभूतनि
राकरणेनभौतिकदेहात्मवादोनिराकृतः यद्यपिभूतचतुष्टयतत्ववादिमतेआवरणाभावत्वेनअभिमतस्या
स्थिरस्यासतआकाशस्यदेहानुपादानत्वंतथापिसिद्धांतेतस्यभावत्वदेहोपादानत्वाद्यंगीकारात्तत्राप्यात्मत्व
प्रसक्त्यातन्निराकृतं अथवानवायुरित्यंतमेवदेहात्मवादस्यनिराकरणं खमितिशून्यवादस्यखशब्द
स्यशून्यवाचकत्वात्इंद्रियमितिप्रत्येकमिंद्रियाणामात्मत्वनिरासःनतेषांसमूहइतिमिलितानांभूतानांदेहावय
व्याकारेणपरिचितानामिंद्रियाणांचमिलितानांनिरासःपूर्वंसंघातमनभ्युपगम्यप्रत्येकंभूतानिनिराकृतानिअ

धुनातु संघातमभ्युपगम्यापि निराकृतानीति भेदः भूतनिराकरणेन सौगतिकयोः प्राणमनसोर्निरासः मनोनिराकर
३ णेन च मनोवृत्तेः क्षणिकविज्ञानस्य देहातिरिक्तस्य कर्तृत्वभोक्तृत्वादिविशिष्टस्य च निरासः सिद्धांतज्ञाने तु सुखदुः
खादीनां अंतःकरणाश्रयत्वाभ्युपगमात् कामसंकल्पादीन् प्रकृत्य एतत्सर्वं मन एवेति श्रुतिः तेन देहमारभ्य केवलं
भोक्तृपर्यंतानां तत्तद्वाद्यभ्युपगतानां अनात्मत्वं प्रतिज्ञातं भवति तत्र हेतुमाह अनेकांतिकत्वादिति व्यभिचारित्वा
द्विनाशित्वादिति यावत् आत्मनो देशकालापरिछिन्नत्वात् परिछिन्नानां घटादिपदनात्मत्वान्न ध्वंसप्रागभावयोऽ
श्च गृहीतुमशक्यत्वात् अनात्मनो जडत्वात् तस्मिन्नन्य चात्मत्वाभावात् आत्मन एकत्वेपि सुखदुःखाद्याश्रयाणा
मंतःकरणानां भेदाभ्युपगमात् व्यवस्थोपपत्तेस्तेनैव स्वाभावग्रहणविरोधात् ग्राह्यकालग्राहकासत्वात् ग्राहकसत्व
ग्राह्याभावात् कृतहान्यकृताभ्यागमप्रसंगाच्च न तस्य ध्वंसप्रागभावौ सद्रूपस्यात्मनः सर्वत्रानुगमाच्च नात्यंताभाव रामः
संभवः द्वैतस्य मिथ्यात्वेन समूहस्याभावात् तत्तादात्म्यापन्नं न तयैव शुक्तिरजतादिवदनध्यस्तत्वेन तादात्म्यानुपपत्तेरि

तिनात्मनाभावप्रतियोगि अभावप्रतियोगिनश्च देहेंद्रियादयः तेनामीनात्मानः किंतु स्वप्रकाशात्मबोधाख्य आत्म
न्येवेदं तेपि ध्यानिर्वचनीयानाद्यविद्याकल्पिता अनिर्वचनीया एव त इति सिद्धांतरहस्यं ननु बोधरूप आत्मेति तन्न वाच्यं
परमात्मसुषुप्तौ च बोधाभावात् गाढमूढोहमासं न किंचिदवेदिषमिति सुषुप्तोत्थितस्य परामर्शात्वद्यमव्यभिचारितातऽ
स्येत्याशंक्याह सुषुप्तेकसिद्धमिति अयमर्थः आत्मनः सुषुप्तिसाक्षित्वात् तत्र तदभावः अन्यथा मूढोहमासमिति प
रामर्शानुपपत्तेः मातृमानमेयानां व्यभिचारित्वेपि तद्भावाभावसाक्षिणः कालत्रयेप्यव्यभिचारात् ननु प्रमाश्रयः प्र
मातास एव च कर्त्ता तोक्ता प्रदीपवत्स्वपरसाधारणसर्वभासकश्चेति न घटादिवत्साक्षिसापेक्षत्वात् न विकारित्वेन स्ववि
कारसाक्षित्वानुपपत्तेः दृश्यस्य द्रष्टृत्वाभावात् प्रमातुश्च परिणामित्वेन दृश्यत्वात् एकस्य कूटस्थस्यैव सर्वसाक्षित्वा
त् एवं कूटस्थो निर्धर्मकः साक्षी नाद्रियते अप्रामाणिकत्वादिति चेन्न तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमि
ति विभाति न दृष्टेर्द्रष्टारं पश्येः न दृष्टेर्द्रष्णा नान्योतोस्ति द्रष्टेत्यादिवदता वेदांतप्रमाणराजेन तस्यैव सर्वसाक्षित्वेनाऽ

भिषिक्तत्वात् ननु महदेतदिंद्रियजालंप्रमाश्रयानकूटस्थान्निर्विकारद्रष्टुरस्मत्प्रमाश्रयमेवप्रमाणत्वाजिः सर्वसाक्षि
४ णेकरोतीतिबाधमिंद्रजालमेवतत्स्वप्नवदविद्याविलसितत्वात्तथापिदृश्यस्यघटादिवज्जडत्वेनकथंप्रमाश्रयत्व
मितिचेन्नदर्पणादिवत् स्वच्छत्वेनचित्प्रतिबिंबग्राहकत्वात् चैतन्यतादात्म्याध्यासाच्च ननुनीरूपस्यनिरवयवस्यात्म
नः कथंप्रतिबिंबइतिचेत् कात्रानुपपत्तिः किंतु महत्तमंविचित्रत्वात् जपाकुसुमरूपस्यनीरूपस्यनिरवयवस्यापि
स्फटिकादौप्रतिबिंबदर्शनात् शब्दस्यापिप्रतिशब्दाख्यप्रतिबिंबोपलंभात् तयोस्संप्रतिपन्नप्रतिबिंबवैलक्षण्यानि
रूपणात् तथापींद्रियग्राह्यस्यैवप्रतिबिंबइतिचेन्नव्यभिचारात् अनिंद्रियग्राह्यसाक्षिप्रत्यक्षस्याप्याकाशस्यजलादौप्र
तिबिंबोपलंभात् अन्यथाजानुमात्रेप्युदके अतिगंभीरप्रतीतिनः स्यात् प्रतिबिंबस्यसाक्षिभास्यत्वेपिसालोकस्य
साक्षिस्यप्रतिबिंबित्वात् तद्ग्रहादार्थंचचक्षुषापेक्षणात् एतेननीलंनभइत्यादिविभ्रमोपिचक्षुरन्वयव्यतिरेकाभ्या राम०
ख्यातौ तत्रसालोकस्याकाशस्याधिष्ठानत्वात्तस्माच्चाक्षुषद्रव्यप्रतिबिंबमेवरूपसापेक्षंनान्यदपिप्यवधेयं तथाप्यात्मनः ४

प्रतिबिंबेकिंमानमितिचेत्शृणुरूपंरूपंप्रतिरूपोबभूवतदस्यरूपंप्रतिचक्षणाय एकदाबहुधाचैवदृश्यतेजलचं
द्रवत् मायाअभासेनजीवेशौकरोतीत्यादिश्रुतेः सएषइहप्रविष्टः सएतमेवसीमानंविदार्यैतयाद्वाराप्रापद्यतत
त्सृष्ट्वातदनुप्राविशदित्यादिप्रवेशश्रुत्यन्यथानुपपत्तिः आभासएवच अतएवचोपमासूर्यकादिवदित्यादिपारमर्ष
सूत्राणिच तत्रमानानितस्यचप्रतिबिंबस्यसत्यत्वमेवेतिप्रतिबिंबवादिनः मिथ्यात्वमेवेत्याभासवादिनः स्वरूपेतुनवि त्वा
वादइत्यन्यत्तत् अचेतनविलक्षणत्वंतुतस्यश्रुतिसिद्धंप्रत्यक्षसिद्धंचतस्मात्सिद्धमितः कारणस्यप्रतिबिंबाध्यास
द्वाराप्रमातृत्वंनन्वध्यासोपिसत्त्वेनोपपद्यतेतथाह्यात्मनिवानात्माध्यस्यतेअनात्मनिवात्मानाद्यः तस्यनिःसामान्यवि
शेषत्वेनसर्वथासमानत्वेनसादृश्यादिरहितत्वेनवाधिष्ठानत्वासंभवात् नापिद्वितीयः तस्यमिथ्यात्वांगीकृतेऽ
भ्युपगमात् मिथ्यावस्तुनोधिष्ठानत्वेशून्यवादप्रसंगात् तस्यचसत्यत्वेतन्निवृत्तेरपिनिर्मोक्षप्रसंगाच्च नहिसत्यंक्व
चिन्निवर्त्ततेनिवर्त्ततेचज्ञानेनश्रुतिश्च भिद्यतेहृदयग्रंथिश्छिद्यंतेसर्वसंशयाः क्षीयंतेचास्यकर्माणितस्मिन्दृ

ष्टे परावरे तमेवं विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पंथा विद्यतेऽयनाय तरति शोकमात्मविदित्यादिश्रुतयः ज्ञानात्संसारनिवृ
५ त्तिं दर्शयंत्यस्य मिथ्यात्वं सूचयंति एकमेवाद्वितीयं अतोऽन्यदार्त्तं नेह नानास्ति किंचन अथात आदेशो नेति नेतीत्याद्या
श्रुतयस्साक्षादेव मिथ्यात्वं प्रतिपादयंति दृश्यत्वेन शुक्तिरजितवन्मिथ्यात्वानुमानाच्च आत्मन्यध्यस्ततयैव अनात्मनि
सिद्धे तत्रात्माध्यासः अनात्माध्यासेन च आत्मनो दोषसादृश्यादिसंभवात् तत्रानात्माध्यास इत्यात्माश्रयाद्यन्यतम
जिषप्रसंगाच्च एतेनात्मानात्माध्यासस्याविद्यकत्वात् अविकल्पावसर इत्यपास्तं स्वप्रकाशात्मनि अविद्याया अप्यनुपप
त्तेः तथाहि साप्यध्यस्तानध्यस्ता वा तत्राद्ये कथं आत्माश्रयाद्यन्यतमदोषाप्रसंगः अंत्ये तस्या अनुच्छेदादनिर्मोक्षप्रसं
गः सर्वस्याध्यासमूलत्वेन क्रमप्रमादिव्यवस्थानस्यात् एकस्यैवात्मनः प्रमाणप्रमेयप्रमितिप्रमातृरूपता च विरुद्धा
अविरोधाभ्युपगमो वानैगतभत्तापत्तिरिति अत्रोच्यते अहं मनुष्यः कर्त्ता भोक्तेत्यादिप्रतीतिस्तावत्सर्वजनप्रसि राम०
द्धा सा च स्मृतिः अपरोक्षावभासत्वात् भेदाग्रहपूर्वकत्वाच्च न प्रमा श्रुतियुक्तिबाधितत्वात्तथा चात्र श्रुतयः योयं ५

विज्ञानमयः प्राणेषु हृद्यंतर्ज्योतिः पुरुषः अयमात्मा ब्रह्म सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्म विज्ञानमानंदंब्रह्म यआत्माअपह
तपाप्मा यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्म अयमात्मासर्वांतरः यो अशनायापिपासेशोकंमोहंजरामृत्युमत्येति सयस्तत्रकिं
चित्पश्यत्यनन्वागतस्तेनभवत्यसंगोह्ययंपुरुषइत्याद्याः अवृत्तेमोक्षपरमानंदैकरूपतामात्मनोदर्शयंति यत्तप ब्रह्म
श्चविकारिणः परिछिन्नत्वेन अनात्मत्वापत्तेः स्वेनैवस्वस्यग्रहणेकर्तृकर्मविरोधात् दृग्दृश्यसंबंधानुपपत्तेः भेदेना
भेदेनवाधर्मधर्मिभावानुपपत्तेश्च अज्ञाननानानित्यत्वपक्षेतत्तद्व्यक्तिभेदध्वंसप्रागभावसमवायविज्ञानत्वजा
त्याद्यभ्युपगमेगौरवात् एकत्वाभ्युपगमेच अतिलाघवात् घटज्ञानंपटज्ञानमित्युपाधिभेदपुरस्कारेणैवज्ञान
भेदप्रतीतेः न्यनस्तु ज्ञानंज्ञानंज्ञानमित्येकरूपावगमात् उत्पत्तिविनाशप्रतीत्योश्चावश्यकल्प्यविषयसंबं
धविषयतयाप्युपपत्तेः उपाधिपरामर्शमंतरेणस्वत एव घटांतराद्घटांतरस्यभेदप्रतीतेः तत्प्रतिबंधिग्रहासं
भवात् आकाशकालदिशामपिनानात्वापत्तेश्च कर्तृत्वादेर्वास्तवत्वे अनिर्मोक्षप्रसंगात् स्वप्रकाशत्वानभ्युपग

५८

मेचजगदांध्यप्रसंगात् परमप्रेमास्पदत्वेनचतस्यानंदरूपत्वात् निर्धर्मकनित्यस्वप्रकाशरूपत्वात्मकएवात्मेत्यादयः
तस्मात्परिशेषात्तस्यैवगछतीतिस्थितं तत्कारणमपियोग्यंकिंचित्कल्पनीयंकल्प्यमानंचतद्द्वितीयात्मस्यध्यस्ततये
वधर्मिग्राहकमानेनसिध्यति नजानामीतिसाक्षिप्रतीतिसिद्धंअनिर्वाच्यमज्ञानमेवतत् नचेदमभावरूपंज्ञानस्यनि
त्यत्वेनतदभावानुपपत्तेरुक्तत्वात् धर्मिप्रतियोगिज्ञानाज्ञानाभ्यांव्याघातापत्तेः नातिक्रमसंशयसंस्कारपरंपरा
रूपंअपरोक्षत्वात् अतीतानागतक्रमसंशयतत्संस्काराणांचपरोक्षत्वेन ज्ञातुमशक्यत्वात् आवरणात्मकत्वाद्भ्रमो
पादानत्वाच्च आत्मनोनिर्विकारत्वात् तत्कारणस्यनिर्विकारत्वात्तज्जन्यत्वात् देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढामितिगुण
वत्त्वश्रुतेश्चमायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरं इंद्रोमायाभिः पुरुरूपईयतेयुक्ताह्यस्यहरयःशतादश
अनृतेनहिप्रत्यूढाः नीहारेणप्रावृताः भूयश्चांतेविश्वमायानिवृत्तिरित्यादिश्रुतेश्चमायातिविद्याअनिर्वाच्यमज्ञा राम०
तंतत्वज्ञाननिवर्त्यंच अज्ञानमेवस्वपराध्यासेकारणं नचात्माश्रयादिदोषप्रसंगः अनादित्वेनतन्निरासात् अनादि ६

तेनोत्पत्त्यभावात् स्वप्रकाशात्मन एव ज्ञप्तिरूपत्वात् तेनाज्ञानाध्यासविशिष्टे चैतन्ये अहंकाराध्यासः तद्विशिष्टे च का
मसंकल्पादीनां अहंकारधर्माणां इंद्रियधर्माणां च काणत्वबधिरत्वादीनामध्यासः इंद्रियाणां च परोक्षत्वान्न परो
क्षधर्माध्यासः इति सिद्धांतः तद्विशिष्टे च स्थूलदेहाध्यासः धर्मपुरस्कारेणैवाहं मनुष्य इत्याकारः न स्वरूपतो देह इत्य
ध्यासस्तथाप्रतीत्यभावादिति तद्विशिष्टे च स्थौल्यादीनां देहधर्माणां अध्यासः तद्विशिष्टे च बाह्यादीनां पुत्रभार्यादीनां
साकल्यवैकल्यादिधर्माध्यासः एवं चैतन्यस्याहंकारादिषु देहपर्यंतेष्वध्यासः संसर्गतः अध्यासव्यवधानतारतम्या
च्च प्रेमतारतम्यं तदुक्तं वार्त्तिकामृते वित्तात्पुत्रः प्रियः पुत्रात्पिंडः पिंडात्तथेंद्रियं इंद्रियेभ्यः प्रियाः प्राणाः प्राणादा
त्मा परः प्रिय इति पिंडः स्थूलशरीरं प्राणांतःकरणं देहापेक्षयेंद्रियाणां प्रियत्वं शस्त्रवृष्ट्यादिधारापाते चक्षुषोर्नि
मीलनदर्शनादनुभवसिद्धं तेनान्योन्याध्यासाच्चिदचिद्ग्रंथिरूपाध्यासः एकतराध्यासांगीकारे अन्यतरस्या
भानप्रसंगात् अध्यस्तस्य च क्रमेण भानानियमात् इमे रंगरजते इति समूहालंबनवत् आवश्यमित

राध्यासः सर्वबाधावधिभूतचैतन्यपरिशेषेण नशून्यवादापत्तिः सत्यानृतसंभेदावभासत्वादध्यासस्यतत्
७ स्मात्पूर्वपूर्वाध्यासमूल एवोत्तरोत्तराहंकाराध्यासः बीजांकुरवदनादिरविद्याध्यासस्त्वेकएवानादिः नन्वध्या
सस्यानादित्वे स्मृतिरूपः परत्रपूर्वदृष्टावभासइति वदता भाष्यकारेण स्मृतिरूपत्वेन संस्कारजन्यत्वमुक्तं
विरुध्येत न अविद्याकार्याध्यासाभिप्रायकत्वात्तस्य परत्रपरावभासइत्येतावन्मात्रस्यैवउभयानुगत
लक्षणत्वात् यद्वासत्यानृतेमिथुनीकृत्येति भाष्यकारेणासत्यमिथ्यावस्तुसंभेदावभासोध्यासइत्येवसिद्धांते
लक्षणंतेन कारणाध्यासेपि न लक्षणाव्याप्तिः कार्याध्यासस्य च प्रवाहरूपेण बीजांकुरवदनादित्याभिधाना
न्नकोपिदोषः एवमध्याससिद्धौ एकस्यात्मनो जीवेश्वरादिव्यवस्था मानमेयादिप्रतिकर्मव्यवस्था चोपपद्य
ते तथाहि अज्ञानोपहित आत्मा अज्ञानतादात्म्यापन्नः स्वच्चिदाभासाविवेकादन्तर्यामी साक्षी जगत्कार रास०
णमितिचकथ्यते बुद्ध्युपहितश्च तत्तादात्म्यापन्नः स्वच्चिदाभासाविवेकाज्जीवः कर्त्ता भोक्ता प्रमातेतिच ७

थ्यत इति वार्त्तिककारवादः प्रतिदेहं च बुधीनां भेदात् तद्गतचिदाभासभेदेन तदविविक्तं चैतन्यमपि भिन्नमि
व प्रतीयते अज्ञानस्य तु सर्वत्राभिन्नत्वात् तद्गतचिदाभासभेदाभावात् तदविविक्तसाक्षिचैतन्यस्य न कदाचिद
पि भेदभानमिति अस्मिन्नत्र पक्षे तत्त्वमादिपदे जहल्लक्षणैव साभासस्योपाधेर्वाच्यार्थस्य हानादाभासस्याऽ
पि जडाजडविलक्षणत्वेन अनिर्वचनीयत्वात् तदुक्तं संक्षेपशारीरके साभासाज्ञानवाचि यदि भवति पुनर्ब्र
ह्मशब्दस्तथाहं शब्दोऽहंकारवाची भवति तु जहतिलक्षणा तत्र पक्षेऽ इति तत्राभासस्यैव बंधत्वात्केव
लचैतन्यस्य मुक्तत्वात् तु बंधमोक्षयोर्व्यधिकरण्यं स्वनाशार्थप्रवृत्त्यनुपपत्तिश्चेति वाच्यं केवलचैतन्य
स्यैव आभासद्वारा बंधस्याभ्युपगमात् तदुक्तं वार्त्तिककारपादैः अयमेव हि नोऽनर्थो यत्संसार्यात्म
दर्शनमिति तेन शुद्धचैतन्यस्याभासएव बंधः तन्निवृत्तिश्च मोक्ष इति नाकिंचिदसमंजसं अथवा आ
भासाविविक्तं चैतन्यमपि तत्त्वमादिपदवाच्यं तेन वाच्यैकदेशस्यात्यागादस्मिन्नपि पक्षे जहल्लक्षणैवे

तिनकोपिदोषः अयमेवचपक्षआभासवादइतिगीयते अज्ञानोपहितंबिंबचैतन्यमीश्वरः अंतःकरण
९ तत्संस्कारावच्छिन्नाज्ञानप्रतिबिंबितंचैतन्यं जीवइति अज्ञानानुपहितंचैतन्यंशुद्धमितिविवरणकाराः ऽ
अज्ञानप्रतिबिंबितंचैतन्यमीश्वरः बुद्धिप्रतिबिंबितंचैतन्यंजीवः अज्ञानोपहितंतुबिंबचैतन्यंशुद्धमि
तिसंक्षेपशारीरककाराः अनयोश्चपक्षयोर्बुद्धिभेदाज्जीवनानात्वंप्रतिबिंबस्यचपारमार्थिकत्वा ऽ
ज्जहदजहल्लक्षणैवतत्वमादिपदेषुइममेवचप्रतिबिंबवादमाचक्षते अज्ञानविषयीभूतंचैतन्यमी
श्वरः अज्ञानाश्रयीभूतंजीवइतिवाचस्पतिमिश्राः अस्मिंश्चपक्षेअज्ञाननानात्वाज्जीवनानात्वंप्र ऽ
तिजीवंचप्रपंचभेदः जीवस्यैवस्वाज्ञानेनोपहिततयाजगदुपादानत्वात् प्रत्यभिज्ञाचअतिसादृश्या
त् ईश्वरस्यचसप्रपंचाविद्याजीवाधिष्ठानत्वेनकारणत्वोपचर्यातित्ययमेवावच्छेदवादः अज्ञानोप राम०
हितंबिंबचैतन्यमीश्वरः अज्ञानप्रतिबिंबितंचैतन्यंजीवइतिवा अज्ञानानुपहितंशुद्धचैतन्यमीश्वरः ९

अज्ञानोपहितंच जीवइतिवा मुख्योवेदांतसिद्धांतः एवजीववादाख्यमिममेवदृष्टिसृष्टिवादमाचक्षते अस्मिंश्च
पक्षेजीवएवस्वाज्ञानवशाज्जगदुपादानंनिमित्तंचदृश्यंचसर्वंप्रातीतिकंदेहभेदाज्जीवभेदभ्रांतिः एकस्यैव
स्वकल्पितगुरुशास्त्राद्युपबृंहितश्रवणमननादिदार्ढ्यादात्मसाक्षात्कारेसतिमोक्षः शुकादीनांमोक्षश्रवणं
चार्थवादः महावाक्येवतत्पदमनंतसत्यादिपदवदज्ञानानुपहितचैतन्यस्यलक्षणयोपस्थापकमित्याद्यवांतर
भेदाःस्वयमूहनीयाः ननुवस्तुनिविकल्पासंभवात् कथंपरस्परविरुद्धमतप्रामाण्यंतस्मात्किमुपहेयंकिमु
पादेयमितिचेन्नकएवमाहवस्तुनिविकल्पोनसंभवतीतिस्थाणुर्वापुरुषोवाराक्षसोवेत्यादिविकल्पस्यवस्तु
न्यपिदर्शनात् अतात्विकोसौविकल्पनापुरुषबुद्धिमात्रप्रभवाइयंतुशास्त्रीयाजीवेश्वरविभागादिव्यवस्थेति
चेन्नूनमतिमेधावीभवान्हिनोयात्मनत्वंहिप्रधानंफलवत्वादज्ञातत्वाच्चप्रमेयंशास्त्रस्यजीवेश्वरविभागादि
कल्पनास्तुपुरुषबुद्धिमात्रप्रभवाअपिशास्त्रेणानूद्यंतेतत्वज्ञानोपयोगित्वात्फलवत्सन्निधानफलंतदंगमिति

न्यायात् प्रमासिद्धस्यापिश्रुत्यानुवादसंभवात् एतेनद्वैतज्ञानेनअद्वैतज्ञानस्यबाधोनिरस्तः घटादिद्वैतज्ञानऽ
६ स्यापिअज्ञातेसन्मात्रांशेअद्वैतप्रामाण्याभ्युपगमात्ज्ञानाज्ञानयोःसमानाश्रयविषयत्वनियमात् जडेन्यप्रमा
णप्रयोजनाभावेनअज्ञानानंगीकारात् तदवछिन्नचैतन्याज्ञानाद्देवतत्राप्यज्ञानव्यवहारोपपत्तेः प्रामाण्यस्यअ
सं॰ ज्ञातज्ञापकत्वरूपत्वादन्यथाश्रुतेरपिनदापत्तेरितिवेदांतेषुसर्वत्रैवविधविरोधेयमेवपरिहारः तदाहुर्वार्त्तिकका
रपादाः यथायथाभवेत्पुंसोव्युत्पत्तिःप्रत्यगात्मनिसासैवप्रक्रियाज्ञेयासाध्वीसाचानवस्थितेतिश्रुतितात्पर्य
विषयीभूतार्थेविरुद्धत्वहेयमेवइतिशतशउद्घोषितअस्माभिस्तस्मान्नकिंचिदेतत् तदेवंजीवस्योपाधिनाअ
भिभूतत्वात्संसारोपलब्धिः परमेश्वरस्यतूपाधिनाशितत्वात्सर्वज्ञत्वादिकमितिसम्यगुपपद्यतेव्यवस्था ननुभव
त्वविद्यावशाज्जीवेश्वरविभागव्यवस्थामानमेयादिप्रतीतिरूपव्यवस्थाकथमितिचेदुच्यते दृश्यत्वाज्जडत्वाद्दि राम॰
य नाशित्वात्परिछिन्नाप्यविद्याअनिर्वचनीयत्वेनाविचारासहावरणविक्षेपशक्तिद्वयवतीसर्वगतंचिदात्मानमा ६

वृणोतिअंगुष्ठिरिवनयनपुरःस्थितंसूर्यमंडलंतत्रचसूक्ष्मएवावरणेअंगुष्ठेऽप्यभानप्रसंगात् अधिष्ठानावरण
मंतरेणविक्षेपानुपपत्तेश्चपूर्वपूर्वसंस्कारजीवकर्मप्रयुक्तासतीनिखिलजगदाकारेणपरिणमंतेसान्वस्वगतचिदा
भासद्वाराचित्तादात्म्यापन्नेतितत्कार्यमपिसर्वमाभासद्वाराचिदनुस्यूतंभवतथाचचैतन्यस्यदीपवत्स्वसंबंधसर्वाव
भासकत्वाज्जगदुपादानचैतन्यप्रमाणापेक्षामंतरेणैवसर्वदासर्वभासयत्सर्वज्ञंभवतीतिनतत्रनभावमेयादिव्यवस्था
किंतुजीवेतस्यबुध्यवच्छिन्नत्वेनपरिच्छिन्नत्वात्तेनचिदभिव्यक्तियोग्येनयेनांतःकरणेनयस्यवायसंबंधंभवतितदेव
तदातदवच्छिन्नजीवोनुभवतीतिनसांकर्यप्रसंगः एवमत्रप्रक्रियाशरीरमध्यस्थितःसर्वशरीरव्यापकःसत्वप्राधा
न्येनसूक्ष्मपंचभूतोभ्यांतःकरणाख्योविद्याविवर्त्तोदर्पणादिवदतिस्वच्छोनेत्रादिद्वारानिर्गत्ययोग्यान्घटादिवि
षयान् व्याप्यतत्तदाकारोभवतिद्रुतताम्रादिवत् तस्यचसौराल्लोकादिवत्जडित्वेवसंकोचविकासाउपपद्येते
सचसावयवत्वात्परिणममानोदेहाभ्यंतरघटादौचसम्यग्व्याप्यदेहघटयोर्मध्येपिचसूर्वदनवच्छिन्नोभवति

ष्ठेतत्रदेहावच्छिन्नांतःकरणभागोहंकाराख्यः कर्तेत्युच्यते देहविषयमध्यवर्तिदंडायमानस्तद्भागोवृत्तिज्ञानाख्या
१० क्रियेत्युच्यते विषयव्यापकस्तद्भागः विषयस्यज्ञानकर्मत्वसंपादकमभिव्यक्तियोग्यत्वमुच्यते तस्य च त्रिभागस्यांतःक
रणस्यातिस्वच्छत्वाच्चैतन्यं तत्राभिव्यज्यते तस्याभिव्यक्तस्य चैतन्यस्यैकत्वेपि अभिव्यंजकांतःकरणभागभेदेन
त्रिधाव्यपदेशो भवति कर्तृभागावच्छिन्नश्चिदंशः प्रमाता क्रियाभागावच्छिन्नश्चिदंशः प्रमाणं विषयगतयोग्य
त्वभागावच्छिन्नश्चिदंशः प्रमितिरिति प्रमेयं तु विषयगतं ब्रह्मचैतन्यमेवाज्ञातं तदेव च ज्ञातं सत्फलं अत्र च य
स्मिन्पक्षे अंतःकरणावच्छिन्नो जीवः यस्मिंश्च पक्षे सर्वगतासंगाविद्याप्रतिबिंबो जीवः तत्रोभयत्रापि प्रमातृत्वं चै
तन्योपरागार्थाविषयगतचैतन्यावरणभंगार्था चांतःकरणवृत्तिः यस्मिन्पक्षे अविद्यावच्छिन्नः सर्वगतो जीव आवृ
तः अस्मिन्पक्षे जीवस्यैव जगदुपादानत्वेन सर्वसंबंधत्वादावरणभंगार्था वृत्तिरिति विवेकः ननु चिदुपरागार्था वृ राम०
त्तिरिति पक्षः स्वतोंतःकरणसंबंधानां धर्माधर्मादीनां ब्रह्मणश्च वृत्तिमंतरेणैव सर्वदा भानं स्यादिति चेन्न चैतन्य १०

स्यतन्तदाकारताभावात् तदभावश्चस्वच्छेपिब्रह्मचैतन्येआवरणात् अनावृतेपिशुक्तिरजतादावस्वच्छत्वात् धर्माध
र्मादौत्वस्वच्छत्वादावृतित्वाद्वाननस्वच्छेप्यावृतेप्रमाणवृत्यातदाकारता अनावृतेषुस्वच्छेशुक्तिरजतादावविद्यावृत्यात
दाकारता अनावृतेस्वच्छेतुसुखदुःखादौस्वतइतिनांतःकरणसंबंधमात्रेणभानप्रसंगः ननुब्रह्मणः कथमाव
रणंनिरवद्यस्वप्रकाशत्वेनसर्वज्ञत्वात् सत्यंस्वसंबंधसर्वभानकृतयासर्वज्ञमपिअंतःकरणावच्छिन्नजीवाजीवाज्ञान
विषयतयाआवृतमितिव्यपदेशात् तस्माद्ब्रह्मजगदुपादानमितिपक्षेचिदुपरागार्थाआवरणभंगार्थाचवृत्तिःजी
वोपादानत्वपक्षेतुआवरणभंगार्थैवेतिनन्वेकेनैवघटादिज्ञानेनआवरणस्यभंगेनयाद्योमुक्तिप्रसंगःअज्ञानस्यै
कत्वात् नानाज्ञानपक्षेपिएकस्यचित्तस्यैकोपाधित्वात् नउत्तेजकमणिरिववृत्याआवरणस्याभिभवांगीकारात् न
थाचप्रमाणजन्यांतःकरणवृत्यभावसहकृतमज्ञानंसतिभासस्यत्यपिवस्तुनिनास्तिनभातीतिप्रतीतिजननसमर्थ
मावरणमित्युच्यते वृत्ताजातायांतुवच्छेदकाभावाद्विद्यमानमप्यविद्यमानसमवत्ततिनस्वकार्यसमर्थज्ञानंतेनाऽम

भिप्रेतमित्युच्यते ननन्वेवंसतिब्रह्मज्ञानेनाप्यविद्याया अनिवृत्तेरनिर्मोक्षप्रसंगः नतत्त्वमस्यादिवाक्यार्थज्ञानाद

११ विद्यानिवृत्त्यभ्युपगमात् स्वविषयप्रमात्वेनैवाविद्यानिवर्त्तकत्वात् महावाक्यार्थज्ञानस्यैव अबाधितविषयतया

प्रमात्वात् प्रत्यक्षादीनांतुबाधितविषयतयाभ्रमत्वेपिव्यवहारसामर्थ्येनप्रामाण्याभिमानात् ज्ञानादज्ञाननि

वृत्तेरन्यत्रादर्शनंचासिंचित्करं स्वानुभवसिद्धत्वात् अन्यथानुपपत्तेस्तुसर्वतोबलवत्त्वात् तदुक्तं अन्यथानुप

पत्तिश्चेदस्तिप्रसादिकापिनदृष्टिविसंवादःसैवसर्वउपाधिकेति अथवामूलाज्ञानस्यैव अवस्थाज्ञानानि घटादि

विषयावरणानि अज्ञानस्यज्ञानप्रागभावस्थानीयत्वेन यावंतिज्ञानानितावंत्यज्ञानानीत्यभ्युपगमात् एतेनज्ञा

नेनैकाज्ञानस्यैवनाशाद्घटादिज्ञानेन आवरणनाशोपिनकदाचिदनुपपत्तेः नन्वनुमानादिभिरावरणंनिवर्त्य

तेनवा आद्ये साक्षात्कारिभ्रमस्यापिसंभवःप्रतिवादेःश्वेतत्वाद्यनुमानादिनानिवृत्तिप्रसंगः अधिष्ठानाज्ञा रा.म०

नोपादानकत्वेनभ्रमस्यतन्निवृत्तानिवृत्तेः दिङ्भ्रमादेरनुमानादिनानिवृत्तिप्रसंगःयौक्तिकज्ञानेनचब्रह्मण्य ११

विद्यानिवृत्तौसाक्षात्कारार्थंश्रवणमननाद्यपेक्षानस्यात् द्वितीयेवह्न्यादिव्यवहारोनस्यात्प्रतिबंधकस्यविद्यमा
नत्वात् उच्यतेद्विविधमावरणंएकमसत्वापादकंअंतःकरणावच्छिन्नसाक्षिनिष्ठमन्यदभानापादकंविषयाव
च्छिन्नब्रह्मचैतन्यनिष्ठंघटमहंनजानामीत्युभयावच्छेदानुभवात् तत्राद्यंपरोक्षापरोक्षसाधारणप्रमामात्रेण
निवर्त्तते अनुमितेपिवह्न्यादौनास्तीतिप्रतीत्यनुदयात् द्वितीयंतुसाक्षात्कारेणैवनिवर्त्ततेयदाश्रयंयदाका
रंचाज्ञानंतदाश्रयंतदाकारमज्ञानंनाशयतीतिनियमात् परोक्षज्ञानस्यविषयेंद्रियसन्निकर्षाभावेन अंतःकर
णमात्राश्रयत्वात् अपरोक्षज्ञानस्यविषयताव्यापारजन्यत्वेनविषयांतःकरणोभयजन्यत्वेनतदुभयनिष्ठत्वा
त् तदुक्तंपरोक्षज्ञानतोनश्येदसत्वावृत्तिहेतुता अपरोक्षधियानश्येदभानावृत्तिहेतुताइति तेनानुमानादाव
सत्वावरणनाशाद्व्यवहारःअभानावरणानिवृत्याचसोपाधिकसाक्षात्कारेभ्रमानिवृत्तिरितितस्मान्निर्धर्मकस्यात्मा
त्मनः अविद्यांतःकरणतादात्म्याध्यासात्धर्मकर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यध्यासउपपद्यतेननुत्वन्मतेअनिर्वचनीयख्या

त्यभ्युपगमात् येकर्तृत्वादयोंतःकरणधर्माः आत्मन्यध्यस्यंतेतिअनिर्वचनीयास्तत्रोत्पत्त्यर्यं तद्इतिवाच्यं तथाचव्याव
१२ हारिकप्रातीतिकभेदेनकर्तृत्वभोक्तृत्वादीनांद्विधाअवभासस्यात् नस्यात्तादात्म्याभिमानेनाविवेकात् सकलधर्मविशि
ष्टस्यैवांतःकरणस्यात्मन्यध्यस्तत्वेनद्वयाभावात् तस्मादेकस्यात्मनउपाधिभेदेनप्रमात्रादिभेदव्यवस्थापपत्तेःनै
सौगतमतप्रवेशापत्तिः नवाविरोधः अन्याअपिव्यवस्थाःस्पष्टतरमुपदिष्टाद्युपपादयिष्यते तस्माज्ज्ञानरूपस्यात्मनःस्व
षुप्तावव्यभिचारित्वाद्देहेंद्रियादीनांव्यभिचारित्वाद्दृश्यत्वाच्चतत्रतत्रात्मबुद्धिस्तेषांतर्षावादिनांभ्रांतिरौपनिषदमे
वमतंप्रमाणमितितिसिद्धं स्यादेतत् आत्मनोनिर्धर्मकत्वेप्रमात्रादिव्यवहारस्याध्यासमूलत्वेनचब्राह्मणोयजेतेति
त्येवमादीनांशास्त्राणांअप्रामाण्यप्रसंगः अकर्तुरभोक्तुश्चात्मनः प्रवृत्त्यनुपपत्तेः वेदाप्रामाण्येचकुतोब्रह्म
सिद्धिरपितस्यतन्मात्रगम्यत्वात् शास्त्रयोनित्वादितिन्यायात् तथाच वेदप्रामाण्यायप्रमात्रादिव्यवहारस्यऽ राम०
सत्यत्वमभ्युपेयपेयइत्याशंक्यकिंतत्वज्ञानात्पूर्वं अप्रामाण्यमापाद्यतेउर्ध्वंवातत्राद्येसर्वेषांप्रमाणानांअविद्या १२

तद्विषयत्वेनतद्दृगार्याबाधाभावान्निष्प्रत्यूहंप्रामाण्यंहितीयत्वविरूपपत्तिरेवेत्याह नवर्णासवर्णाश्रमाचारधर्मानमे
धारणाध्यासयोगादयोपि अनात्माश्रयाहंममाध्यासहानाहानात्तदेकोविशिष्टःशिवःकेवलोहं वर्णाःब्राह्मणक्षत्रि
यवैश्यशूद्राःआश्रमाः ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थभिक्षवःआचाराःस्नानशौचादयःधर्माःब्रह्मचर्यगुरुसेवका
दयः अत्रद्वंद्वगर्भेषष्ठीतत्पुरुषेणवर्णानामाचारधर्माश्चलभ्यंते धारणाबाह्यविषयत्यागेनमनस्स्थैर्यं ध्यानेपन
मासाचिंतनंयोगश्चित्तवृत्तिनिरोधःआदिशब्देनश्रवणमननादयोगृह्यंतेसर्वेषांज्ञानान्तरकालमसत्वेहेतुमाह
अनात्माश्रयाहंममाध्यासहानात् अनात्माआत्मविरोधिनीअविद्यातदाश्रयतमपादानोयोहंकारममकाराध
ध्यासस्तस्यसमूलस्यापितत्वज्ञानेनहानात् नप्रयुक्तवर्णाश्रमादिव्यवहारोनास्तीत्यर्थः वर्णाश्रमादिव्यवहार
स्यमिथ्याज्ञानमात्रमूलत्वेनमिथ्यात्वंदृढयितुंतद्व्यतिरेकेसुषुप्तौव्यतिरेकमाह नमातापितावानदेवानलोकानवेऽ
दानयज्ञानतीर्थंब्रुवंतिसुषुप्तौनिरस्तातिशून्यात्मकत्वंतदेकोविशिष्टःशिवःकेवलोहं ३ माताजनकस्तापिताज

नरः पुमान्देवा इंद्रादयः लोकाः तदाराधनफलादिस्वर्गादिर्निवेदाः अलौकिकहिताहितसाधनताप्रतिपादकानि ब्रह्म
३ प्रतिपादकानि च प्रमाणवाक्यानि यज्ञाः स्वर्गादिसाधनभूतज्योतिष्टोमादयः तीर्थयज्ञादिसाधनभूताः आराध्याः कु
रुक्षेत्रादिदेशाः एवं पापकर्मसाधनान्युपलक्षणीयानि सर्वेषां देहाभिमानमूलत्वात्तदभावे स्वतस्संबंधाभावाद्विद्य
मानत्वमप्यर्थः तथा च सुषुप्तिं प्रकृत्य श्रुतिः अत्र पिताऽपिता भवति माताऽमाता लोका अलोका देवा अदेवा वेदा अवेदा अत्र स्ते
नोऽस्तेनो भवति भ्रूणहाऽभ्रूणहा भवति चांडालोऽचांडालः पौल्कसोऽपौल्कसः श्रमणोऽश्रमणस्तापसोऽतापसः नन्वाग
तं पुण्येन अनन्वागतं पापेन तीर्णो हि तदा सर्वान् शोकान् हृदयस्य भवतीत्याद्या अभिमानाभावे सर्वानर्थनिवृत्तिमभि
वदंति ननु सर्वव्यवहाराभावे शून्यैतवस्थेत्यत आह निरस्तातिशून्यात्मकत्वादिति निरस्तं अतिशून्यात्मकत्वं यस्मात्तत्त
थाभावप्रधानो निर्देशः तस्य सुषुप्तिसाधकत्वात् न पुनरभावान्नानुपपत्तेश्च अविनाशी वा अरेयमात्मा अनुच्छित्तिधर्मा मात्रा रास०
संसर्गस्त्वस्य भवति यद्वै तन्न पश्यति पश्यन्वै तन्न पश्यति न हि द्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपो विद्यते अविनाशित्वात् न तु तद्द्वितीय १३

मस्तीत्यादिश्रुतिभ्यश्चात्मचैतन्यस्यननुसुषुप्तौशून्यतेत्यर्थः निराकृतमप्येतत्पुनरपिस्थूणानिखननन्यायेननिराक्रियते
यद्वानिरस्तमज्ञानाद्यतीतमद्वितीयमतिरिक्तंन्यैयद्ब्रह्म तदात्मकत्वाजीवस्यतथाचश्रुतिः यत्रैवपुरुषस्यपीतिनामसता
सोम्यतदासंपन्नोभवति।तद्यथाप्रिययास्त्रियासंपरिष्वक्तोनबाह्यंकिंचनवेदनांतरनउपमेवायंपुरुषप्राज्ञेनात्मनासंप
रिष्वक्तोनबाह्यंकिंचनवेदनांतरमितितेनजगत्कारणभूतसर्वज्ञसर्वशक्तिपरिपूर्णानंदबोधरूपेणब्रह्मणासहैकत्वा
दसंसार्येवजीवइतिसिद्धं एवंतावत्त्रिद्भिःश्लोकैः वादिविप्रतिपत्तिनिराकरणपूर्वकंत्वंपदार्थोनिर्धारितः संप्रतितत्प
दार्थस्तथैवनिर्धारणीयः तत्रनिराकार्यावादिविप्रतिपत्तयः प्रदर्श्यंते ननुब्रह्मणासहजीवस्यैक्यमुपपद्यतेतथाहिसच
शब्दवाच्यंजगत्कारणंब्रह्मसदेवसोम्येदमग्रआसीदित्यादिवाक्येनप्रतिपादितंजगत्कारणंचक्रैःप्रधानमतितन्नामि
तिसांख्याः पशुपतिरेवजगत्कारणंसचेतनोपिजिताङ्गिभिः सउपास्यएवेतिपाशुपताः भगवान्वासुदेवईश्वरो
जगत्कारणं तस्मादुत्पद्यतेसंकर्षणाख्योजीवः तस्मान्मनः प्रद्युम्नः ततोहंकारोनिरुद्धः तेनकार्यत्वाजीवस्यतेन

सहनब्रह्मणोवासुदेवस्यात्यंताभेदइतिपांचरात्रिकाः परिणामिनित्यः सर्वज्ञोभिन्नाभिन्नइतिजैनाास्तिदंडिनश्च
१४ नास्तिसर्वज्ञत्वाद्युपेतं ब्रह्म आम्नायस्यक्रियापरत्वेनतत्रतात्पर्याभावात् किंतुवाग्देव्यादिवत्सर्वज्ञत्वादिदृष्ट्याऽ
जगत्कारणंपरमाण्वादिवाजाह्निवाउपास्यइतिमीमांसकाः आस्तिनित्यज्ञानादिमानीश्वरस्सर्वज्ञः पृथिव्यादि
कार्यलिंगानुमितः सच्चजीवाद्भिन्नएवेतितार्किकाः क्षणिकस्सर्वज्ञइतिसौगताः क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टोऽ
नित्यज्ञानरूपः प्रधानांशसत्वगुणप्रतिफलिततयासर्वज्ञः संसारिपुरुषविलक्षणएवेतिपातंजलाः अद्विती
य परमानंदएवब्रह्मतच्चजीवस्यवास्तवंस्वरूपंमाययाच्चसर्वज्ञत्वादिविशिष्टंजगदुपादानंनिमित्तंचेत्यौप
निषदाः। एवंवादिविप्रतिपत्तिभिः संदिग्धेतत्पदार्थेऔपनिषदपक्षपरिशेषेणतन्निर्णयायाहभगवान्भा
ष्यकारः नसांख्यंनशैवंनतत्पांचरात्रंनजैनंनमीमांसकादेर्मतंवा विशिष्टानुभूत्याविशुद्धात्मकत्वात्तदेको रामः
वशिष्टः शिवः केवलोऽहं ४ आदिशब्देनअनुक्तपरिग्रहः नतावदंचेतनंजगदुपादानंतदैक्षतबहुस्यांप्रऽ १४

जायेयेतीक्षणपूर्वकसृष्टिश्रवणात् अनेनजीवेनात्मनानुप्रविश्यनामरूपेव्याकरवाणीतिचजीवात्मत्वव्यपदे
शात् येनाश्रुतंश्रुतंभवतिअमतंमतंमविज्ञातंविज्ञातमितीयास्मिन्विज्ञातेसर्वमिदंविज्ञातमितिचैकविज्ञानेन
सर्वविज्ञानैनप्रतिपादनात्प्रधानज्ञानेचतदप्रकृतिकानांपुरुषाणांज्ञातुमशक्यत्वात् विततदात्म्यमिदंसर्वंनतत्सत्यं
सआत्मातत्त्वमसीतिचतदभेदस्यनवकृत्वउपदेशात् तस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतइतिश्रुत्यंतरात्‌८
अचेतनस्यजगत्कारणत्वेविचित्ररचनानुपपत्तेः प्रधानमहदादेरप्रामाणिकत्वाच्चनसांख्यमतंसाधु एवंपाशुपतं
पांचरात्रिकंजैनंचमतंश्रुतियुक्तिबाधितत्वादयुक्तं नचविधिशेषत्वाच्छ्रुतिर्नब्रह्मप्रतिपादयतिमीमांसकमतंयुक्तं
असिद्धत्वाद्विधिशेषत्वस्यनचार्थवादोधिकरणन्यायाद्विधिशेषत्ववैषम्यात् स्वतःप्रयोजनतदर्थाप्रतिपादका
नांवाक्यवृंदानांपिनियेवमादिमांसाध्यायविधिग्रहणान्यथानुपपत्याप्रयोजनवदर्थपरत्वकल्पनीयेशब्दभावनेति
कर्तव्यतांशसाकांक्षस्यविधिसंप्रदानभूतदेवतादिस्तुतिद्वारेणतदंशपूरकत्वाच्चघ्नाश्वदग्धरथन्यायेनतदुभयैक

वाक्येनेतिअर्थवादाधिकरणेनिर्णीतंवेदांतवाक्यजन्यज्ञानातुसाक्षादेवपरमानंदप्राप्तिःनिःशेषदुःखनिवृत्ति
१५ श्चपुरुषार्थोलभ्यतइतिनिरस्ताक्षेपात्अन्यशेषत्वसंभावनाप्रयुक्तविधीयएवअंतःकरणशुद्धिद्वारातत्त्वेष
तांभजतइतितत्स्यातवेदांतिबाधितात्ज्ञातज्ञापकत्वेनवेदांतानांस्वतएवप्रामाण्यंदृस्येवब्रह्मेतिनमीमांसक
मतसिद्धिःतार्किकादीनांचमतंतत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मिअयमात्माब्रह्मसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेत्यादिश्रुतिबाधितंचए
वमेकमेवाद्वितीयंब्रह्मनेहनानास्तिकिंचनेत्यादिश्रुतिबाधितंचभिन्नाभिन्नात्वंक्षणिकत्वंचाकाशवत्सर्वगतश्च
नित्यइत्यादिश्रुतिबाधितंचअत्रचसर्वेषांमतस्यानत्वेप्रतिज्ञातेविरुद्धात्मकत्वादितिहेतुःनिर्विकल्पकादिती
त्यनेनैतन्न्यनूपत्वादित्यर्थः अत्रहेतुद्विशिष्टानुभूत्येतिविशिष्टासविकल्पानुभूतिभ्योव्यावृत्तायातत्वमस्यादि
वाक्यजन्याअखंडानुभूतिस्तयेत्यर्थः तेनसर्वव्यापकमद्वितीयपरमानंदबोधरूपंचब्रह्मेतिसिद्धं ननुस राम०
र्वेषांअणिमाअणोरणीयानितिब्रह्मणोणुत्वश्रुतेःअंगुष्ठमात्रःपुरुषःआराग्रमात्रोह्यवरोपिदृष्टइत्यादिः १९

श्रुतिप्रतिपादिताणुजीवाभिन्नत्वान्नब्रह्मणःसर्वव्यापकत्वमित्याशंक्यब्रह्मैवेदममृतंपुरस्तात्पश्चाद्ब्रह्मद ऽ
क्षिणतश्चोत्तरेणाधश्चोर्ध्वंविप्रसृतं ब्रह्मैवेदंविश्वमिदंवरिष्ठंतदेतत् ब्रह्मपूर्वमनुपरमानंतरमबाह्य
मित्याद्याःश्रुतयोनिर्विशेषमेवब्रह्मप्रतिपादयंतीति पूर्वोक्तमेवद्रढयन्नाह नचोर्ध्वंनचाधोनचांतर्नबा
ह्यंनमध्यंनतिर्यङ्पूर्वापरादिक् वियद्व्यापकत्वादखंडैकरूपस्तदेकोवशिष्टःशिवःकेवलोहं ५ वियद्व्यापक
त्वादाकाशवत्सर्वगतश्चनित्यइतिश्रुतेः वियतोव्यापकत्वादितिवा जायमानकाशान्महतोरुणीयानिति ऽ
श्रुतेः जीवस्यसकलदेहव्यापिचैतन्यारुब्धामहत्त्वेप्युपाधिधर्माध्यासेनाराग्रमात्रत्वाभिधानात् बुद्धेर्गुणे
नात्मगुणेनचैवह्याराग्रमात्रोह्यवरोपिदृष्टइतिश्रुतेःब्रह्मणश्चसूक्ष्मत्वाभिप्रायेणाणुत्वव्यपदेशान्नशेष
मतिरोहितार्थकंस्यादेतत् ब्रह्मणोजगदुपादानत्वादुपादानोपादेययोश्चाभेदाद्धि चित्रजगदभिन्नत्वेनब्रह्म
णोदुःखरूपत्वात्तदभिन्नत्वेनजीवस्यपरमपुरुषार्थप्राप्तिरित्याशंक्यब्रह्मणःस्वप्रकाशपरमानंदरूपत्वान्नि ऽ

खिलजगद्भ्रमाधिष्ठानत्वेनकारणत्वव्यपदेशादध्यस्तत्वेनसंबंधाभावान्नतत्रानर्थनिजोप्यस्तीत्याह नस्थूलंन

१६ कृशंनरक्तंनपित्तंनकुब्जंनपीनंनह्रस्वंनदीर्घं अरूपंतथाज्योतिराकारकत्वान्नदेकोवशिष्टःशिवःकेवलोहं

६ कुब्जरूपिनंमहत् ह्रस्वंदीर्घमिति चतुर्विधपरिमाणनिषेधात् द्रव्यत्वप्रतिनिषेधः रूपतइतिरूपंप्रमेयंनप्र

म मेयरूपंतेनसर्वेषामेवद्रव्यगुणकर्मादिपदार्थानांतत्तद्वाद्यभ्युपगतानांनिषेधः तथाचश्रुतिरस्थूलमनण्व

ह्रस्वमदीर्घमलोहितमित्याद्या अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययंतथारसंनित्यमगंधवच्चयदित्याद्याश्चसर्वानर्थ

शून्यंपरमात्मस्वरूपंप्रतिपादयतिश्रुतस्याप्यर्थस्यन्यायेननिर्णयायहेतुमहज्ज्योतिराकारकत्वादितिस्वप्रका

शज्ञानरूपत्वेनअप्रमेयत्वात् प्रमेयत्वेघटादिवज्जडत्वापत्तेः एतदप्रमेयंध्रुवमितिश्रुतश्चेत्यर्थः ननुरन्यत्र

ह्मत्वावउपदिश्यतेब्रह्मणोब्रह्मणोवानात्यः तस्यजडत्वादसत्वाच्चनाद्यःउपदेशानर्थक्यात्ब्रह्मभावस्यस्वत राम०

एवसिद्धत्वात् जीवस्यस्वतोब्रह्मभावेपविधानंज्ञानेननिर्वर्त्यतइतिचेन्न अविद्यानिवृत्तेरात्मभिन्नत्वेद्वै १६

तापत्तेर्ब्रह्मणोसिद्धिप्रसंगाच्च तदुक्तंवार्त्तिके अव्यावृत्ताननुगतंवस्तुब्रह्मेतिगएयते ब्रह्मार्थोदुर्लभोत्रस्याद्विती
येसतिवस्तुनीति अभिन्नत्वेनएपदेशानर्थक्यमित्युक्तं तत्राद्वि परमार्थतः फलाभावमभिप्रेत्यविद्वप्रतीतितोपिन
त्राद्यमित्यपत्यापदिहरति   नशास्तानशास्त्रंनशिष्योनशिक्षानचंनचाहंनचायंप्रपंचः स्वरूपावबोधोवि
कल्पासहिष्णुस्तदेकोवशिष्टःशिवःकेवलोहं ७ शास्ताउपदेशकर्त्ता शास्त्रमुपदेशकरणं शिष्यउपदेशकर्मशिक्षा
उपदेशक्रियात्वंश्रोता अहंवक्ता अयंसर्वप्रमाणसंनिधापितः प्रपंचःदेहेंद्रियादिरनर्थः परमार्थतोनास्ती
त्यर्थः द्वितीयंनिराकरोतिस्वरूपेतिअयमर्थः यदाविद्यानिवृत्तिरात्माअनात्मावेत्यादिविकल्पेनकिमपिप्र
लेनिरूपयितुंनशक्यतेतथापिस्वरूपावबोधोज्ञानफलमनुभूयते नचैतत्कथमितिविकल्पनीयंसर्वद्वैतोपम
र्दनाविकल्पासहिष्णुत्वात् नहिदृष्टेअनुपपन्नंनामतथाचश्रुतिः ननिरोधोनचोत्पत्तिर्नबद्धोनचसाधकः नमु
मुक्षुर्नमुक्तइत्येषापरमार्थता ब्रह्मवाइदमग्रआसीत्तदात्मानमेवावेत् अहंब्रह्मास्मीतितस्मात्तत्सर्वमभवदि

१७ त्साद्यापूर्वमपिब्रह्मरूपस्यैवसतोजीवस्यज्ञानाद्ब्रह्मभावंदर्शयतिसर्वंयदेतंवारयतिनत्वात्मनःस्वप्रकाशचैतन्य
रूपत्वेनसर्वदाभासमानजाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिव्यवस्थाकथंनचस्त्रीयैवव्यवस्थेतिवाच्यं तथात्वसतिसर्वस्यैवस्व
प्रत्वापत्तेरितिचेन्नलक्षणतस्त्रयाणामपिस्वप्नत्वेपिप्रतिभासतअविद्यकविशेषसंभवादनहिलक्षणत्वेनचस
विशेषत्वाद्व्यवस्थोपपत्तेः परमार्थतस्तुनकापिव्यवस्थेत्याह नजाग्रन्नमेस्वप्नकोवासुषुप्तिर्नीविश्वोनवातै
जसःप्राज्ञकोवा अविद्यात्मकत्वात्त्रयाणांतुरीय्यस्तदेकोवशिष्टःशिवःकेवलोहं ८ अत्रलयक्रमेणपावीप
र्येनिर्देशः तथाहि तस्मिन्मतेपदार्थोद्विविधःदृग्दृश्यश्चअन्यवादिपरिकल्पितानांपदार्थानामत्रैवांतर्भा
वातत्रदृक्पदार्थआत्मापारमार्थिकः एकःसर्वदैकरूपोप्यौपाधिकभेदेनत्रिविधःईश्वरोजीवःसाक्षी
चेतितत्रकारणभूताज्ञानोपाधिरीश्वरःअंतःकरणतत्संस्कारावच्छिन्नज्ञानोपहितोजीवःप्रपवितंचैतव राम०
धस्थात्अविद्याप्रतिबिंबेश्वरपक्षेबिंबचैतन्यंबिंबेश्वरपक्षेबिंबप्रतिबिंबमुखानुगतमुखस्वरूपवज्जी १७

केश्वरानुगतसर्वानुसंधानचैतन्यसाक्षित्युक्ततत्तेवार्त्तिककारमतेतेनेश्वरएवसाक्षीतिथ्यैविध्यमेवजीवेश्वरभेद
नदृशःतत्रेश्वरोपित्रिविधःस्वोपाधिभूताविद्यागुणत्रयभेदेनविष्णुब्रह्मरुद्रादिभेदात्कारणीभूतात्सत्वगुऽ
णावछिन्नोविष्णुःपालयिताकारणीभूतरजउपहितोब्रह्मास्रष्टाहिरण्यगर्भस्तुमहाभूतकारणत्वाभावान्नब्र
ह्मतथापिस्थूलभूतस्रष्टृत्वात्ब्रह्मेत्युपचर्यते कारणीभूततमउपहितःरुद्रःसंहर्त्ताएवंचएकस्यैवचतुर्भुज
चतुर्मुखपंचमुखाद्याःपुमानाकाराःश्रीभारतीभवान्याद्यास्त्रीतास्त्र्याकाराःअन्येचमध्यत्स्यकूर्मादयोअनं
तावतारास्तत्लयैवाविर्भवंति भक्तानुग्रहार्थमित्यवधेयंजीवोपित्रिविधःस्वोपाध्यवांतरभेदेनाविश्वतैजसप्राज्ञ
भेदात् तत्राविद्यांतःकरणस्थूलशरीरावछिन्नोजाग्रदवस्थाभिमानीविश्वःसएवस्थूलशरीराभिमानरहि
तःउपाधिद्वयोपरहितःस्वप्नावस्थाभिमानीतैजसःशरीरांतःकरणोपाधिद्वयरहितोंतःकरणसंस्कारावछि
न्नाविद्यामात्रोपहितःसुषुप्त्यवस्थाभिमानीप्राज्ञःएतेषांचस्वतंत्रोपाधिभेदाभावेनस्वतंत्रभेदाभावेपिअऽ

वांतरोपाधिभेदादेकत्वेपिअवांतरभेदाव्यवह्रीयंतेसाक्षीतुसंघातासर्वानुगतस्तुरीयाख्यएकविधएवतत्रोपाधि सर्वानु१
१८ भेदेनापिनकश्चिद्भेदस्तदुपादेरेकरूपत्वादविद्यातत्व्याप्यतत्कार्यात्मकःप्रपंचोदृश्यपदार्थःतस्यचापारमार्थिकत्वेपि
व्यावहारिकसत्यत्वाभ्युपगमान्नस्वाप्निकपदार्थवन्निरूपणंव्यर्थंउपासनादाउपयोगादितिसोपित्रिविधःअव्याकृ
तमूर्त्तामूर्तभेदात्तत्रसाभासाविद्यामूर्तामूर्त्तप्रपंचबीजशक्तिरूपानादजन्यत्वेपितन्निवृत्तौनिवर्त्तमानत्वेनतत्व्या
प्यचैतन्यतत्संबंधजीवेश्वरविभागचिदाभासैःसहानादित्वादव्याकृतमित्युच्यतेसाचस्वयंजडाप्यजडेनचिदा
भासेनोज्वलितापूर्वपूर्वसंस्कारजीवकर्मप्रयुक्तासतीशब्दस्पर्शरूपरसगंधात्मकान्याकाशवायुतेजोजलपृथि
व्याख्यानिमहाभूतानिजनयतितत्रपूर्वपूर्वभावापन्नायाअविद्यायाउत्तरोत्तरंप्रतिकारणत्वात्पूर्वपूर्वभूतगु
णानांउत्तरोत्तरभूतेष्वनुप्रवेशःएवमविद्यातएवांधकारोपिभावरूपएवावरणात्मास्वरूपज्ञानविरोध्यालो राम०
कनाश्यश्चपुंजइवमहाविद्युदादिवदाविर्भवतीतिरोभवतीतिसिद्धांतःसंस्कारहेतुदेहोपादानत्वाच्चभावाश्शुः न १८

तिषुसृष्टिप्रक्रियायामाम्नायतइत्यविरोधः दिक्कालौचप्रामाणिकत्वान्नैतौ आकाशस्यैवदिग्व्यवहारजनकत्वसं
भवात् दिशःश्रोत्रमितिश्रुतेः कालस्त्वविद्यैवतस्याएवकृतस्याएवसर्वाधारत्वादिति अयंचाव्याकृतपदार्थईश्व
रोपाधिः तानिनसूक्ष्माण्यपंचीकृतानिपंचमहाभूतान्यभूतारव्यानिकारणैक्यात् सत्वरजस्तमोगुणात्मकानि
सत्वांशप्राधान्येनज्ञानक्रियाशक्त्यात्मकमेकंसर्वद्रव्यंचित्रंरूपमिवमिलित्वाजनयंतितस्यज्ञानशक्तिप्रधानांशों
तःकरणंतच्चबुद्धिर्मनइतिचोच्यतेद्विधाक्रियाशक्तिःप्रधानांशःप्राणःसचपंचधा प्राणापानोव्यानउदानःसमा
नइतिएवमेकैकभूतेभ्योज्ञानक्रियाशक्तिभेदात् प्रत्येकमिंद्रियद्वयंद्वयंजायतेआकाशाच्छ्रोत्रवाचौवायोस्त्वक्पा
णितेजसश्चक्षुःपादौअब्भ्योरसनपायूपृथिव्याघ्राणोपस्थौइति अत्रतेजोमयीवागितिश्रुतेःतैजसीवाक्पाद
स्तुनाभसइतिकेचित् शब्दव्यंजकेंद्रियत्वेनश्रोत्रवद्वाचोनाभसत्वंपादचिकित्सयाचक्षुषस्वास्थ्यदर्शनाच्चक्षु
र्वत्पादस्यापितैजसत्वंयुक्तमुत्पश्यामः तेजोमयीत्वश्रुतिस्तुमनसःपंचभूतकार्यस्यापिअन्नमयत्वश्रुतिरिव

तदुपकार्यतयाव्यारव्येया मनसश्चपंचभूतगुणग्राहकत्वेन तद्धत्वनिश्चयात् पंचभूतात्मकत्वमित्यन्यदेतत् ए
१९ तेषामधिष्ठातारोदेवाअपिज्ञानशक्तिक्रियाप्रधानाः दिगग्नीवातेंद्रोआदित्यविष्णुवरुणामित्रोअश्विप्रजाप
तीइतितत्रज्ञानशक्तिसमष्टिरंतःकरणंक्रियाशक्तिसमष्टिःप्राणःशब्दस्पर्शरूपरसगंधग्राहकाणिश्रोत्रत्वक्
चक्षूरसनघ्राणाख्यानिपंचज्ञानेंद्रियाणित्वक्चक्षुषीस्वग्राह्यगुणाश्रयद्रव्यमपिगृह्णीतःश्रोत्रमपिचक्षु
र्वद्दूरत्वादिग्राहकंदूरेशब्दइतिप्रत्ययात् वचनादानगतिविसर्गानंदजनकानिवाक्पाणिपादपायूपस्था
निकर्मेंद्रियाणिएतत्सर्वंमिलित्वासप्तदशकंलिंगंज्ञानशक्तिप्राधान्येनहिरण्यगर्भःक्रियाशक्तिप्राधान्येनसू त्रा
त्रमितिचोच्यतेअयममूर्त्तःपदार्थःकार्यत्वाद्व्योमसमष्टेश्चजीवोपाधिरेवतानिचभूतानिभोगायतनंशरीरंऽ
भोग्यंचविषयमंतरेणभोगंजनयितुमशक्नुवंतिजीवकर्मप्रयुक्तत्वात्स्थाल्यायपंचीकृतानिभवंतितत्रचप्र राम०
त्येकंपंचभूतानिद्वेद्वेधाविभज्यंतेतत्रैकैकोभागश्चतुर्धाविभज्यतेतद्भागचतुष्टयंस्वभागंविहायइतरचतु १९

गुण्यार्धंभागेप्रविशतीतिस्वस्यार्धेभागेनतेनषामष्टमष्टमभागेनचपंचीकरणान्मेलनेप्याधिक्यादाकाशादिशब्दप्र
योगः अत्रत्रिवृतमेकैकांकरवाणीतिश्रुतेः त्रिवृतंकुर्वतउपदेशादितिसूत्राच्चत्रयाणामेवमेलनप्रतीतेस्त्रिवृत्
करणमेवकेचिन्मन्यंतेतत्तुवियदधिकरणन्यायेनैवनिरस्तं तथाहितैत्तरीयेसमाम्नायतेतस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभू
तः आकाशाद्वायुरितिश्रुतेः छांदोग्येत्रयाणांतेजोबन्नानांसृष्टेःश्रवणेपिद्वयोरुपसंहारः तेजसःप्राथम्यपदार्थध
र्मापेक्षयाकाशवायुपदार्थयोर्बलीयस्त्वात् छांदोग्यएवविज्ञानेनसर्वविज्ञानप्रतिज्ञानादाकाशवाय्वोश्चेतन
योर्ब्रह्मकार्यत्वस्यावश्यवाच्यत्वात् तत्रपंचानामपिमेलनेप्यवयुत्यानुवादेनत्रिवृत्करणश्रुत्युपपत्तिः त्रिवृत्तमे
वेतितुकल्पनायावाक्यभेदप्रसंगइत्याद्यूहनीयम् त्रिवृत्कुर्वतउपदेशादितिसूत्रंत्वनुवादत्वात्पंचीकरणन्याय
सिद्धंबाधितुंनसहतेमेलनप्रतीतिस्तुशरीरादौपंचानामविशिष्टैवपंचीकृतपंचमहाभूतानीतिभाष्यकारवच
नाच्चतस्माद्दूषणमनेनानात्मचिंतनेनेतिदिक् तानिचपंचीकृतानिपंचमहाभूतानिमूर्त्ताख्यानिमिलित्वैकंकार्यमिं

द्रियाणामधिष्ठानंभोगायतनमुत्पादयंति तदेवशरीरमित्युच्यते तत्रसत्वप्रधानंदेवशरीरंरजःप्रधानंमनुष्यशरी
२० रंतमःप्रधानंतिर्यगादिस्थावरांतंशरीरं तस्यचशरीरस्यपांचभौतिकत्वेपिविचित्ररूपस्यबहुचिन्न्यूनाधिकभावोभूता
नांविरुध्यते एवंविषयाअपिपंचीकृतैकैकभूतारब्धाश्चतुर्दशभुवनाख्याऊर्ध्वमध्याधोभावेनसत्वरजतमोंशप्र
धानघटादयश्च एतत्सर्वंब्रह्मांडाख्यंविराडितिमूर्त्तमितिचोच्यते अयमेवोपनिषदःस्वक्रमाएतद्विपरीतोय
क्रमःमूर्त्तंपंचीकृतपंचमहाभूततत्कार्यात्मकंविराडाख्यंपृथिव्यादेरेकैकभूतलयेनअमूर्त्तपंचीकृतमहाभूतात्म
केहिरण्यगर्भाख्येस्वकारणेलीयतेसएवदैनंदिनःप्रलयःअमूर्त्तंचाव्याकृतेपरमेश्वरोपाधौअव्याकृतस्यत्व
नाधित्वेनकारणभावान्नलयःस्वकारणेसूक्ष्मरूपेणावस्थानंलयइतितल्लक्षणात् अयमेवप्राकृतःप्रलयःब्र
ह्मज्ञानादुच्छेदस्त्वात्यंतिकप्रलयःसचकारणक्रमेणैवकारणोच्छेदादेवकार्योच्छेदात्सर्वंचसृष्टिप्रलयादिकंस्वप्नस राम०
ष्टिप्रलयवदपारमार्थिकमपिवासनादार्ढ्याद्व्यवहारक्षममितिनापारमार्थिकत्वेपितुच्छत्वप्रसंगःयथान्येतत्तथाव्य २०

कस्ताकरेण एवं स्थितिजागराणादिव्यवस्थोच्यते इंद्रियवृत्तिकालीनोर्थोपलंभो जागरणं तत्र च मूर्त्तो विराडाख्यं भोग्यं प्र
त्यक्षादिप्रमाणैर्वेदैश्च व्यवह्रियमाणत्वाद्व्यावहारिकं विश्वाख्येन जीवेनोपभुज्यते स च देहेंद्रियादिषु प्रवेशाद्व्याप
कत्वाद्विश्व इत्युच्यते विशप्रवेशने विष्व्याप्तावितिस्मरणात् अत्र यद्यपि विश्वेनामूर्त्ताख्यमव्याकृतं च अनुमानादी
नितानुभूयते तथापि व्यावहारिकं सर्वं विश्वेनैव ज्ञायत इति नियमात् स्थूलशरीरोपाध्यभिमानत्वाज्जननतस्याव
स्थानत्व व्यापकत्वं शुक्तिरजितादिज्ञानानामप्रामाणिकत्वात्तद्विषयस्याव्यावहारिकत्वेपि इंद्रियव्यापारकालीनत्वाज्जाग
त्वो रणोपपत्तिः ज्ञानोत्पत्तिप्रक्रिया चाधस्तादुक्तैव एवं जाग्रद्भोगजनककर्मक्षये स्वप्नभोगजनककर्मोदये च नाम स्यान्निद्रा
ख्यया वृत्त्या स्थूलदेहाभिमाने दूरीकृते सर्वेंद्रियेषु देवतानुग्रहाभावान्निर्व्यापारतया लीनेषु विश्वोपि लीन इत्युच्यते
तदा स्वप्नावस्थातत्रांतःकरणगतवासनानिमित्त इंद्रियवृत्त्यभावकालीनार्थोपलंभः स्वप्नः तत्र मन एव गजतुरंगाद्या
कारेण विवर्त्तते अविद्यावृत्त्या च ज्ञायत इति केचित् अविद्यैव शुक्तिरजतादिवत्स्वप्नार्थाकारेण परिणमते ज्ञायते चावि

सावृत्येत्यन्येकःपक्षःश्रेयानुक्तनः अविद्यायाएवसर्वत्रअर्थाध्यायोपादानत्वेनकल्पितत्वान्मनोगतंवासनानिमि
१ त्तत्वेनक्वचिन्मतः परिणामित्वेनव्यपदेशात् ननुतदामनसोदृश्याकारपरिणामानभ्युपगमेद्रष्टृत्वासंभवेनआ
त्मनःस्वयंज्योतिष्ट्वासिद्धिरितिचेन्नबाह्येंद्रियवृत्त्यभावेनतदानींमनसोग्राहकत्वान्नतत्सहकारेणैवतस्यग्राहकत्वानिय
मात् सद्वृत्तिकांतःकरणावच्छिन्नस्यैवचैतन्यस्यप्रमातृत्वनियमात्तदांतःकरणसत्वेपिप्रमातृभावः किमधिष्ठानंस्व
प्नाध्यासस्यमनोवच्छिन्नजीवचैतन्यमित्येकंमूलाज्ञानावच्छिन्नब्रह्मचैतन्यमित्यपरंकिंश्रेयः मन्त्रभेदेनोभयमपितथा
पिजाग्रद्बोधेनस्वप्नभ्रमनिवृत्त्यभ्युपगमात् अधिष्ठानज्ञानादेवभ्रमनिवृत्तिः ब्रह्मचैतन्यस्याधिष्ठानत्वेसंसारदशायां
तज्ज्ञानाभावात् ज्ञानेवासर्वद्वैतनिवृत्तेर्नजाग्रद्बोधात्स्वप्ननिवृत्तिःस्यात् सहिकर्तेतिचजीवकर्तृत्वश्रुतेराकाशादिप्रपं
चवत्सर्वसाधारण्यापत्तेश्च समूलाज्ञानावच्छिन्नंब्रह्मचैतन्यमधिष्ठानंननुजीवचैतन्यस्यानावृतत्वेनसर्वदाभास राम०
मानत्वात्कथमधिष्ठानत्वंसत्यंतत्रापिस्वप्नाध्यासानुकूलव्यावहारिकसंघातभानविरोध्यवस्थानाभ्युपगमात् स्वप्न २१

दशायांचाहंमनुष्यइत्यादिप्रतीतिवत्संघातांतरमानाभ्युपगमात् शय्यायांस्वपामितिशयांतनवत् ज्ञानसाम
ग्र्यभावश्चैतुल्यएवनन्वहंमनुष्यइत्यादिव्यावहारिकसंघातज्ञानस्यैवप्रमाणजन्यत्वात् कथमज्ञाननिवर्त्तकता
अवस्थांतरान्यथानुपपत्त्यातत्कल्पनंचसुषुप्तावपिस्वप्नबाधकज्ञानमास्थेयंतथाचनिद्रांजागरत्वापत्तेरितिचेत्सा
ध्यवोचः स्वप्नावस्थाज्ञानस्यैवअंतःकरणलयसहितस्यसुषुप्तिरूपत्वान्नतत्रतद्बाधः जागरणेतुमिथ्यैव
स्वप्नबाधितंत्यनुभवादाहमितिज्ञानस्यप्रमाणजन्यत्वेपियथार्थत्वाच्छरीरादिज्ञानस्यचप्रमाणजन्यत्वादवस्था
ज्ञानविरोधित्वमनुभवसिद्धं विशेषाज्ञानंतुनप्रमाणजन्यवृत्तिसंतरणानिवर्त्तनसाक्षिणश्चाविद्यानिवर्त्त
कत्वाभावात् अविद्यासाधकत्वेनैवधर्मिग्राहकमानासिद्धेरितिनकिंचिदवद्यंयावंतिज्ञानानितावंतित्यज्ञाना
नीतिचाभ्युपगमाच्छुक्तिज्ञानेनेवव्यावहारिकसंभूतज्ञानेनाज्ञाननिवृत्तावपिपुनरपिकदाचिद्रजतभ्रमवन्न
स्वप्नाध्यासानुपपत्तिरितिजीवचैतन्यमेवअधिष्ठानामितिपक्षेनकोपिमोसः यदापुनर्ब्रह्मज्ञानादेवाज्ञान

निवृत्यभ्युपगमः तदारज्ज्वादिरूपभ्रमेणसर्पभ्रमतिरोधानवत् अधिष्ठानज्ञानाभावेपिजाग्रद्भ्रमेणस्वप्नभ्र
२२ मतिरोभावोपपत्तेः ब्रह्मचैतन्यमेवस्वप्नाध्यासोपादानमितिपक्षेनकश्चिद्दोषःप्रतिजीवंस्वप्नासाधारण्यंऽ
मनोगतवासनानामसाधारण्यादेवमनोवच्छिन्नंब्रह्मचैतन्यमोपाधिष्ठानंएतस्मिन्नपिपक्षेअवऽ
स्थाज्ञानस्यावरकत्वांगीकारात् नकाप्यनुपपत्तिः अतएवशास्त्रेषुबुद्धिचित्तयोस्तथाव्यपदेशः ननुमनो
वच्छिन्नचैतन्यस्याधिष्ठानत्वेअहंगजइत्याद्यहंकारसामानाधिकरण्येनैवप्रतीतिस्यात् इदंरजतमिति
शुक्तिसामानाधिकरण्येनरजतप्रतीतिवत् नत्वयंगजइतिब्रह्मचैतन्यस्याधिष्ठानत्वपक्षेपिगजइत्याऽ
कारैवप्रतीतिःस्यान्नत्वयंगजइतितत्रापीदंकारास्पदीभूतबाह्यार्थाभावस्यसमानत्वादितिचेन्न आ
द्यपक्षेअहंकारस्यनशुक्तिवदधिष्ठानावच्छेदकत्वंशुक्तिरजतमितिवदहंगजइतिनभ्रमाकारप्रसंगः राम०
अहमितिज्ञानस्ययंशुक्तिरितिज्ञानस्येवभ्रमविरोधित्वादिदमंशस्यचभ्रमाविरोधिनैवतत्रभानात्सु २२

पगमात् स्वप्नंतंगजइत्याकारावद्यमित्याकारोपि कल्पित एव उभयकाराव्यधिष्ठानभूतंचैतन्यमस्याबाधान्नऽ
शून्यवादप्रसंगः जाग्रद्दशायामपि शुक्तीदंकारविलक्षणस्य प्रातीतिकस्यैव रजतेदंकारस्य भानाभ्युपगमान्नऽ
अध्यस्तमेव बाह्यं परिस्फुरति भ्रमेष्विति न्यायात् शुक्तीदंशभानपक्षेपि नेदमंशसत्यत्वमध्यासे प्रयोजकं किं
त्वधिष्ठानसत्यत्वं अधिष्ठानंचतत्राज्ञानशक्तिचैतन्यमिव अत्रापि साक्षिचैतन्यं विद्यत एवेत्युपपादितं तस्मा
त्पक्षद्वयेपि काप्यनुपपत्तिः अत्र स्वाप्निकपदार्थभोक्तातैजस इत्युच्यते तेजःप्रधानत्वात् आदित्यादिज्योति
ण रंतरेभासकत्वादिति वा एवं जाग्रत्स्वप्नभोगद्वयेन श्रांतस्य जीवस्य तदुभयकारणकर्मक्षये सति ज्ञानशक्त्यवछि
न्नस्य सवासनस्य अंतःकरणस्य कारणात्मनावस्थाने सति विश्रामस्थानं सुषुप्त्यवस्थान कारणमात्रोपलंभःऽ
सुषुप्तिः जाग्रत्स्वप्नभोग्यपदार्थज्ञानाभावेपि साक्ष्याकारं सुखाकारं अवस्थाज्ञानाकारं चाविद्यायाः प्रवृत्तित्रयमभ्यु
पेयते अहंकाराभावाच्चनेनैकाविशिष्टवृत्तिः सुषुप्त्यभावप्रसंगात् वृत्तिरूपस्योपाधेरस्याभावात्प्रलयेतिव्या

प्तिः तत्रतत्कल्पनाबीजाभावात् इहचसुखमहमस्वाप्संनकिंचिदहमवेदिषमितिसुप्तोत्थितस्यपरामर्शात्
२३ ननुभवपरामर्शानुपपत्तेः अंतःकरणोपरमकालीनानुभवजन्यत्वाच्च नतत्तोल्लेखाभावेपिस्मरणत्वानु
पपत्तिः स्मरणेतुतत्तोल्लेखनियमाभावाच्च जाग्रद्दशायामस्वाप्समित्यनुभवानुपपत्तेश्च लिंगाभावे
नआश्रयासिध्याचअनुमानासंभवात् अहंकारस्तूत्थानसमयएवानुभूयतेसुषुप्तिकालीनत्वेनतस्या
ननुभूतत्वात् स्मरणानुपपत्तिः मुखप्रतिबिंबाश्रयदर्पणेजपाकुसुमलौहित्याध्यासेनरक्तंमुखमिति
प्रतीतिवत् अहंकाराश्रयसाक्षिचैतन्यस्यस्मरणाश्रयत्वादहमस्वाप्समितिसामानाधिकरण्यप्र-
तीतिः नपुनरहंसुखीतिप्रतीतिवदाश्रयतयास्मृतिसंशयविपर्ययाणां साक्षिचैतन्याश्रयत्वात्
अहंकारस्यप्रमाणजन्यज्ञानाश्रयत्वनियमात् प्रमात्वेनैवतत्कार्यतावच्छेदात् अप्रमात्वावच्छेदे राम०
नाविद्यायाऽएवकारणत्वात् अतएवानाप्तवाक्यादिजन्यपरोक्षविभ्रमोपिअविद्यावृत्तिरेवत्यभ्यु २३

पगमोवेदांतविदांतत्रांतःकरणवृत्तिजनकसामग्र्यसंभवेपिप्रमात्वाभावात् बाधेनांतःकरणस्यासामर्थ्यात्
नामादिब्रह्मोपास्यासक्तइत्यधननतयाभ्रमप्रमाविलक्षणमनोवृत्तिरेवकामादिवत् तदुक्तं अतएवचोदनाजन्यता
ध्यानमीत्रिंयेषानज्ञानमिति एतेनांतःकरणस्यापिमनोवृत्तित्वंव्याख्यातं व्याप्यारोपेणव्यापकारोपासकस्यतस्यचा
धीनतयाभ्रमप्रमाविलक्षणत्वात् अतएवमनननिदिध्यासनसहितंश्रवणाख्यवेदांतवाक्यार्थविचारःश्रोतव्योमंतव्योनि
दिध्यासितव्यइत्यादिविधिरूपपद्यतेतस्यचतुर्विधान्वयव्यतिरेकादितर्करूपत्वात् दृग्दृश्यान्वयव्यतिरेकः दुःखिपरमप्रेमास्प
दान्वयव्यतिरेकःसाक्षिसाक्ष्यान्वयव्यतिरेकाइति अनुवृत्तव्यावृत्तान्वयव्यतिरेकाइतिपंचमः एतन्नसर्वेषांवेदांतानुकूलतर्का
णांचतुर्लक्षणीमीमांसाप्रतिपादितानामुपलक्षणमित्यभियुक्ताः विस्तरस्तुवेदांतकल्पलतिकायामनुसंधेयः तदेवंसुषुप्त्यव
स्थायामस्त्यानंदभोगः तदुक्तंसुषुप्त्यवस्थाभिमानीप्राज्ञइत्युच्यतेप्रकर्षेणाज्ञत्वात्तदानींविशेषावच्छेदाभावेनप्रकृष्टज्ञत्वाद्वा
तदानमंतःकरणस्यलयेपितत्संस्कारेणावच्छेदात्जीवाभावप्रसंगानवासर्वज्ञत्वापत्तेः ईश्वराभेदप्रतिपादनंचशरीरेंद्रियाभिमा
नरहितत्वेनोपचारात्संस्कारस्यचानिमित्तकारणत्वेनसाक्ष्याश्रितकार्योपादानकोटावप्रवेशान्नतद्भेदेनसाक्षिभेदः जागरेत्वंतः
करणस्यप्रमात्रातिकार्योपादानकोटौप्रवेशात् तद्भेदेनप्रमातृभेदएव साक्षिणएवाश्रितोपाधिविशिष्टस्यप्रमातृ ८८८-

मे स्वान्यप्रतिसंधानानुपपत्तिरितिमात्मानप्रदेपिप्रतिदेहंनभिद्यते साक्षिबाह्यार्थवत्यस्मात्सआत्मेत्युच्यते ततः
४ व्यभिचारोमिथ्यायप्रमात्रादेः नसाक्षिणःसर्वमात्राद्यभावार्थसाक्षित्वान्नतथात्सनइतिवार्तिककारपाठर्व्यवहा
रदशायामपिसाक्षिभेदनिराकरणात् सुषुप्तौतद्भेदकल्पनंकेषांचिन्महामोहइत्यवधेयं ननुदुःखमहामस्वाप्स
मितिकस्यचित्परामर्शात् सुषुप्तौदुःखानुभवोप्यस्तितदानींदुःखसामग्रीविरहात्तदभावात् सुखस्यचआत्मस्व
रूपत्वेननित्यत्वात् शय्यादेरसमीचीनत्वेनदुःखमित्युपचारात् दुःखमहमस्वाप्सुमितिप्रत्ययोपपत्तिः अथवावन्यस्या
पित्ववियोगीकारात् सुषुप्तावपिदुःखमुपपद्यतेतथाहिप्रमाज्ञानंजायज्जाग्रत् शक्तिराजितादिविभ्रमोजायत्स्व
प्नःश्रमादिनास्तिब्धीभावोजायत्सुषुप्ति एवंस्वप्नेमंत्रादिप्राप्तिःस्वप्नजाग्रत्स्वप्नेपिस्वप्नोमयादृष्टइतिबुद्धिःस्व
प्नस्वप्नःजाग्रद्दशायांकथइतुंनशक्यतेस्वप्नावस्थायांचयत्किंचिदनुभूयतेतत्स्वप्नसुषुप्तिःएवंसुषुप्तावस्थायाम राम०
पिसाविद्याव्यासुखाकारवृत्तिःसासुषुप्तिजाग्रत्तदनंतरंसुखमहमस्वाप्समितिपरामर्शःतत्रैवयाराजसीवृत्तिः २४

सासुषुप्तिः स्वप्नः तदनंतरं इः स्वमहमस्वाप्समितिपरामर्शोपपत्तिः एवंतामसीवृत्तिः सुषुप्तिः तदनंतरंगाढंमूढोहमास
मितिपरामर्शः यथाचैतत्तथावासिष्टवार्त्तिकामृतादौस्पष्टं एवमध्यात्मंविश्वः अधिभूतंविराटात् अधिदैवंविष्णुः
अध्यात्मंजाग्रत् अधिदैवंपालनं अधिभूतंसत्वगुणः एवमध्यात्मंतैजसः अधिभूतंहिरण्यगर्भः अधिभूतंअध्या
त्मंस्वप्नः अधिदैवंसृष्टिः अधिभूतंरजोगुणः एवमध्यात्मंप्राज्ञः अधिभूतमव्याकृतं अधिदैवंरुद्रः अध्यात्मंसु
षुप्तिः अधिदैवंप्रलयः अधिभूतंतमोगुणः एवमध्यात्माधिभूतादिदेवानामेकत्वात्प्रणवावयवत्रयसहितानामे
तेषामेवोपासनयाहिरण्यगर्भलोकप्राप्तिः अंतःकरणशुद्धिद्वाराक्रमसुक्तिश्चएतत्सर्वोपाधिनिराकरणेनसाक्षिचैत
न्यमात्रज्ञानेतुसाक्षादेवमोक्षइतितथैवंत्रयाणामप्यवस्थात्रयसहितानांविश्वतैजसप्राज्ञानां अविद्यात्मकत्वाद्
दृश्यत्वेनचमिथ्यात्वादनुपहितः केवलसाक्षितुरीयाख्योहमस्मीत्यर्थः एवंव्यवहारतः सर्वव्यवस्थोपपत्तेः परमार्थतः
कस्याअपिव्यवस्थायाअभावात्नकाप्यनुपपत्तिः विस्तरेणैतत्प्रपंचितमस्माभिः वेदांतकल्पलतिकायांइत्युपरम्यते ६

ननुजाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यवस्थासहितानांत्रयाणामपितदभिमानिनांमिथ्यात्वात्तत्साक्षिणोऽपिमिथ्यात्वंस्यादविशेषादाशंक्यवि विद्या
२५ स शेषाभिमानेनसाक्षिणस्सत्वमाह अपिव्यापकत्वाद्धितत्वप्रयोगास्वतस्सिद्धभावादनस्याश्रयत्वात् जगत्तुच्छत्वेसत्यत्सम
संतदन्यत्तदेकावशिष्टःशिवःकेवलोऽहं नदृष्टेर्द्रष्टारंपश्येरितिसाक्षिणं प्रकृत्यातोऽन्यदार्त्तमितिश्रुतेः साक्षिणोऽन्यत्सा
र्थसर्वजगत्तुच्छंननुसाक्षीबाधादधित्वात् भ्रमाधिष्ठानतयाअज्ञातसत्वात्तद्बाधयाह कामावाच्येत्याद्युक्तसमुच्च
यार्थोअपिशब्दः अथयदल्पंतन्मर्त्यमितिश्रुतेः परिच्छिन्नत्वतुच्छत्वयोःसमव्याप्तत्वात् परिच्छिन्नत्वनिवृत्त्यातुच्छत्वनिवृत्ति त्व
रित्याह व्यापकत्वादिति सर्वंखल्विदंब्रह्मेतिसर्वात्मत्वोपदेशेनदेशकालापरिच्छिन्नत्वात् आकाशादीनांचदेशकाल
परिच्छिन्नत्वेप्यापेक्षिकमहत्वेनव्यापकत्वोपचारात् ननुसर्वव्यापकत्वेननित्यत्वाद्भावरूपत्वान्नात्मानदुःखनिवृत्तिरूपः
नापिसुखरूपः सुखस्यानित्यत्वेननित्यात्मस्वरूपत्वानुपपत्तेः तथाचात्मस्वरूपोमोक्षोऽपुरुषार्थएवेत्याशंक्यनेत्या राम०
ह हितत्वप्रयोगादितिहितत्वंपुरुषार्थत्वंतदेतत्प्रेयः पुत्रात्प्रेयोवित्तात्प्रेयोऽन्यस्मात्सर्वस्मादंतरतरंयदयमात्मेति योवैसु २५

न मोक्षेसुखंसएषएवपरमात्मानंदः विज्ञानमानंदंब्रह्मेत्यादिश्रुतिभिस्तस्यपरमानंदरूपत्वोपदेशात्तस्यचनित्यत्वेपिलोकेधर्म
जन्यतत्तदंतःकरणवृत्तिव्यंग्यतयातदुत्पत्तिविनाशोपचारः अज्ञानव्यवहितस्यचतस्यअप्राप्तस्यज्ञानमात्रादविद्यानिवृ
त्याप्राप्तिरिवभवतीतितदुद्देशेनमुमुक्षुप्रवृत्त्युपपत्तिः अध्यस्तस्यप्रपंचस्यदुःखरूपस्याधिष्ठानत्वात्सएवाभावइतिदुः
खाभावरूपत्वेनापितस्यपुरुषार्थता ननुमोक्षेसुखंसंवेद्यतेनवानाद्यः तदानींदेहेंद्रियाद्यभावेनतद्व्यंजकाभावात्व्यं
जकाभावेपितत्संवेदनाभ्युपगमेसंसारदशायामपितथाप्रसंगान्नद्वितीयः अपुरुषार्थत्वापत्तेः ज्ञायमानस्यैवतस्यपुरुषा
र्थत्वात् अतएवशार्वूरातद्भाजिनोरवतिवैभवंमन्यानासुद्धारइतिचेन्नत्याहस्वतस्सिद्धभावादितिस्वप्रकाशज्ञानरूपत्वा
दित्यर्थः यद्यपिसंसारदशायांअविद्यावृतत्वात्परमानंदरूपतयानप्रथतेतथातत्वविद्ययाअविद्यानिवृत्तौस्वप्र
काशतयास्वयमेवपरमानंदरूपेणप्रकाशतेनव्यंजकापेक्षा ननुसुखस्यस्वप्रकाशज्ञानरूपत्वेपिनात्मरूपता ज्ञानस्यधा
त्वर्थरूपतयाक्रियात्वेनसाश्रयत्वात्जानामीतिप्रतीतेः ज्ञानमहास्मीत्यप्रतीतेश्चतथाचकथमेतेनवादइत्याशंक्य

नेत्याह अनन्याश्रयत्वादितियत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मयआत्मासर्वांतरः सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मविज्ञानमानंदइतिश्रुतेः
२६ स्वप्रकाशज्ञानानंदरूपएवआत्माअंतःकरणतादात्म्याध्यानेनचनवृत्तौज्ञानाध्यासाज्ञानामीतितदाश्रयत्वप्रतीतिः
धात्वर्थत्वंउत्पत्तिविनाशत्वेचांतःकरणवृत्तेनैवेतिज्ञप्तिरूपस्वरूपज्ञानस्यसर्वाधिष्ठानत्वेनअन्याश्रयत्वाभावान्नदे
तापत्तिः तेनस्वरूपात्मकआत्मासत्यस्तद्भिन्नंसर्वंजगदसत्यमितिसिद्धं ननुसर्वस्यजगतस्तुच्छत्वेनन्निषेधेनासत्तत्व
प्रतिपत्तिर्नस्यात् नहिशशविषाणंसिध्यतेक्वचित्प्रमतंक्वचिन्निषिध्यतइतिन्यायात् तथाचनिषेधानुपपत्तेर्नजगतस्तु
च्छत्वमितिचेन्नेत्याह नैवंतदन्यद्द्वितीयंकुतस्यान्नवाकेवलत्वंनचाकेवलत्वं नशून्यंनवाशून्यमद्वैतकत्वात्कथंस
र्ववेदांतसिद्धंब्रवीमि एकत्वसंख्यायोगएकंतद्द्वितीयंअपेक्षाबुद्धिजन्याहिसंख्यायोगेकुतःस्यात् द्वितीयंचतृ
तीयादीनामित्युपलक्षणंनन्वेकमेवाद्वितीयमितिश्रुत्याएकत्वंप्रतिभाव्यतेनेत्याह नवाकेवलत्वंएकत्वंतस्यावि राम०
यकत्वायद्यात्मानएकत्वंश्रुत्यादिनानप्रतिपाद्यते तर्हिप्रत्यक्षादिप्रमाणवशादेकत्वमेवस्यादितिचेन्नेत्याह नचा द २६

केवलत्वमितिनेहनानास्तिकिंचनएकमेवाद्वितीयं अथातआदेशोनेतिनेतीति इत्यादिश्रुतिभ्यः तर्हिसर्वप्रति
षेधाच्छून्यमेवस्यादितिनेत्याहनशून्यमिति असन्नेवसभवति असद्ब्रह्मेतिवेदचेत् अस्तिब्रह्मेतिचेद्वेदसंतमे
नंततोविदुरिति सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मसदेवसोम्येदमग्रआसीदित्यैतदात्म्यमिदंसर्वंतत्सत्यं सआत्मा
तत्वमसीत्यादिश्रुतिभिःसत्यत्वप्रतिपादनात् सर्वभ्रमाधिष्ठानत्वात्सर्वबाधावधित्वाच्च तर्हिसत्यत्वज्ञानत्वादिध
र्मवदपिस्यान्नेत्याह नचाशून्यमिति एकमद्वितीयमितिपदद्वयेनसर्वप्रतिषेधेप्येवकारेणधर्मधर्मिभावादिभे
दाभेदप्रतिषेधात् सर्वत्रहेतुमाह अद्वैतत्वादितिद्विधेतंद्वितंतस्यभावोद्वैतंतदुक्तंवार्तिके द्विधेतंद्वित्वमित्या
हुस्तद्भावोद्वैतमुच्यतइति नविद्यतेद्वितंद्विधाभावोयत्रतदद्वैतमित्यक्षरार्थः सलिलएकोद्रष्टाद्वैतइतिश्रुतेःप्रति
योगिज्ञानस्यैवबाधकेनअभावबुद्धौकारणत्वात् द्वैतस्यानिर्वचनीयत्वांगीकारेरागप्रत्ययस्यादिविषयत्वानिषेधोपप
त्तिरित्यर्थः नन्वेतादृशःआद्यर्थग्रहणनिर्देशेनप्रतिपाद्यतामितिनेत्याहकथंब्रवीमि किमाक्षेपे अद्वैतत्वेनवागेष

यत्वात् अनेनैवप्रोवाच यतोवाचोनिवर्त्तंते अप्राप्यमनसासह नविज्ञातेर्विज्ञातारं विजानीयादित्यादिश्रुतिऽ
२७ भ्यः वागविषयत्वेवेदांतानांकथं तत्रप्रामाण्यानुमितिश्चेदविषयेप्यात्मनितदाकारनिवृत्तिमात्रेणतदविद्यानिव
र्तकत्वादित्याह सर्ववेदांतसिद्धमितितथाच्चश्रुतिः यस्यामतंतस्यमतंमतंयस्यनवेदसः अविज्ञातंविजानतांवि
ज्ञातमविज्ञानतांइतियन्मनसानमनुते येनाहुर्मनोमतं तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासतइत्यादिविषयत्वंऽ
आत्मनोदर्शयति तदेवंवेदांतवाक्यजन्याखंडाकारवृत्या अविद्यानिवृत्तौतत्कल्पितसकलानर्थनिवृत्तौपरमा
नंदरूपसर्वकृतकृत्योभवतीतिसिद्धं नस्तौमितंव्यासविशेषमर्थंसम्यग्ज्ञास्तत्रैवयोपिबंधः विनापितैस्सांसिद्धिता
खिलार्थंतंशांकरंनौमिस्फुरेश्वरंचलघुरपिबह्वर्थवहश्चिंतामणिरिवनिबंधोयंमधुसूदनेनमुनिनापिवालोगुणिनां
विनोदायप्रदत्तसोप्येवंकिंचित्तद्गुरोर्वमनंनहि यदत्रसौष्ठवंकिंचित्तन्मयैवगुरोर्नहि बहुयाचनयामयायामल्पोबल राम०
भद्रस्यकृतेकृतोनिबंधः यदहृष्टमिहास्तियच्चदुष्टंतमसत्सुधियोविवेचयंतु ॥श्री॥ इतिश्रीपरमहंसपरिव्राज॰ २७

काचार्यश्रीविश्वेश्वरभगवत्पूज्यपादशिष्यश्रीमधुसूदनसरस्वतीविरचितासिधांतबिंदुः समाप्तः ॥ श्री ॥ ॥
श्लो यादृशंपुस्तकंदृष्ट्वातादृशंलिखितंमया अबद्धंवासुबद्धंवाममदोषोनविद्यते ॥ करकृतमपराधंक्षंतु-
मर्हंतुसंतः ॥ श्री ॥ श्लो तैलाद्रक्षेज्जलाद्रक्षेद्रक्षेच्छिथिलबंधनात् मूर्खहस्तेनदातव्यंएवंवदतिपुस्तकं